

De Nederlandse economie
1996

Verantwoording

Met *De Nederlandse economie* beoogt het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) op prettig leesbare wijze een breed en samenhangend overzicht te geven van de economie van Nederland. Behalve financieel-economische ontwikkelingen komen ook de arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde. Door Nederland te spiegelen aan het buitenland wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

In vergelijking met vorig jaar is de opzet op enkele punten gewijzigd. Met name is in het hoofdstuk *Inkomensverdeling en financiering* de paragraafindeling aangepast, om de inkomens(her)verdeling helderder te kunnen beschrijven.

Het boek is mede bedoeld om de veelheid aan economische gegevens van het CBS beter toegankelijk te maken. De bronvermeldingen bij de grafieken en tabellen geven aan waar de lezer meer informatie kan vinden.

De Directeur-Generaal
van de Statistiek

Prof. dr. A.P.J. Abrahamse

Voorburg/Heerlen, september 1997

Colofon

Samenstelling

Divisie Presentatie en Integratie
Sector Nationale Rekeningen

Informatie

Gert Buiten
Telefoon: (070) 337 47 78
E-mail: GBTN@cbs.nl

Productie

Vormgeving: CBS - Bureau Vormgeving
Opmaak en druk: CBS - Sector Reproductie en Afwerking

CBS Voorburg

Prinses Beatrixlaan 428
Postbus 4000, 2270 JM Voorburg
Telefoon: (070) 337 38 00
Fax: (070) 337 74 29

CBS Heerlen

Kloosterweg 1
Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen
Telefoon: (045) 570 60 00
Fax: (045) 572 74 40

E-mail: infoserv@cbs.nl

Internet: www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 1997.

Bronvermelding is verplicht. Verveelvoudiging voor eigen of intern gebruik is toegestaan.

Bestelinformatie

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau voor de Statistiek, Sector Marketing en Verkoop, Heerlen.

Prijzen zijn exclusief administratie- en verzendkosten.

Abonnementsprijs f 28,50

Losse nummers f 32,50

Kengetal: P-19/1997

ISSN 1386-1042

ISBN 903572972 2

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
1995–1996	= 1995 tot en met 1996
1995/1996	= het gemiddelde over de jaren 1995 tot en met 1996

Inhoud

Lijst van gebruikte afkortingen	9
1. Macro-economisch overzicht	11
2. De vraag	27
2.1 Uitvoer	28
2.2 Consumptie	32
2.3 Investerings	37
2.4 Investerings en de overheid	38
3. Het aanbod	43
3.1 Invoer	44
3.2 Ontwikkelingen per bedrijfstak	47
3.3 Illegale productie	72
3.4 De rol van het midden- en kleinbedrijf	74
4. Inkomensverdeling en financiering	79
4.1 Ontwikkelingen per sector	80
4.2 Rente en dividend	94
4.3 Belastingen, premies en uitkeringen	98
4.4 Financiering	100
4.5 De vorderingen en schulden van huishoudens	103
4.6 De verdeling van de groei	107
5. Productiefactoren	111
5.1 Ondernemerschap	111
5.2 Arbeid	112
5.3 Kapitaal en kennis	117
5.4 Multifactorproductiviteit en de ruilvoet	122
6. Bevolking, welzijn, milieu en regio	125
6.1 Bevolking	125
6.2 Welzijn	130
6.3 Milieu	134
6.4 Regio	139

7.	Internationale vergelijkingen	143
7.1	Productie	143
7.2	Bestedingen	148
7.3	Arbeidsmarkt	152
7.4	Criteria voor toetreding tot de EMU	155
8.	Slot	161
	Chronologisch overzicht 1996	163
	Statistische bijlage	165
	Lijst van gebruikte begrippen	172
	Trefwoordenregister	182
	Voor meer informatie	188
	Enkele aanverwante CBS-publicaties	189

Lijst van gebruikte afkortingen

AAW	: algemene arbeidsongeschiktheidswet
AOW	: algemene ouderdomswet
AWBZ	: algemene wet bijzondere ziektekosten
AWW	: algemene weduwen- en wezenwet
BBP	: bruto binnenlands product
BNP	: bruto nationaal product
BO	: basisonderwijs
BRP	: bruto regionaal product
BTW	: belasting op de toegevoegde waarde
cif	: cost, insurance, freight
EMU	: Economische en Monetaire Unie
EU	: Europese Unie
fob	: free on board
GWW	: grond-, weg- en waterbouwkundige werken
HBO	: hoger beroepsonderwijs
LBO	: lager beroepsonderwijs
MBO	: middelbaar beroepsonderwijs
NAMEA	: National Accounting Matrix including Environmental Accounts
NNI	: netto nationaal inkomen
OESO	: Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPL	: overige publiekrechtelijke lichamen
RWW	: rijksgroepsregeling werkloze werknemers
VS	: Verenigde Staten van Amerika
VK	: Verenigd Koninkrijk
VUT	: vervroegde uittreding
WAO	: wet op de arbeidsongeschiktheid
WO	: wetenschappelijk onderwijs
WW	: werkloosheidswet

Kerncijfers

1.1 Economische en sociale kernindicatoren voor Nederland

	Eenheid	1989/1993 ¹⁾	1994	1995*	1996*
Macro-economische kerncijfers					
Netto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking (reële verandering)	%	2,0	3,4	1,6	3,6
Consumentenprijs (verandering)	%	2,5	2,7	2,0	2,1
Werkloze beroepsbevolking	% <i>beroepsbevolking</i>	7,0	8,5	8,1	7,4
Saldo lopende transacties met het buitenland	<i>mld gld</i>	20,3	33,3	35,4	38,9
Inkomensongelijkheid tussen individuele huishoudens	<i>theil-index</i>	0,177	0,174	0,181	.
Druk op het milieu					
Verandering emissies die bijdragen aan:					
broeikaseffect	%	-0	-1	3	3
ozonlaagaantasting	%	-18	-46	-28	-12
verzuring	%	-3	-2	-3	-3
vermesting	%	-2	-3	-3	-1
gestort afval	%	-1	-5	-1	.
Sociale aspecten					
Gemiddelde leeftijd bij overlijden	<i>jaren</i>	73,9	74,4	74,6	74,7
Bevolking met (zeer) goede gezondheid	% <i>totale bevolking</i>	81,4	80,6	81,2	81,5
Personen met HBO/WO als hoogste onderwijsniveau (<65 jaar) ¹⁾	% <i>bevolking 15-64 jr</i>	16,6	18,3	19,4	19,8
Aantal geweldsdelicten ¹⁾	<i>per 100 v.d. bevolking >14 jr</i>	7,6	7,1	6,8	5,8
Demografie bevolking					
Gemiddelde omvang bevolking	<i>x 1 000</i>	15067	15381	15460	15523
Migratie-overschot	% <i>totale bevolking</i>	0,37	0,24	0,21	0,28
Gemiddelde huishoudensgrootte	<i>personen</i>	2,40	2,35	2,34	2,31
Demografie bedrijven					
Faillissementen		4549	6464	5847	5577
Oprichtingen ¹⁾		26500	25600	32600	33700
Arbeid					
Totale arbeidsvolume (verandering)	%	1,3	-0,3	1,4	1,8
Loonsomquote vennootschappen (excl. delfstoffenwinning)	%	69,6	68,5	68,8	69,1
Betaalde uren per baan per jaar		1447	1421	1421	1395
Arbeidsvolume	% <i>totale bevolking</i>	34,8	34,5	34,8	35,3
Werkzame beroepsbevolking	% <i>bevolking 15-64 jr</i>	55,8	56,5	57,8	58,8
Productie					
Bruto binnenlands product (volumeverandering)	%	2,8	3,2	2,3	3,3
Bezettingsgraad industrie	%	84,0	83,7	84,4	84,0
Arbeidsproductiviteitsverandering (op jaarbasis)	%	1,3	3,6	0,9	0,9
Inkomen, bestedingen en besparingen					
Netto beschikbaar inkomen van huishoudens (reële verandering)	%	2,7	1,8	2,2	3,5
Consumptieve bestedingen (volumeverandering)	%	2,6	1,9	1,6	2,7
Investerings in vaste activa (volumeverandering)	%	0,9	2,2	5,0	6,1
Netto nationale besparingen	% <i>netto beschikbaar inkomen</i>	15,0	14,9	15,1	16,2
Overheid					
Vorderingentekort overheid ^{2) 3)}	% <i>BBP</i>	4,0	3,8	4,0	2,3
Belasting- en premiedruk	% <i>BBP</i>	46,5	45,8	44,8	44,5
Bruto overheidsschuld (ultimo) ^{1) 3)}	% <i>BBP</i>	63,8	77,9	79,1	77,2
Wisselkoers en rentestand					
Effectieve koers t.o.v. concurrenten (verandering)	%	1,9	1,4	5,5	-1,0
Effectieve koers t.o.v. leveranciers (verandering)	%	1,5	0,9	4,4	-1,0
Lange rente	%	7,9	6,7	6,5	5,6

Bron: CBS; voor effectieve wisselkoersen CPB.

¹⁾ Voor het onderwijsniveau, het aantal geweldsdelicten en de overheidsschuld de gemiddelde jaarlijkse cijfers 1990/1993, voor oprichtingen 1992/1993.

²⁾ In 1995 exclusief het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties.

³⁾ Op basis van de geharmoniseerde BBP-cijfers die bepalend zijn voor de toetreding tot de EMU (zie kader 7.e).

1. *Macro-economisch overzicht*

In 1996 presteerde de Nederlandse economie goed, zeker in vergelijking met de meeste lidstaten van de Europese Unie (EU). Terwijl in de EU als geheel de groei verder afnam, kwam de Nederlandse economische groei juist fors hoger uit dan in 1995. Bovendien gaf een aantal structurele kenmerken van de economie een verdere verbetering te zien, met name op het gebied van de overheidsfinanciën en de arbeidsparticipatie.

In 1996 nam het nationaal inkomen per Nederlander reëel met 3,6% toe. Dit hing samen met een volumegroei van het bruto binnenlands product (BBP) van 3,3%. Het groeitempo van de Nederlandse economie liep daarmee op, na een groeivertraging in 1995. Het hogere groeicijfer in 1996 ging gepaard met een vrijwel gelijkblijvende, vrij lage inflatie (2,1%). Hoewel de invoer duidelijk sneller groeide dan de uitvoer, nam het positieve saldo van de lopende transacties met het buitenland toe, tot bijna 39 miljard gulden. Dat is 5,8% van het BBP. Dit hing samen met een sterke stijging van de rente en winstuitkeringen die per saldo uit het buitenland werden ontvangen.

Nog sterker dan in het voorgaande jaar kwam de groei-impuls vooral uit Nederland zelf. De belangrijkste groeibijdrage kwam in 1996 van de particuliere consumptieve bestedingen: iets meer dan de helft. De volumetoename van de gezinsconsumptie van 3,0% was de hoogste van de afgelopen vijf jaar. Dit hing ten dele samen met de hoge energieconsumptie als gevolg van het relatief koude weer in het begin van het jaar. De toename van de bedrijfsinvesteringen in vaste activa was goed voor één derde van de totale expansie. De stijging overtrof zelfs de hoge groei van het voorgaande jaar. Van de afzetontwikkeling profiteerden in de eerste plaats de uitzendbureaus, met een reële toegevoegde waardegroei van ongeveer 20%. Ook de computerservicebureaus, financiële hulpactiviteiten, reclamebureaus en communicatiebedrijven deden goede zaken. Door de lage temperaturen begin 1996 kende ook de delfstoffenwinning een volumegroei van meer dan 10%. De landbouw en visserij en de bouwnijverheid bleven duidelijk achter bij de groei van de economie als geheel. Bij de bouw was vorstverlet een beperkende factor. Onder andere de papierindustrie, de basischemie, de basismetaleen en defensie kenden volumedalingen van de toegevoegde waarde.

De groei ging in 1996 gepaard met een voortgaande verbetering van de situatie op de arbeidsmarkt. De werkgelegenheid nam toe met bijna 100 000 arbeidsjaren. Anders dan in voorgaande jaren bestond de toename niet alleen uit deeltijdbanen en flexibel werk, maar ook uit voltijdbanen. De jarenlange teruggang van het aantal voltijdbanen lijkt daarmee tot stilstand gekomen. Onder invloed van de werkgelegenheids groei zette de daling van de werkloosheid door. Terwijl het in 1995 nog met name de mannen waren die daarvan profiteerden, daalde in 1996 ook het aantal werkloze vrouwen.

De economische groei ging gepaard met een voortgaande daling van de emissies die bijdragen aan de ozonlaagaantasting, de verzuring en de vermisting. Met name in de landbouw en de nijverheid is de afgelopen jaren de uitstoot van dit soort schadelijke stoffen gedaald. De uitstoot van broeikasgassen vertoonde wel een stijging. In de periode 1989/1993 bleven deze emissies nog constant, maar in 1995 en 1996 groeiden de emissies even snel als de economie. In 1995 hing dit samen met een hogere uitstoot in de industrie. In 1996 daalden de emissies in de industrie, maar stegen die van huishoudens en de landbouw, vooral omdat er meer gestookt werd. De gemiddelde leeftijd bij overlijden bleef trendmatig stijgen. Deze bedraagt nu 74,7 jaar en ligt meer dan één jaar hoger dan eind jaren tachtig. Ook bleef meer dan vier vijfde van de bevolking zich gezond voelen. Het aantal geweldsslachtoffers nam verder af tot minder dan 6 per 100 inwoners van 15 jaar of ouder; in 1992 waren dat er nog 8. Het opleidingsniveau van de potentiële beroepsbevolking zette de stijgende lijn voort. In 1996 had bijna een vijfde een hoger onderwijsdiploma behaald. In 1990 was dit nog minder dan 16%.

Het vorderingentekort van de overheid daalde vrij sterk, van 4,0% tot 2,3% van het geharmoniseerde BBP. Ook de schuld van de overheid nam verhoudingsgewijs af, tot ruim 77% van het BBP in 1996. Door deze gunstige ontwikkelingen zal ons land zich hoogstwaarschijnlijk in 1998 kwalificeren voor de Economische en Monetaire Unie (EMU).

De tekortreductie kwam vooral tot stand doordat de overheidsuitgaven achterbleven bij de inkomsten. Hierdoor kon tegelijkertijd de totale belasting- en premiedruk verder dalen. Ten opzichte van het BBP liepen de indirecte belastingen weliswaar op, maar dit werd meer dan gecompenseerd door een daling van de druk van de directe belastingen en de premies.

Bij de huishoudens nam het reële beschikbaar inkomen voor het tweede achtereenvolgende jaar relatief sterk toe, in 1996 met 3,6%. Dit kwam zowel door de werkgelegenheids groei als door een daling van de belasting- en premiedruk bij huishoudens. De inkomensgroei werd voor een aanzienlijk deel gebruikt voor extra consumptie en in nog sterkere mate voor extra besparingen. Zodoende bleef de volumetoename van de gezinsconsumptie iets achter bij de reële groei van het beschikbaar inkomen. Overigens neemt de inkomensongelijkheid tussen huishoudens de laatste jaren toe.

In het bedrijfsleven namen de winsten voor belasting meer toe dan het BBP. Het inkomen van zelfstandigen steeg met 4,9%. Bij de vennootschappen liep echter de druk van de directe belasting sterk op, terwijl ook de dividenduitkeringen flink stegen. De ingehouden winst van vennootschappen daalde daardoor licht. De stijging van de belastingdruk is niet zozeer toe te schrijven aan een tariefsverhoging, alswel aan een vertraagde doorwerking van de winstgroei van 1994 en 1995 in de belastingbetalingen. In feite vertoont de druk van de vennootschapsbelasting de laatste jaren een dalende trend.

Ondanks de lagere ingehouden winst, kwamen de bedrijfsinvesteringen hoger uit dan in het voorgaande jaar. Vooral in de industrie, de energiebedrijven, de handels-, reparatie- en horecabedrijven en de overige dienstverlenende bedrijven werd de productiecapaciteit vergroot. In de industrie gaf de bezettingsgraad van de productiecapaciteit mede hierdoor een lichte daling te zien.

Kader 1.a

Het poldermodel

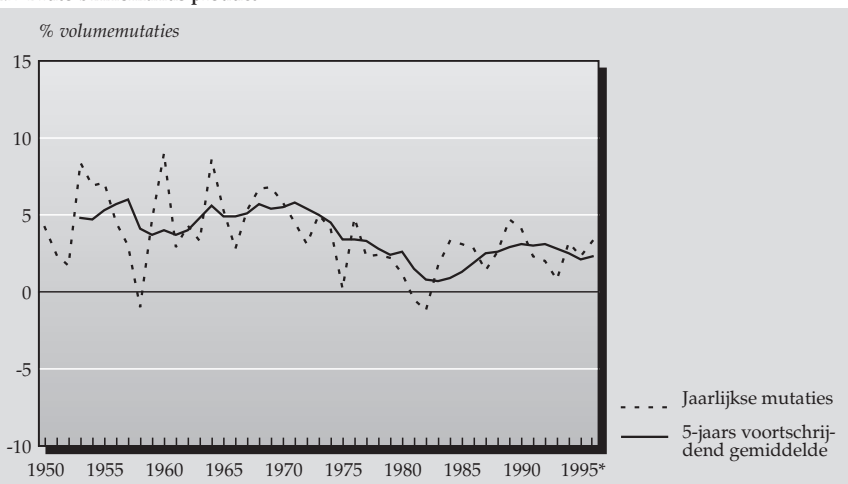
Het Nederlandse herstelbeleid

Nederland werd door de economische crisis van begin jaren tachtig harder getroffen dan veel andere landen. Inmiddels steekt de ontwikkeling van de Nederlandse economie internationaal gezien vrij gunstig af. Het in ons land gevoerde herstelbeleid mocht zich daarom verheugen in een toenemende internationale belangstelling en kreeg als naam het 'poldermodel'.

Het poldermodel heeft vier basiselementen: loonmatiging, flexibilisering, verbetering van de overheidsfinanciën en een bestendig monetair beleid. De loonmatiging wordt wel toegeschreven aan het 'Akkoord van Wassenaar' in 1982, waarin de centrale werkgevers- en werknemersorganisaties aanbevelingen deden tot onder andere loonmatiging. Sindsdien heeft dit akkoord grosso modo standgehouden, mede dankzij de vrij centraal georganiseerde vakbonden in ons land, in combinatie met een op consensus gerichte overlegeconomie. De flexibilisering bestaat onder andere uit het toenemende belang van uitzendwerk, deeltijdbanen en flexibele of tijdelijke contracten, in combinatie met een vermindering van regelgeving voor bedrijven. De verbetering van de overheidsfinanciën komt tot stand door een versobering en meer marktwerking bij de sociale zekerheid, bezuinigingen op de personele en materiële overheidsuitgaven en het afstoten van taken. Ten slotte is het bestendige monetair beleid (koppeling van de gulden aan de mark) het vertrouwen in de Nederlandse economie ongetwijfeld ten goede gekomen.

Grafiek 1.2 plaatst 1996 in een historisch perspectief. Hieruit komt naar voren dat de recentelijk licht dalende trend van het 5-jaars gemiddelde van de economische

1.2 Bruto binnenlands product

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

groei nu weer lijkt te worden omgebogen. De economische groei bevindt zich op een lager niveau dan in de jaren vijftig en zestig, maar heeft zich ontworsteld aan de geringe groeicijfers uit de jaren tachtig. De conjunctuurcyclus is de laatste jaren bovendien gematigder dan voorheen. De schommelingen rondom de trend zijn kleiner geworden, zeker in vergelijking met de jaren vijftig.

Groei per regio: in het centrum het hoogst

De economische groei vond de afgelopen jaren vooral in het centrum van het land plaats. In de periode 1991–1995 kenden Flevoland (4,2%), Utrecht (2,5%), Gelderland (2,2%), Noord-Brabant (2,1%) en Overijssel (2,1%) groeicijfers die boven het Nederlandse gemiddelde van 1,9% lagen. In Flevoland en Utrecht waren het vooral de handel en de dienstverlening die zorgden voor de verhoudingsgewijs sterke groei.

Aan de andere kant van de schaal bleef Zeeland het meest achter bij het gemiddelde. Dit hing samen met het grote belang in deze provincie van de chemische industrie, die in begin jaren negentig vrij matig presteerde. Ook Drenthe en Groningen bleven duidelijk achter bij het gemiddelde, hetgeen vooral bepaald werd door de winning van aardolie en aardgas. Opvallend is de matige groei van Noord-Holland en Zuid-Holland in de laatste jaren. Net als in Flevoland en Utrecht zijn hier de dienstverlenende bedrijven immers sterk vertegenwoordigd. In Zuid-Holland speelt een rol dat de rijksoverheid hier een belangrijke dienstverlener is, waarvan de groei al een aantal jaren vrij laag is. Dit is echter niet de enige reden. Ook de zakelijke dienstverlening in deze provincie doet het minder goed. Met een groeicijfer van 1,6% doet Friesland het iets beter dan Zuid-Holland. In Limburg lag de groei net onder het landelijk gemiddelde.

Kader 1.b

Inkomens, bestedingen en productie

De drie gezichten van het BBP

Het economisch systeem is een kringloop met drie onderdelen. In het productieproces worden *inkomens* gevormd, die gebruikt worden voor *bestedingen*, waarmee de *productie* wordt gekocht. Het totaalbedrag van ieder van deze stromen is per saldo hetzelfde: het bruto binnenlands product (BBP). Het BBP kan dan ook vanuit drie invalshoeken worden benaderd. Aan de inkomenskant is het BBP opgebouwd als het totaal van de inkomens die in het productieproces gevormd worden: de beloning van werknemers, het bruto exploitatie-overschot en de belastingen op productie en invoer minus subsidies. Aan de bestedingenkant bestaat het BBP uit de som van de consumptie, de investeringen en het saldo van de uit- en invoer. Aan de productiekant ten slotte is het BBP gelijk aan het totaal van de toegevoegde waarden in de afzonderlijke bedrijfstakken plus de BTW en dergelijke. De toegevoegde waarde is daarbij gelijk aan de productie minus het intermediaire verbruik

1.3 Samenstelling van de economische groei

	1993	1994	1995*	1996*
	<i>in procentpunten van de volumegroei van het BBP</i>			
Consumptieve bestedingen van huishoudens	0,6	1,3	1,0	1,8
Consumptieve bestedingen van de overheid	0,2	0,1	0,1	0,2
Investerings in vaste activa van bedrijven (bruto)	-0,5	0,3	0,9	1,1
Investerings in vaste activa van de overheid (bruto)	0,0	0,1	0,1	0,1
Veranderingen in voorraden	-1,3	1,0	-0,2	0,2
1 Nationale finale bestedingen	-1,0	2,8	1,9	3,4
2 Uitvoer	0,8	3,4	3,6	2,4
3 Invoer	-1,0	3,0	3,2	2,5
1+2-3 Bruto binnenlands product	0,8	3,2	2,3	3,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Bestedingen en productie: groei bij uitzendbureaus 20%

Zoals gewoonlijk was de groeibijdrage van de uitvoer de hoogste van alle bestedingscategorieën (zie tabel 1.3). De groeiversnelling in 1996 kwam evenwel vooral door een fors hogere groeibijdrage van de particuliere consumptie. Ook de voorraadontwikkeling had een positief effect op het niveau van de groei. De volumestijging van de uitvoer was geringer dan in de voorgaande twee jaren, vooral door tegenvallende ontwikkelingen op de Europese markten. De invoer nam meer toe (5,3%) dan de uitvoer (4,5%). Voor het tweede achtereenvolgende jaar steeg vooral de import van investeringsgoederen sterk; in 1996 met 9,9% in volumetermen.

Kader 1.c

Uit voorraad leverbaar

Het begrip 'veranderingen in voorraden'

In de Nationale rekeningen wordt de economische groei beïnvloed door de toename van de productie en niet door die van de omzet. Goederen die in het betreffende jaar (gedeeltelijk) zijn geproduceerd maar nog niet verkocht, tellen mee in het BBP. Omgekeerd leiden verkopen uit voorraden niet tot een hoger BBP. Dit geldt voor alle soorten voorraden: grond- en hulpstoffen, goederen die nog in bewerking zijn, halffabrikaten, eindproducten en handelswaar. De voorraadveranderingen bepalen samen met de investeringen in vaste activa de totale investeringen.

De hoge groeibijdrage van de gezinsconsumptie hangt samen met het grote aandeel ervan in de totale bestedingen. De volumegroei op zich was in vergelijking met eerdere jaren weliswaar hoog, maar kwam ook in 1996 lager uit dan die van de bedrijfsinvesteringen en de uitvoer (tabel 1.4).

De snelste groeiers bij de particuliere consumptie waren de categorieën energie, woninginrichting, huishoudelijke apparaten en andere duurzame consumptie-

goederen, vervoers- en communicatiediensten en financiële en zakelijke diensten. De achterblijvende overheidsconsumptie hing voor een deel samen met de inkrimpingen bij defensie. Het bedrijfsleven investeerde in 1996 met name in vervoermiddelen en machines meer dan in 1995. Bij de overheidsinvesteringen werd vooral in grond- weg- en waterbouwkundige werken meer geïnvesteerd.

Tabel 1.4 laat zien hoe de bestedingen aansluiten op de vanuit productie en invoer beschikbare middelen. In 1996 werd 76% van de bestedingen gedekt door binnenlandse productie en 20% door ingevoerde producten, terwijl 5% van de middelen de productgebonden belastingen minus subsidies betrof. De volumetoename van de invoer lag behoorlijk hoger dan die van de binnenlandse productie. Van de invoer was 17% bestemd voor de gezinsconsumptie, 10% voor investeringen, 51% voor intermediair verbruik en 22% voor de wederuitvoer. De wederuitvoer nam ook in 1996 fors toe, zij het duidelijk minder dan in de twee voorgaande jaren. De wederuitvoer bestaat uit goederen die vanuit Nederland worden verhandeld naar andere landen (zie kader 2.a). Het verschil tussen de in- en de uitvoerwaarde van de wederuitvoer is gelijk aan de toegevoegde waarde die hierbij ontstaat.

1.4 Middelen en bestedingen 1996*

Middelen	Muta- tie ¹⁾	Waar- de ²⁾	Bestedingen	Muta- tie ¹⁾	Waar- de ²⁾
1 Productie (basisprijzen)	3,4	1 193	8 Intermediair verbruik	3,7	597
2 w.v. toegevoegde waarde	3,0	597	9 Finale bestedingen (=10+13+16+17)	3,9	983
			10 w.v. consumptieve bestedingen (=11+12)	2,7	492
3 Invoer	5,3	316	11 w.v. huishoudens	3,0	398
4 w.v. voor wederuitvoer (cif)	7,4	69	12 w.v. overheid	1,2	94
			13 w.v. investeringen in vaste activa (=14+15)	6,1	131
5 Saldo productgebonden belastingen en subsidies		71	14 w.v. bedrijven	6,5	113
			15 w.v. overheid	3,8	18
			16 w.v. veranderingen in voorraden		1
6 Bruto binnenlands product (=2+5)	3,3	668	17 w.v. uitvoer	4,5	358
			18 w.v. wederuitvoer (fob)	8,0	76
7 Totaal aanbod (=1+3+5)	3,8	1 580	19 Totaal gebruik (=8+9)	3,8	1 580

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

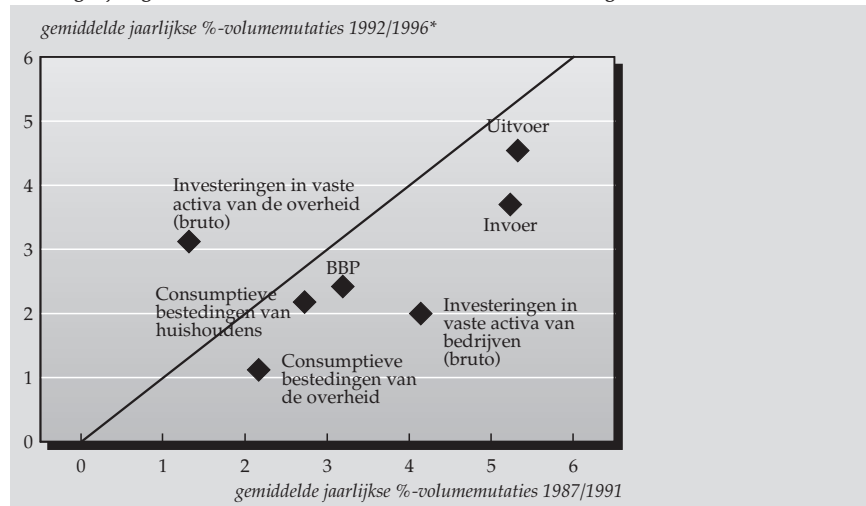
¹⁾ Volumemutatie in %.

²⁾ Waarde in miljarden gulden.

In 1995 en 1996 was de volumestijging van het intermediair verbruik hoger dan die van de productie. Daardoor bleef de volumetoename van de toegevoegde waarde iets achter bij de productiegroei.

Van het totale aanbod werd 37,8% binnen de bedrijven gebruikt als intermediair verbruik. Ondanks de trend van toenemende uitbesteding door bedrijven is dat slechts iets minder dan in 1990. Dit komt vanwege het stijgende belang van dienstverlenende bedrijven, die een relatief laag intermediair verbruik hebben.

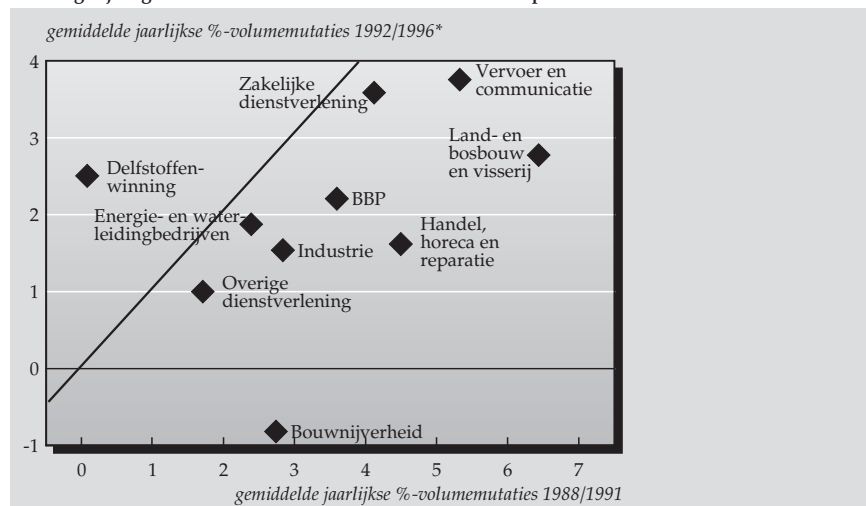
1.5 Vergelijking volumemutaties 1987/1991 en 1992/1996*: de bestedingen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Om inzicht te krijgen in onderliggende trends kan per bestedingscategorie het gemiddelde groeicijfer van de afgelopen vijf jaar worden vergeleken met dat van de voorafgaande vijf jaar. Voor de economie als geheel ligt het gemiddelde groeitempo in 1992/1996 onder dat van de jaren 1987/1991. Bij de bestedingen is vooral de groei van de bedrijfsinvesteringen en de overheidsconsumptie lager (zie grafiek 1.5). Geschoond voor prijsveranderingen, is in de afgelopen vijf jaar het groeitempo van beide ongeveer gehalveerd. De ontwikkelingen bij de buitenlandse handel hadden daarentegen recentelijk een duidelijk versterkt positiever effect op de groei van het

1.6 Vergelijking volumemutaties 1988/1991 en 1992/1996*: de productie

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

BBP. Ten opzichte van de jaren 1987/1991 nam de volumetoename van de invoer sterker af dan die van de uitvoer. De overheidsinvesteringen waren de enige bestedingscategorie die de afgelopen jaren sneller groeide dan in de periode daarvoor. Zoals gewoonlijk waren de consumptieve bestedingen van huishoudens de meest stabiele factor aan de bestedingenkant.

Ook aan de productiekant kunnen de gemiddelde groeipercentages van de jaren 1992/1996 worden vergeleken, in dit geval met die van de daaraan voorafgaande vier jaar. Dit in verband met het terugrekenen van de gegevens volgens de nieuwe bedrijfstakindeling (zie kader 3.b). Vrijwel alle bedrijfstakken laten in de jaren 1992/1996 een lager groeitempo zien dan in de periode 1988/1991 (zie grafiek 1.6). Het sterkst is de teruggang bij de bouwnijverheid. De laatste jaren is hier sprake van een dalende trend, onder meer als gevolg van het toenemende gebruik van pre-fab-elementen en de daling van de vraag naar bedrijfsgebouwen begin jaren negentig. Ook de groeicijfers van de landbouw, bosbouw en visserij, de industrie en die van de handel en horeca zijn duidelijk teruggevallen. De teruggang in groei bij de energie- en waterleidingbedrijven en de diensten is verhoudingsgewijs beperkt. Alleen de delfstoffenwinning kende recentelijk een hogere groei dan aan het einde van de jaren tachtig.

Kader 1.d

Geschoond voor prijsveranderingen

De volume-ontwikkeling van het BBP

De volumeverandering van het BBP is een belangrijke indicator voor de economische groei. Volumeveranderingen ontstaan door wijzigingen in de hoeveelheid of de kwaliteit van producten en zeggen dus iets over 'meer' of 'beter'.

De volumeveranderingen worden doorgaans niet rechtstreeks gemeten. Vaak is het moeilijk om eenduidig te bepalen wat de hoeveelheid is, terwijl kwaliteitsverbeteringen meestal nog lastiger te kwantificeren zijn. Omdat volume- en prijsmutaties echter samen de ontwikkeling van de waarde bepalen, kan een volumeverandering ook indirect worden berekend: door de waardetoeename te schonen voor het effect van prijswijzigingen, afgemeten aan de prijsverandering van representatieve artikelen. Dit uitschakelen van de gevolgen van inflatie wordt ook wel 'defleren' genoemd. In de praktijk blijkt dit met name voor een aantal diensten toch niet eenvoudig te zijn. Een belangrijk probleem is dat lang niet altijd een representatieve, onveranderlijke dienst geïdentificeerd kan worden. Daarom wordt bij een aantal dienstencategorieën (waaronder de overheid) de prijsverandering berekend als de gewogen som van de prijswijziging van de inputs (inclusief arbeid) plus een afzonderlijk bepaalde arbeidsproductiviteitsverandering.

De volume-ontwikkeling van het BBP wordt berekend door het samentellen van de veranderingen van de afzonderlijke producten, waarbij ieder product meeweegt al naar gelang zijn aandeel in de waarde van het BBP. Bij het samenwegen van de afzonderlijke onderdelen kan worden gekozen tussen het gebruik van vaste BBP-aandelen uit één bepaald basisjaar of jaarlijks verschuivende gewichten op basis van de meest recente informatie. Nederland hanteert de laatstgenoemde methode al sinds begin jaren tachtig. De Verenigde Staten zijn in 1996 overgestapt van de eerste methode op de tweede.

Onlangs is ten behoeve van de EMU het zogenaamde Stabiliteitspact goedgekeurd door de Ministers van Financiën van de EU-lidstaten. In dit pact is onder andere vastgelegd wanneer een lidstaat aanspraak kan maken op bijzondere omstandigheden waarbij een 'excessief' overheidstekort (meer dan 3% van het BBP) niet automatisch leidt tot een boete van ettelijke miljarden. Deze omstandigheden betreffen onder meer ernstige recessie, gedefinieerd als een BBP-volumedaling van 2%. Dit heeft er toe geleid dat in Europees verband nu in hoog tempo een richtlijn wordt voorbereid waarin de berekeningswijze van de volume-ontwikkeling van het BBP verder wordt geharmoniseerd.

Nederland en het buitenland: recordsaldo lopende transacties

In 1995 kwamen zowel in Nederland als in de EU als geheel de groeicijfers lager uit dan in 1994. Terwijl in de EU de groei in 1996 verder terugviel (van 2,5% naar 1,6%), kwam de Nederlandse groei juist 1 procentpunt hoger uit dan in het voorgaande jaar. Dit verschil in ontwikkeling is niet toe te schrijven aan een faseverschil in de conjunctuurcycli.

De groei in ons land was zelfs beduidend hoger dan die in de Verenigde Staten (VS). Opvallend zijn de ontwikkelingen in Japan. Na een jarenlange malaise vertoonde de economie daar eindelijk een vrij krachtig herstel, onder andere gevoed door een lagere koers van de yen.

1.7 Kernindicatoren relatie Nederland met het buitenland

	Eenheid	1993	1994	1995*	1996*
BBP EU-landen (volumemutatie)	%	-0,5	2,9	2,5	1,6
BBP Verenigde Staten (volumemutatie)	%	3,4	4,1	2,0	2,4
BBP Japan (volumemutatie)	%	0,1	0,5	0,9	3,6
BBP Nederland (volumemutatie)	%	0,8	3,2	2,3	3,3
Totale invoer EU-landen (volumemutatie)	%	-2,6	7,7	5,8	3,3
Nederlandse uitvoer (volumemutatie)	%	1,5	6,7	7,1	4,5
w.v. goederen (volumemutatie)	%	1,0	7,3	7,9	4,6
Aandeel goederen	% uitvoer	80,9	81,3	82,1	82,1
w.v. wederuitvoer	% uitvoer	17,9	19,8	20,8	21,1
w.v. door aardolie-industrie	% uitvoer	4,4	4,1	3,7	4,4
Aandeel vervoers- en communicatiebedrijven	% uitvoer	8,3	8,1	7,7	7,6
Uitvoer/productiewaarde landbouw en nijverheid	%	40,5	40,9	41,8	41,7
Uitvoer/productiewaarde diensten	%	7,7	7,6	7,6	7,7
Nederlandse invoer (volumemutatie)	%	-2,1	6,7	7,2	5,3
Aandeel goederen	% invoer	83,7	84,4	84,6	84,8
w.v. voor investeringen in vaste activa	% invoer	9,6	9,2	9,3	9,7
w.v. voor aardolie-industrie	% invoer	4,5	4,1	4,0	4,8
Verhouding invoer/totale aanbod	% vraag	19,1	19,4	19,8	20,0
Prijspeil invoer (impliciete deflator)	%	-2,3	0,1	0,9	0,7
Saldo lopende transacties met het buitenland	% BBP	4,9	5,4	5,5	5,8
Ruilvoetwinst	mld gld	0,6	1,3	0,7	-0,4

Bron: CBS; voor EU-landen Eurostat-gegevens; voor de VS en Japan OESO-gegevens.

Het saldo van de lopende transacties met het buitenland van bijna 39 miljard was het hoogste ooit behaald in Nederland. Ook in verhouding tot het BBP was sprake van een stijging tot 5,8%. Het positieve saldo hangt voor een groot deel samen met het omvangrijke uitvoeroverschot van Nederland. Het jaar 1996 gaf echter een kleine verslechtering van het uitvoeroverschot te zien, voor het eerst sinds 1987. Dit werd evenwel ruimschoots gecompenseerd door een sterke stijging van de rente en winstuitkeringen die per saldo uit het buitenland werden ontvangen. De jarenlange netto uitstroom van kapitaal naar het buitenland begint daarmee ook extra inkomen in Nederland op te leveren. Het saldo van de inkomensoverdrachten van en aan het

buitenland wordt overigens steeds sterker negatief, vooral als gevolg van de toenemende ontwikkelingshulp. In 1995 was het tekort 9,0 miljard gulden, terwijl het in 1990 nog 3,3 miljard was.

De landen van de Europese Unie zijn de belangrijkste afzetmarkt voor de Nederlandse export. Van de goederenuitvoer wordt ongeveer vier vijfde in de EU afgezet. De groeivertraging in de EU als geheel vertaalde zich ook in een lager groeicijfer voor de invoer van alle EU-landen tezamen. Het is daarom niet verwonderlijk dat ook de reële toename van de Nederlandse uitvoer beduidend lager uitkwam dan in 1995. De kleine waardedaling van de gulden ten opzichte van de munten van concurrerende landen heeft dit niet kunnen voorkomen.

Binnen het exportpakket groeide de goederenuitvoer iets sneller dan de uitvoer van diensten, als gevolg van wederom een sterke stijging van goederen voor wederuitvoer. Dit wijst op een versterking van de positie van Nederland als distributieland. Daar staat echter tegenover dat het aandeel van de vervoers- en communicatiediensten in de totale uitvoer de laatste jaren afneemt.

De ontwikkeling van de buitenlandse vraag is vooral van belang voor de landbouw en nijverheid, die voor meer dan 40% van hun afzet afhankelijk zijn van de uitvoer. De trendmatige stijging van dit percentage zette in 1996 niet door, onder andere door de sterke groei van de binnenlandse vraag.

Het is op het eerste gezicht opvallend dat ook de stijging van de invoer lager uitkwam dan in 1995. De groei van de binnenlandse bestedingen was immers juist hoger dan het voorgaande jaar. Omdat direct en indirect meer dan een kwart van de gezinsconsumptie en meer dan 40% van de investeringen uit het buitenland komt, lag een verhoging van de invoergroei in de rede. Dat dit niet is gebeurd hangt samen met de teruglopende groei (van 14% naar 7%) van de wederuitgevoerde invoer.

De invoerprijsstijging bleef achter bij die van de binnenlandse productie, ondanks het feit dat de koersdaling van de gulden met 1% ten opzichte van de valuta van leveranciers de invoer duurder maakte. Aan de uitvoerkant werd de koersdaling niet vertaald in evenredig lagere prijzen (in guldens). Dit duidt op een kleine margeverbetering voor de exporteurs. Al met al trad er een licht ruilvoetverlies op (-0,4 miljard gulden).

Productiefactoren: grootste werkgelegenheidsgroei sinds 1990

De vraag naar arbeid nam net als in 1995 duidelijk toe. De werkgelegenheid steeg met bijna 100 000 arbeidsjaren, de grootste toename sinds 1990. Procentueel was deze groei lager dan de volumetoename van de toegevoegde waarde. De arbeidsproductiviteit nam zodoende toe, net als in 1995 met 0,9%. Dit is iets onder de gemiddelde toename van de voorgaande jaren. Dit is niet ongebruikelijk in deze fase

van de conjunctuur, waarin de productiecapaciteit wordt uitgebreid. Waarschijnlijk speelt echter ook een rol dat de sterke werkgelegenheids groei in 1995 en 1996 gedeeltelijk bestond uit banen met een relatief lage arbeidsproductiviteit.

Het aantal banen steeg met meer dan 140 000 en groeide daarmee sneller dan het aantal arbeidsjaren. De werkzame beroepsbevolking steeg met 124 000, wat illustreert dat het aantal mensen met bijbanen toenam. Bij de werknemers kwam de snelste groei de laatste jaren voor rekening van de flexibele arbeidscontracten, terwijl ook het belang van deeltijdbanen verder toenam. Na een jarenlange daling nam het aantal voltijdbanen in 1996 echter ook weer toe. Het aantal arbeidsuren per baan nam overigens met bijna 2% af, onder andere door de invoering van de 36-urige werkweek in enkele bedrijfstakken. De toename van het aantal arbeidsjaren bij zelfstandigen was hoger dan die van werknemers. De in 1993 ingezette versnelde groei van het aantal zelfstandigen zet dus door. Deze ontwikkeling hangt mede samen met de toenemende uitbesteding van nevenactiviteiten door het bedrijfsleven.

De werkgelegenheids groei zat voor meer dan 40% bij de uitzendbranche en voor bijna 30% bij de handel, reparatie en horeca. Het lichte werkgelegenheids herstel van 1995 in de bouw zette in 1996 versterkt door. In de landbouw, industrie en de energie- en waterleidingbedrijven nam de vraag naar arbeid af. Dit hangt gedeeltelijk samen met het vaker uitbesteden van diensten en het toenemend gebruik van uitzendkrachten in de industrie.

Vaak wordt gesteld dat nieuwe bedrijven op den duur een belangrijke rol kunnen vervullen voor de werkgelegenheid. Al jaren neemt het aantal bedrijven toe. Het aantal oprichtingen overtreft ruimschoots het aantal faillissementen (zie tabel 1.1) en bedrijfsbeëindigingen. De verhouding tussen de verschillende bedrijfstakken is de laatste jaren ongeveer gelijk gebleven. Alleen het percentage bedrijven in de landbouw en visserij loopt terug. In totaal waren er op 1 januari 1996 ruim 623 000 bedrijven, wat overeenkomt met ongeveer één bedrijf op iedere tien werkzame personen en iedere acht arbeidsjaren.

De toename van de inzet van kapitaalgoederen in het productieproces steeg in 1996 iets sneller dan het BBP. De kapitaalintensiteit van de productie bleef vrijwel gelijk, nadat hij tussen 1990 en 1993 op was gelopen. Woningen en bedrijfsgebouwen hebben het grootste aandeel in de kapitaalgoederenvoorraad, maar ook machines en werktuigen vormen een belangrijke categorie.

Over een langere periode bekeken is de kapitaalintensiteit sinds 1982 min of meer gelijk gebleven, na een snelle stijging in de jaren zeventig.

De toename van de inzet van de bekende productiefactoren arbeid en fysiek kapitaal zegt evenwel lang niet alles over de economische groei. Daarom is ook de efficiency

van belang waarmee alle productiefactoren met elkaar worden gecombineerd. In de periode 1986–1994 is de (multifactor)productiviteit in Nederland met gemiddeld 1,1% per jaar gestegen. Vooral in de vervoers- en communicatiebedrijven, de landbouw en visserij, de voedings- en genotmiddelenindustrie en de chemie nam de efficiency toe (zie ook 5.4).

Demografische, sociale en milieu-aspecten: CO₂-uitstoot stijgt

De bevolkingsomvang nam in 1996 met 0,4% toe. Bijna 70% van deze groei werd veroorzaakt door het migratie-overschot, dat wil zeggen het aantal immigranten minus emigranten. Het aantal huishoudens groeide iets sneller dan de bevolking. Daardoor nam de omvang van het gemiddelde huishouden af tot 2,31 personen. De groei van het aantal huishoudens was het sterkst bij de eenpersoonshuishoudens.

Kader 1.e

Welvaart en BBP

Indicatoren voor het meten van de welvaart

Het BBP is een goede maatstaf voor het meten van de economische prestaties van een land, voorzover het gaat om activiteiten die in geld uitgedrukt worden. De berekeningswijze van het BBP is in internationale richtlijnen vastgelegd, waardoor het vergelijken van landen mogelijk is. Productiegroei geeft evenwel een onvolledig beeld van de ontwikkeling van de welvaart. Voor de welvaart zijn bijvoorbeeld ook vrije tijd, milieu, werkgelegenheid, veiligheid, gezondheid en de inkomensverdeling van belang. Daarom wordt het BBP in de praktijk bijna altijd in combinatie met andere indicatoren gebruikt. Een overzicht van economische en sociale kernindicatoren is opgenomen in de eerste tabel van deze publicatie.

De bevolkingsgroei valt samen met een voortgaande ontgroening en vergrijzing van de bevolking. De stijging van de gemiddelde leeftijd bij overlijden speelt hierbij een rol. Omdat ouderen relatief vaak alleenstaand worden, vormt de vergrijzing tevens een belangrijke factor bij de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens.

De economische groei overtrof in 1996 de toename van het aantal individuen en huishoudens. Hierdoor nam het nationaal inkomen zowel per hoofd van de bevolking als per huishouden toe. Maar niet iedereen genoot dezelfde inkomensgroei. De inkomensongelijkheid tussen huishoudens nam de afgelopen jaren toe, zoals in tabel 1.1 blijkt uit de stijging van de Theil-index.

De werkgelegenheid nam sneller toe dan het arbeidsaanbod. Net als in 1995 nam daardoor het aantal werklozen af, nadat dit vanaf 1992 gestegen was. In tegenstelling tot 1995 daalde niet alleen het aantal mannelijke werklozen, maar ook het aantal werkloze vrouwen. Het aantal werklozen tussen 15 en 35 jaar nam af, terwijl in de leeftijdscategorie 35–64 jaar een voortgaande stijging genoteerd werd. De langdurige werkloosheid bleef stabiel, na een daling in 1995. In de periode 1992–1994 was deze nog fors opgelopen.

Mede door deze ontwikkelingen op de arbeidsmarkt nam de arbeidsparticipatie licht toe. Thans is 58,8% van de potentiële beroepsbevolking (personen tussen 15 en 65 jaar oud) daadwerkelijk werkzaam voor 12 uur per week of meer. In de afgelopen tien jaar is het aandeel van de werkenden in de potentiële beroepsbevolking langzaam maar zeker gestegen, van 52,4% tot 58,8%. Dit hangt vooral samen met een stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen.

Een internationale vergelijking van de arbeidsparticipatie is mogelijk voor alle werkenden, inclusief mensen met banen van minder dan 12 uur per week. Gemeten naar die definitie is de participatiegraad in Nederland 66%. Dit is nu hoger dan bijvoorbeeld in Duitsland (64%), België (57%) en Frankrijk (60%). In vergelijking met onder andere het Verenigd Koninkrijk (71%) en Zweden (73%) is de Nederlandse participatiegraad evenwel lager.

Het aantal arbeidsjaren nam wederom meer toe dan de totale bevolking. De verhouding tussen het aantal arbeidsjaren en de totale bevolking in ons land is toegenomen van 34,8 in 1995 naar 35,3 in 1996. De grondslag voor de heffing van sociale verzekeringspremies werd hierdoor verbreed, waardoor het potentiële economische draagvlak van de verzorgingsstaat opnieuw iets werd vergroot (zie tabel 1.1).

Het Nederlandse productieproces wordt in het algemeen minder vervuילend. De groei van de productie met meer dan 3% in 1996 ging gepaard met een daling van de uitstoot van een aantal belangrijke milieubelastende stoffen. Hiermee wordt de trend van de laatste jaren voortgezet. Alleen de uitstoot van broeikasgassen nam in 1995 en 1996 weer toe, nadat deze in de jaren 1989/1993 per saldo gelijk was gebleven. Dit komt met name door de stijging van de kooldioxide-uitstoot. In 1996 werd de stijging vooral veroorzaakt door huishoudens en de landbouw, die door de koude meer stookten dan een jaar eerder.

Het Nederlandse productie-apparaat is het afgelopen decennium efficiënter met het milieu omgegaan. Sinds 1986 zijn de gemeten emissies van milieubelastende stoffen per eenheid eindproduct afgenomen. De uitvoer trekt een relatief zware wissel op het Nederlandse milieu: het aandeel van de uitvoer in de (directe en indirecte) uitstoot van veel stoffen is groter dan het aandeel ervan in de finale vraag. Dit hangt onder andere samen met het belang van landbouwproducten, voedingsmiddelen en chemische producten in het exportpakket.

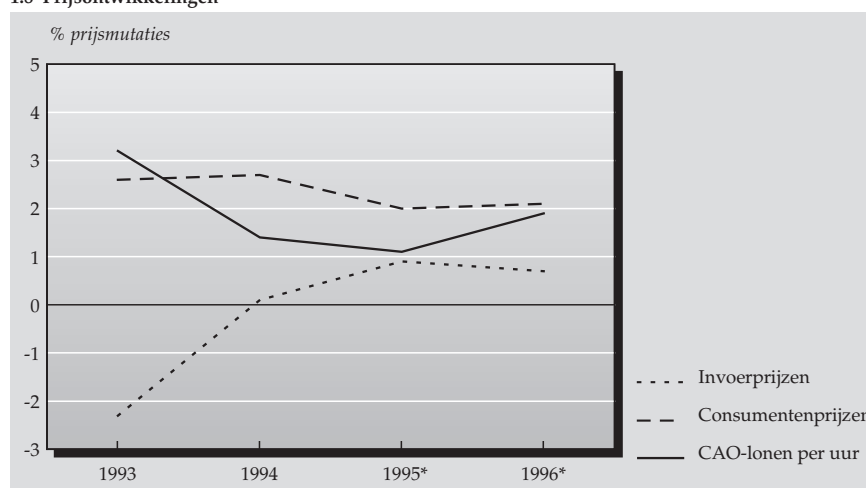
Overigens verslechtert de toestand van het milieu nog steeds zolang de uitstoot niet is teruggebracht tot een duurzaam niveau. Waarschijnlijk gaan alle belangrijke emissies dit duurzame niveau nog steeds te boven.

Prijzen: inflatie blijft laag

De hierboven beschreven uitkomsten betroffen vooral volume-ontwikkelingen. Om het beeld te completeren wordt nu kort ingegaan op de prijsontwikkelingen.

Het jaar 1995 kende de laagste inflatie sinds jaren. De stijging van de consumentenprijzen in 1996 kwam bijna even laag uit (zie grafiek 1.8). Dit hing vooral samen met de beperkte verhoging van het invoerprijspeil en met de loonmatiging. De gemiddelde stijging van de CAO-uurlonen lag in 1996 met 1,9% weliswaar duidelijk hoger dan in 1995, deze stijging bleef duidelijk lager dan die in het begin van de jaren negentig. Ook van de lange rente ging in 1996 een prijsdempende invloed uit: deze zakte van 6,5% naar 5,6%.

1.8 Prijsontwikkelingen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996 en Sociaal economische maandstatistiek.

Inkomens en hun verdeling: belastingdruk bedrijven gestegen

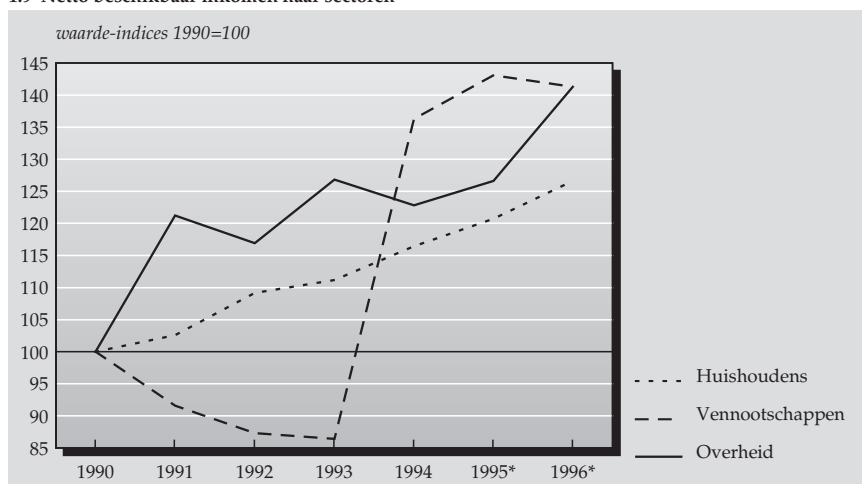
De ontwikkeling van het prijspeil, de volumegroei van het BBP en het inkomensoverschot met het buitenland leidden in 1995 tot een waardetoeename van het netto beschikbaar nationaal inkomen van 5,4%. Per hoofd van de bevolking kwam dit inkomen uit op 37 820 gulden. Hoewel de consumptiegroei hoog was in vergelijking met eerdere jaren, bleef deze achter bij die van het beschikbaar inkomen. Daarom nam de nationale spaarquote opnieuw toe. Met 16,2% ligt deze inmiddels meer dan een procentpunt boven het gemiddelde niveau van de jaren 1989/1993.

Ondanks de sterke werkgelegenheids groei bleef de stijging van het netto beschikbaar inkomen van huishoudens (4,9%) iets achter bij die van Nederland als geheel (5,4%). Toch kwam nog altijd zo'n 70% van de inkomensgroei uiteindelijk bij huishoudens terecht. Het aandeel van huishoudens in de toename van het primaire inkomen bedroeg 58%. Dit verschil werd veroorzaakt door een aanmerkelijke lastenverlichting voor de gezinnen. De toegenomen financiële ruimte werd door

huishoudens niet volledig gebruikt voor extra consumptieve bestedingen. Daardoor stegen de gezinsbesparingen met ruim 8%. De besparingen via pensioenfondsen en levensverzekeringsmaatschappijen namen met 2,4 miljard gulden toe en de overige besparingen met 1,9 miljard.

De vennootschappen slaagden er niet in om hun sterke positie uit 1995 volledig vast te houden. De winst vóór belasting steeg weliswaar met bijna 10%, maar door forse stijgingen van de belastingafdrachten en dividenduitkeringen kwam hun ingehouden winst iets lager uit dan in het voorgaande jaar. Dit lag echter nog altijd meer dan 50% hoger dan het gemiddelde van de jaren 1990–1993. De door werkgevers betaalde sociale premies namen vrij fors toe. De lichte daling van het beschikbaar inkomen betrof de krediet- en verzekeringsinstellingen. De ingehouden winst van de niet-financiële vennootschappen gaf een stijging te zien van 1,5%, hetgeen wel achterbleef bij de groei van het beschikbaar nationaal inkomen.

1.9 Netto beschikbaar inkomen naar sectoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Overheidsfinanciën: vorderingstekort gedaald tot onder de 3%

Een relatief groot deel van de inkomensstijging kwam bij de overheid terecht. Het aandeel van de overheid in het netto beschikbaar inkomen liep daardoor iets op, ten koste van de aandelen van huishoudens en ondernemingen.

De overheid gebruikte de inkomensstijging vooral voor het terugdringen van het vorderingstekort. Dit tekort daalde in 1996 tot 2,3% van het BBP, ruim onder de 3%-grens die geldt als toetredingscriterium voor de EMU. De totale schuld van de collectieve sector daalde tot ruim 77% van het BBP.

De belasting- en premie-ontvangsten van de overheid, uitgedrukt als percentage van het BBP, zijn in 1996 voor het derde achtereenvolgende jaar gedaald. Vooral de premiedruk is afgenomen. De belastingdruk liep daarentegen iets op. Aan de uitgavenkant bleef met name de groei van de sociale uitkeringen achter bij die van het BBP. Verder lieten de rentebetalingen een daling zien. Dit is onder andere een gevolg van de terugdringing van het vorderingstekort en de schuldquote.

2. De vraag

Veranderingen in de vraag naar goederen en diensten zijn mede bepalend voor de economische ontwikkelingen. In 1996 werd in ons land een grote volumegroei gemeten bij het intermediair verbruik en bij de investeringen door het bedrijfsleven. Dit weerspiegelt het heersende optimisme bij de ondernemers. De groei van de uitvoer vlakke iets af wat vooral is te wijten aan de minder rooskleurige economische situatie bij onze belangrijkste handelspartners. De Nederlandse economie floreerde echter vooral dankzij de relatief sterke groei van de gezinsconsumptie in 1996, de hoogste sinds 1991. Deze groei werd positief beïnvloed door de extreme winterkou in 1996, maar ook indien het hogere energieverbruik buiten beschouwing gelaten wordt, resulteert nog steeds een toename van 2,8%.

2.1 De vraagzijde van de economie, 1996*

	Verandering t.o.v. 1995*	Waarde in 1996*	Aandelen in % van de totale vraag	Waarde- mutatie	Prijs- mutatie	Volume- mutatie
	<i>mld gld</i>		<i>%</i>			
Intermediair verbruik	32	597	37,8	5,7	1,9	3,7
Finale bestedingen	47	983	62,2	5,1	1,1	3,9
w.v.						
uitvoer	18	358	22,7	5,2	0,6	4,5
consumptieve bestedingen	19	492	31,1	4,0	1,3	2,7
door huishoudens	17	398	25,2	4,4	1,3	3,0
door de overheid	2	94	5,9	2,4	1,1	1,2
investerings in vaste activa	9	131	8,3	7,6	1,4	6,1
door bedrijven	8	113	7,2	8,0	1,4	6,5
door de overheid	1	18	1,1	5,2	1,3	3,8
veranderingen in voorraden	1	1	0,1	.	.	.
Totale vraag	79	1 580	100,0	5,3	1,4	3,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

2.1 Uitvoer

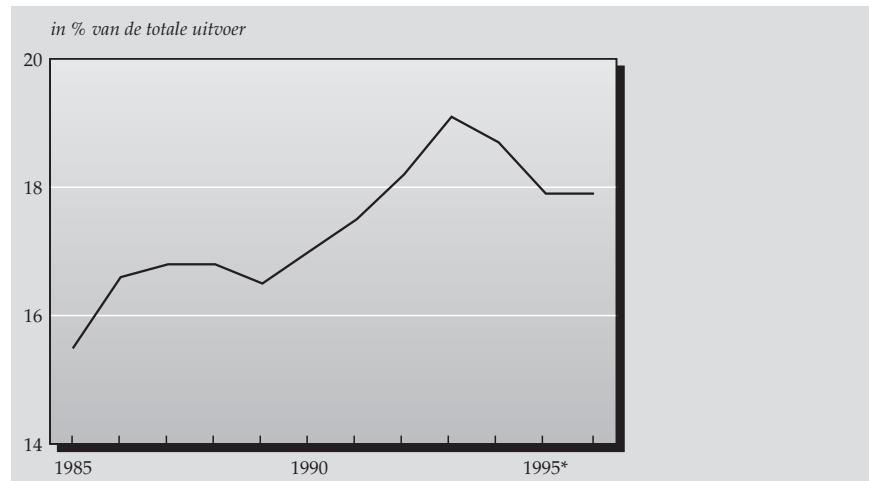
Binnen de finale bestedingen is de uitvoer met ruim 36% van de waarde één van de belangrijkste vraagcategorieën. Door de exportgerichtheid van Nederland is het grillige verloop van de uitvoer van groot belang voor de conjuncturele ontwikkeling van onze economie.

De goederen nemen met meer dan 80% de belangrijkste plaats in binnen de export. Dit betreft voornamelijk industriële producten met als belangrijkste exporteurs de metaalindustrie, de voedings- en genotmiddelenindustrie en de chemische, rubber- en kunststofverwerkende industrie. Het aandeel van de diensten nam tot 1993 flink toe, maar is in 1994 en 1995 onverwacht gedaald. Deze daling heeft twee oorzaken. Ten eerste is het uitvoervolume van de chemie (zowel basis- als eindproducten) en de metaalindustrie (vrijwel alle bedrijfspgroepen) naar verhouding sterk toegenomen. Ten tweede groeide de wederuitvoer (zie kader 2.a) onstuimig in 1994 en 1995 (gemiddeld ruim 15%).

De wederuitvoer bestaat voor een belangrijk deel uit producten van de elektro-technische industrie (voornamelijk computers) en de chemie. In 1996 vlakke de toename van de wederuitvoer iets af, tot 8%, vooral door de minder rooskleurige economische situatie in onze buurlanden. Hierdoor waren de volumemutaties van de uitvoer van goederen (4,6%) en die van diensten (4,4%) nagenoeg aan elkaar gelijk.

De uitvoerontwikkeling van land- en tuinbouwproducten en voedings- en genotmiddelen bleef in 1996 beduidend achter bij de gemiddelde stijging. De zogenaamde 'gekke koeien ziekte', met gedwongen slachtingen van kalveren en angst bij de buitenlandse consumenten voor het eten van rundvlees, droeg hier in belangrijke mate toe bij.

2.2 Uitvoer van diensten

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Kader 2.a

Wederuitvoer wordt belangrijker

De ontwikkeling van de Nederlandse uitvoer

Eén van de snelst groeiende onderdelen van de Nederlandse uitvoer is de wederuitvoer. Terwijl het aandeel daarvan in 1986 nog 14% van de totale exportwaarde bedroeg, was dat in 1996 opgelopen tot meer dan 21%.

De goedereninvoer bestaat uit producten die Nederland binnenkomen en waarover de belanghebbenden vrij kunnen beschikken, dat wil zeggen nadat aan alle douaneformaliteiten is voldaan. De producten die buiten het vrije verkeer van Nederland worden gebracht vormen de goederenuitvoer. Een gedeelte van de goederen die ons land binnenkomen verlaat Nederland echter weer zonder dat ze enige industriële bewerking hebben ondergaan. Indien van deze producten reeds bij het overschrijden van onze landsgrenzen bekend is dat de bestemming uiteindelijk een ander land is, worden ze als doorvoer beschouwd. Ze worden dan in de statistiek noch tot de invoer noch tot de uitvoer gerekend. Als de bestemming op het moment van inklaring niet bekend is, worden deze goederen als import beschouwd. Mocht bij een daaropvolgend transport blijken dat deze goederen toch voor het buitenland bestemd zijn, dan worden ze niet als doorvoer beschouwd, maar als wederuitvoer. Ze zijn dan zowel in de import als in de export inbegrepen.

Door de eenwording van de Europese Unie in 1993 zijn enkele douaneregelingen veranderd, waardoor ladingen die voorheen als doorvoer werden beschouwd nu in de import en de export worden opgenomen. Dit leidde tot een vertekening van zowel de invoer als de uitvoer. Bij het samenstellen van de nationale rekeningen is dit effect in belangrijke mate teniet gedaan. Op de registratie van de wederuitvoer heeft de eenwording van Europa vrijwel geen invloed.

De trendmatige groei van het belang van de wederuitvoer wordt hiermee dus niet verklaard. Achter het toenemend aandeel van de wederuitvoer gaat vooral een daadwerkelijke vergroting van deze goederenstroom schuil. Dit hangt samen met de positie van Nederland als distributieland. Aan de wederuitgevoerde producten wordt in ons land wel degelijk waarde toegevoegd, namelijk een handels- en transportmarge.

De in 1994 en 1995 sterk gegroeide uitvoer van chemische basisproducten en de basismetaal liet in 1996 zelfs een volumedaling zien, vanwege de tegenvallende economische situatie in met name Duitsland. Ook bij de export van bedrijfswagens en vliegtuigen werd een daling gemeten. De uitvoer van delfstoffen liet de grootste volumestijging (18%) zien. Vooral het Nederlandse aardgas was in trek, dankzij het nogal koude weer in 1996. De uitvoerontwikkeling van machines en elektrotechnische apparaten bleef ver boven het gemiddelde.

De uitvoer van diensten omvat een breed scala aan activiteiten, die Nederlandse bedrijven op buitenlandse markten uitvoeren. Onder andere betreft het ingenieursdiensten ten behoeve van bouwprojecten in het buitenland. Ook de havendiensten en scheepsreparaties ten behoeve van buitenlandse reders vallen hieronder, evenals de handelsvertegenwoordiging voor buitenlandse bedrijven in Nederland. Verder worden de bestedingen van buitenlandse toeristen en diplomaten in ons land grotendeels in deze categorie geregistreerd. Ook vervoersactiviteiten door Nederlandse bedrijven buiten onze landsgrenzen worden opgevat als uitvoer van diensten. Deze vervoers- en communicatiediensten hebben verreweg het grootste aandeel in de uitvoer van diensten. In 1996 lag de toename ervan iets onder het gemiddelde. Sterke groeiers waren de bouw en de consumptie van buitenlanders in Nederland. Hun aandeel is echter relatief gering.

2.3 Uitvoer naar productgroep, 1996*

	Waarde	Aandeel in % van de totale uitvoer	Mutatie	
			waarde	volume
	<i>mln gld</i>	%		
Goederen	294	82,1	5,2	4,6
w.v.				
landbouwproducten en voedingsmiddelen	74	20,7	4,1	1,6
olie- en chemieproducten	84	23,4	3,6	2,6
metaalproducten	97	27,1	8,2	8,7
overige goederen	38	10,6	0,0	3,0
consumptie door niet-ingezetenen	1	0,3	0,0	.
Diensten	64	17,9	5,2	4,4
w.v.				
bouw	3	0,7	13,9	.
handel	6	1,8	7,0	.
transport	27	7,5	3,7	.
zakelijke diensten	8	2,3	-7,1	.
overige diensten	12	3,3	8,3	.
consumptie door niet-ingezetenen	8	2,2	12,5	.
Totaal	358	100,0	5,2	4,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Meer dan 80% van de goederenuitvoer gaat naar landen van de Europese Unie. Duitsland is verreweg de belangrijkste afzetmarkt en ondanks de magere economische prestaties in dat land steeg de invoerwaarde vanuit Nederland in 1996 nog met 6%. België en Luxemburg, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk nemen tezamen ongeveer een derde van de Nederlandse export voor hun rekening. De uitvoer naar Italië nam in 1996 relatief snel toe.

Een bescheiden maar groeiend deel van de uitvoer (2,9%) gaat naar de Oost-Europese landen.

De afzet naar Noord-Amerika is verrassend gering (slechts 3,5% van het totaal) en kent bovendien een achterblijvende groei. Het is opmerkelijk dat ook de uitvoer naar Azië en Australië nauwelijks groeide (2% in waarde), terwijl Midden- en Zuid-Amerika en Afrika zelfs minder Nederlandse waar kochten dan in 1995.

Voor de uitvoer van diensten zijn geen vergelijkbare gegevens van het CBS beschikbaar. Berekeningen van De Nederlandsche Bank wijzen erop dat ruim 60% van de uitvoer van diensten bestemd is voor de landen van de Europese Unie. Ongeveer

een derde deel hiervan gaat naar Duitsland. Van de landen buiten de Europese Unie is de Verenigde Staten onze grootste afnemer van diensten met een aandeel van meer dan 10%. Dit aandeel is drie keer zo hoog als bij de goederenexport naar de VS.

2.4 Uitvoer van goederen naar bestemming

	Aandelen van het totaal			Waardemutaties	
	1990	1995*	1996*	1995*	1996*
	%				
Europese Unie (15)	80,4	79,4	80,2	11	6
w.v.					
Frankrijk	11,2	11,1	11,1	13	5
België en Luxemburg	14,6	12,9	13,2	7	8
Duitsland	27,7	28,6	28,7	8	6
Italië	6,6	5,5	5,9	9	12
Verenigd Koninkrijk	10,2	9,7	9,6	6	4
Overige landen EU(15)	10,1	11,6	11,7	27	6
Overig West-Europa	4,1	3,5	3,2	9	-3
Oost-Europa	1,0	2,8	2,9	14	9
Afrika	2,3	1,7	1,6	12	-1
Noord-Amerika	4,5	3,7	3,5	-8	2
Midden- en Zuid-Amerika	1,0	1,4	1,3	9	-5
Azië	5,5	6,6	6,4	5	2
Australië en overig	1,2	0,9	0,9	-21	2
Totaal	100,0	100,0	100,0	9	5

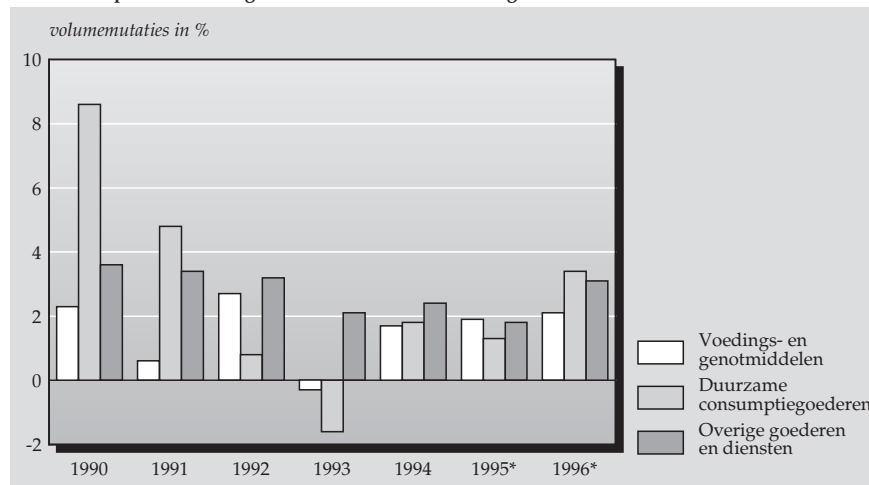
Bron: CBS, Jaarstatistiek van de buitenlandse handel 1996.

2.2 Consumptie

De totale consumptieve bestedingen in ons land bedroegen in 1996 bijna 500 miljard gulden. Het aandeel van de huishoudens hierin was meer dan 80%.

De gezinsconsumptie maakte in 1996 een relatief sterke groei door. Het volume van de consumptieve bestedingen was 3,0% groter dan in het voorgaande jaar. Dit is het hoogste stijgingspercentage van de afgelopen vijf jaar. De toename van de gezinsconsumptie legde een solide basis onder de economische groei in ons land. Met name de gunstige ontwikkelingen op de arbeidsmarkt gaven de bestedingsmogelijkheden van consumenten een positieve impuls.

2.5 Consumptieve bestedingen van huishoudens naar categorie

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Duurzame consumptiegoederen

De meest conjunctuurgevoelige categorie, de duurzame goederen, toonde in 1996 een opmerkelijk herstel met een volumegroei van 3,4%. De eerste helft van de jaren negentig had zich gekenmerkt door bescheiden of zelfs negatieve groeicijfers. Vooral woninginrichtingsartikelen, huishoudelijke apparaten, computers en doe-het-zelf-producten waren in 1996 in trek. Ook kleding en schoeisel lieten na een moeilijke periode weer een positieve volume-ontwikkeling zien.

De omzetting in een aantal branches binnen de non-food-sector was overigens minder rooskleurig. Met name de elektrobranche kampte met voortdurende prijsdalingen. Zo groeide het volume bij de artikelen wit- en bruingoed,

geluidsdragers en computers met 6,2%, maar de waarde nam slechts met 1,8% toe bij een prijsdaling van 4,1%. De fotografische artikelen kenden een volumetoename (2,1%) maar door prijserosie was de waarde-ontwikkeling negatief (-0,8%).

Diensten en overige goederen

De uitgaven aan diensten en overige goederen namen in 1996 met 3,1% in volume toe. Deze categorie toont in de jaren negentig stabiele groeicijfers: doorgaans bedroeg de reële stijging jaarlijks meer dan twee procent. In 1996 werd vooral aan energieverbruik meer besteed. De periode met strenge vorst in het begin van 1996 noodzaakte de consument fors meer te stoken. Aan financiële en zakelijke diensten, vervoer en communicatie werd eveneens flink meer uitgegeven.

Ook de prijzen van sommige diensten en overige goederen stegen fors. Vanaf begin 1996 zijn in het kader van de Europese harmonisatie ook in Nederland alle telefoniediensten belast met het hoge BTW-tarief (17,5%). Daarnaast werd de regulerende energieverheffing op brandstoffen (elektra en gas), de zogenaamde ecotax, van kracht. Deze belasting zal in 1997 en 1998 stapsgewijs verder verhoogd worden. Bij de brandstoffen tenslotte deden zich aanzienlijke prijsstijgingen voor onder invloed van hogere wereldmarktprijzen voor olie, propaan en butaan.

Voedings- en genotmiddelen

De volumetoename van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen (2,1%) was in lijn met die van de twee voorafgaande jaren. Deze groei bleef evenwel achter bij die van beide hierboven besproken consumptie-categorieën. Dit had wellicht te maken met de in vergelijking met 1995 minder mooie zomer, die kennelijk meer uitnodigde tot winkelen in de non-food-sector. De food-sector miste daardoor extra inkomsten uit bijvoorbeeld barbecue-artikelen, consumptie-ijs en dranken.

De consument kocht in 1996 vooral meer kruidenierswaren (waaronder kant-en-klaar-maaltijden), brood, zoetwaren en vis. Tabak en consumptie-ijs werden daarentegen iets minder geconsumeerd. De prijsontwikkeling was bij de voedings- en genotmiddelen uiterst gematigd. Alleen producten als aardappelen en koffie, bekend om hun grote prijsfluctuaties, daalden zeer fors in prijs.

Medio 1996 konden winkeliers gebruik maken van de mogelijkheid de winkelopeningstijden te verruimen. Het effect hiervan op de consumptieve bestedingen aan levensmiddelen is vooralsnog moeilijk te meten. Wel lijken binnen de levensmiddelenbranche de supermarkten, en met name het landelijk opererend grootwinkelbedrijf, het meest gebruik te maken van de nieuwe wettelijke kaders. Het grootwinkelbedrijf boekte beduidend betere resultaten dan de kleine supermarkten. Naast consequenties voor de detailhandel kan de verruimde openstelling ook invloed hebben op de horecabestedingen. Een deel van het supermarktassortiment en de producten van de horeca richten zich immers op dezelfde klant. Vooralsnog blijkt een dergelijke verdringing evenwel niet uit de cijfers. Bij cafetaria's en cafés was in het vierde kwartaal van 1996 weer sprake van omzetgroei na een periode van stagnatie. Hotels en restaurants deden het gehele jaar goede zaken.

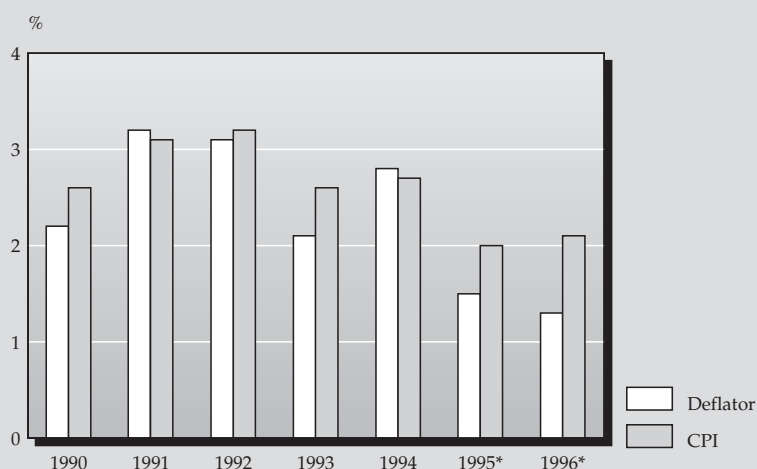
Kader 2.b

Prijsbewust

De deflator van de gezinsconsumptie en de Consumentenprijsindex

De waardestijging van de consumptieve bestedingen door huishoudens in 1996 bedroeg 4,4%, terwijl het volume 3,0% hoger uitkwam dan een jaar eerder. Dit impliceert een prijsstijging (ofwel deflator) van 1,3%. Tegelijkertijd kwam de Consumentenprijsindex (CPI) 2,1% hoger uit.

Prijsmutaties consumptieve bestedingen van huishoudens

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996 en Maandstatistiek van de Prijzen.

Voor het defleren van de waarde-ontwikkeling van de consumptieve bestedingen wordt in belangrijke mate gebruik gemaakt van de gegevens waaruit ook de CPI wordt samengesteld. Tussen de ontwikkeling van de CPI en de deflator van de gezinsconsumptie bestaan echter een paar conceptuele verschillen. Zo spelen in de CPI ook lokale overheidsheffingen een rol en deze worden in de Nationale rekeningen niet als gezinsconsumptie aangemerkt. Verder wordt de prijsontwikkeling van medische, financiële en zakelijke diensten in de Nationale rekeningen anders berekend dan in de CPI. Tenslotte kunnen ook wegingsverschillen van invloed zijn op de uitkomsten. In afwijking van de CPI, die uitgaat van een wegingschema conform een vast basisjaar (1990), wordt bij het defleren van de consumptieve bestedingen een jaarlijks geactualiseerd schema gebruikt.

Overheidsconsumptie

De consumptieve bestedingen van de overheid zijn minder dan een kwart van de gezinsconsumptie. De overheidsuitgaven stegen in 1996 met 2,4% en geschoond voor prijswijzigingen was de groei 1,2%. Dit is aanzienlijk minder dan de groei van het BBP. Als gevolg hiervan is de overheidsconsumptie als percentage van het BBP gedaald tot het laagste niveau van de afgelopen twintig jaar, namelijk 14,0%.

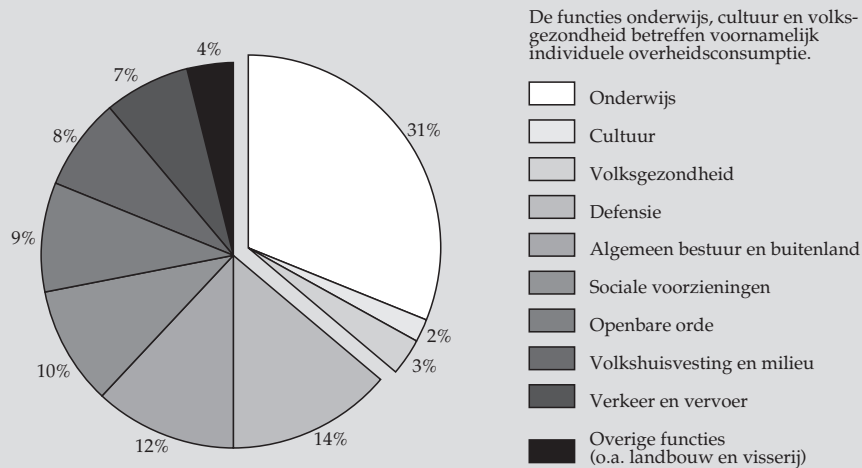
Kader 2.c

Consumptie met beleid

De functionele verdeling van de overheidsconsumptie

Om inzicht te krijgen in het doel van de overheidsconsumptie, kan deze worden onderverdeeld naar beleidsterreinen, ook wel functies genoemd. Op basis van deze functies kunnen de consumptieve bestedingen van de overheid in twee typen worden verdeeld: collectieve consumptie en individuele consumptie. Zo worden de functies defensie en openbare orde tot de collectieve consumptie gerekend. Van individuele overheidsconsumptie is sprake als deze grotendeels rechtstreeks aan de huishoudens ten goede komt. Dit betreft functies als onderwijs en gezondheidszorg. De overheidsconsumptie bestaat voor bijna twee derde uit collectieve consumptie.

De overheidsconsumptie naar functies verdeeld, 1996*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

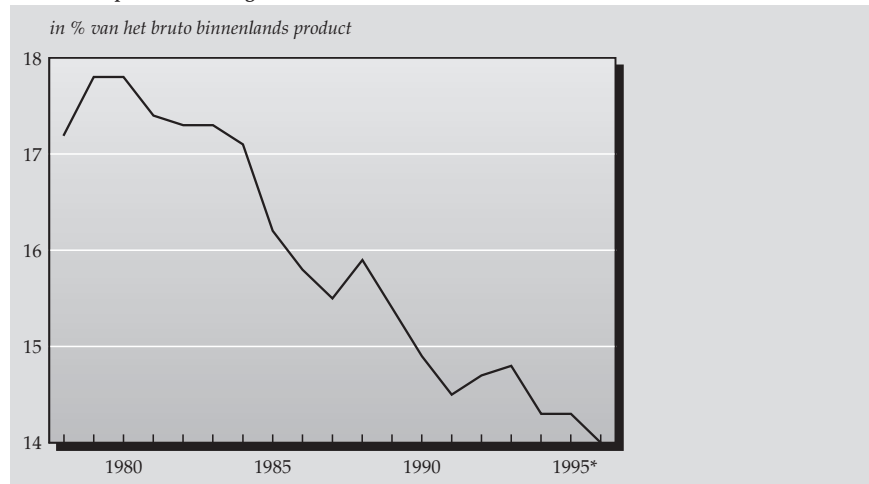
De belangrijkste functie binnen de overheidsconsumptie is onderwijs (zie figuur). In 1996 besteedde de overheid 29,4 miljard gulden op dit beleidsterrein. Dit komt neer op een bedrag van bijna 9 300 gulden per voltijd-student aan lerarsalarissen en lesmateriaal. De gezinnen zelf besteedden in 1996 ongeveer 2,7 miljard gulden aan opleidingen, dat is 9% van hetgeen de overheid hieraan spendeerde, even afgezien van de investeringsuitgaven. Het aandeel van de gezinsbestedingen aan onderwijs is de afgelopen jaren constant gebleven, de continue verhogingen van les- en collegegelden ten spijt.

Op het terrein van cultuur en recreatie liggen de verhoudingen omgekeerd. De particuliere consumptie is hier ongeveer vijf keer groter dan de overheidsconsumptie.

In het geval van de gezondheidszorg is er sprake van een op het eerste oog vreemde verhouding tussen gezins- en overheidsconsumptie. De overheidsconsumptie bedraagt slechts 3% van de gezinsconsumptie. Dit betekent echter niet dat de overheid zich niet met de gezondheidszorg bemoeit. Via de Ziekenfondswet en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten werd in 1996 circa 40,8 miljard aan gezinnen uitgekeerd. Dit is ongeveer 10% van de totale gezinsconsumptie. De genoemde sociale verzekeringen hebben vooral als doel de gezondheidszorg voor minder draagkrachtigen en chronisch zieken toegankelijk te houden. Daarnaast werd uit hoofde van de Wet Voorzieningen Gehandicapten door de overheid 1,1 miljard gulden vergoed. Deze regeling stelt gehandicapten onder meer rolstoelen ter beschikking of vergoedt het gebruik van speciale woonvoorzieningen. Al deze vergoedingen worden echter beschouwd als sociale uitkeringen en vormen daardoor geen onderdeel van de consumptieve bestedingen van de overheid.

Ook op andere manieren kan de overheid de consumptie van bepaalde goederen en diensten bevorderen of goedkoper maken. Zo worden bijdragen gegeven aan instellingen op het terrein van maatschappelijk werk, zoals buurthuizen en jongeren centra. Ook worden subsidies verstrekt aan sociale verhuurders en het openbaar vervoer. Vorig jaar bedroegen deze overdrachten tezamen 21 miljard gulden, ongeveer 8% van de totale uitgaven van het Rijk en de lagere overheden.

2.6 Consumptieve bestedingen van de overheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Van de consumptieve overheidsbestedingen nam in 1996 het Rijk 33% voor zijn rekening, de lagere overheden (gemeenten, provincies, waterschappen en dergelijke) 62% en de sociale verzekeringsinstellingen 5%. De laatste jaren heeft een verschuiving plaats gevonden van het Rijk naar de lagere overheden. In 1989 waren de aandelen nog respectievelijk 40%, 55% en 5%. De afname van de consumptieve bestedingen van de rijksoverheid vloeide voort uit de verzelfstandiging van rijksdiensten, zoals de arbeidsvoorzieningen, de rijkspolitie, het kadaster en de rijksdienst voor het wegverkeer. Deze verzelfstandigde diensten worden tot de lagere overheden gerekend. Het relatieve belang van het Rijk nam tevens af doordat de uitvoering van nieuw beleid werd opgedragen aan de lagere overheden; voorbeelden zijn de Jeugdwerkgarantiewet en de Banenpools.

2.3 Investerings

De volumegroei van de investeringen in vaste activa (6,1%) overtrof in 1996 het al hoge niveau van het voorgaande jaar (5,0%). Uitgesplitst naar investeringen door bedrijven en door de overheid waren de groeipercentages voor 1996 respectievelijk 6,5% en 3,8%.

2.7 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	Volumemutaties			Waarde	Aandeel
	1994	1995*	1996*	1996*	1996*
	%			mld gld	%
Woningen	6,2	0,9	0,1	34	25,5
Gebouwen voor bedrijven en overheid	-1,8	0,2	4,2	20	15,0
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	-1,1	2,6	4,8	15	11,6
Externe vervoermiddelen	6,7	9,2	-0,9	15	11,4
Toeneming veestapel (gebruiksvee)					
Machines en werktuigen	-0,9	9,2	13,4	46	35,0
Overdrachtskosten	18,3	3,5	9,7	6	4,3
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	7,6	-7,0	-5,4	4	2,7
Investerings in vaste activa (bruto)	2,2	5,0	6,1	131	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Evenals in 1995 lieten vooral de investeringen in machines in 1996 een grote volumegroei zien. Deze categorie wordt sterk beïnvloed door het in gebruik nemen van grote projecten. In 1996 werd met de oplevering van vijf eenheden de totale Eemscentrale operationeel. Hiermee was een bedrag van 3,5 miljard gulden gemoeid. In totaal zorgde het gereedkomen van grote projecten in 1996 voor een investeringsstroom van 4,5 miljard gulden, terwijl dit in 1995 nog 2,1 miljard gulden was. Dit verschil alleen al verklaart 26% van de totale waardetoename van de investeringen in vaste activa in het afgelopen jaar. Overigens telt slechts het in 1996 geproduceerde gedeelte van deze grote projecten mee in het BBP van dat jaar.

De investeringen in externe vervoermiddelen (personenauto's, bedrijfswagens, treinen, trams, schepen en vliegtuigen) daalden na een stijging in de twee voorafgaande jaren. De groei van deze investeringen verloopt niet gelijkmatig. Jaren met forse sprongen worden vaak afgewisseld door fikse inzinkingen. In 1996 kwam de daling geheel voor rekening van de terugval in de investeringen in vliegtuigen. De wegvervoermiddelen lieten wel een stijging zien (11%). Hierbij kan worden

aangetekend dat de investeringen bij de spoorwegen afnemen nu alle bestelde dubbeldekkers afgeleverd zijn.

De groei van de investeringen in grond-, weg- en waterbouwkundige werken is de laatste jaren steeds toegenomen. Deze investeringen hebben evenwel een aandeel van slechts 11% in de totale uitgaven aan investeringsgoederen.

De investeringen in woningen hadden te kampen met de strenge vorstperiode in de eerste maanden van 1996. Ook het tekort aan geschikte VINEX-locaties zorgde voor een achterstand bij de nieuwbouw van woningen. In de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (Vinex) zijn bepaalde gebieden aangewezen voor de woningbouw tussen 1995 en 2005, maar in deze regio's ontstaat langzamerhand een schaarste aan geschikte plekken om daadwerkelijk huizen te bouwen.

Van de bedrijfstakken lieten de energie- en waterleidingbedrijven in 1996 de grootste investeringsgroei zien met 45,4%. Dit wekt geen verwondering gezien het in werking stellen van de Eemscentrale.

Bij de delfstoffenwinning daalden de investeringen voor het derde jaar op rij met dubbele cijfers. In deze jaren kwamen in deze bedrijfstak geen grote projecten tot stand, terwijl bovendien desinvesteringen plaats vonden door het sluiten van onrendabele, buitengaatse olievelden. Voor 1997 staat echter de oplevering van onderaardse aardgasopslagplaatsen in Langelo en Grijskerk op stapel en deze zullen zorgen voor een forse investeringsgroei.

Het teruglopen van de investeringen bij de land- en tuinbouw kan verklaard worden door de verhoging van het BTW-tarief op landbouwwerktuigen per begin 1996. Daar deze verhoging vooraf was aangekondigd, heeft dit in 1995 een investeringshousse tot gevolg gehad.

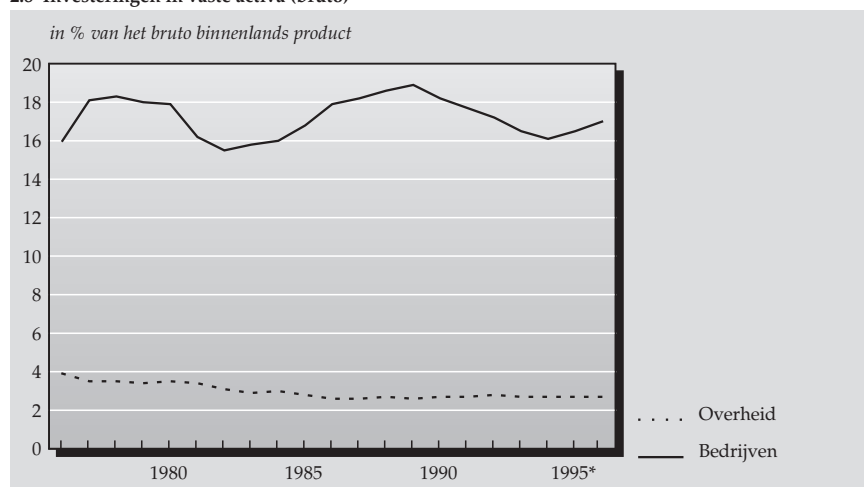
De voorraadtoename in 1996 met 1,3 miljard gulden was in vergelijking met 1995 (30 miljoen gulden) hoog. De belangrijkste oorzaak voor dit in het oog springende verschil is de forse voorraadintering van vliegtuigen die in 1995 plaatsvond, terwijl daarentegen in 1996 de voorraden vliegtuigen weer licht toenamen.

2.4 *Investeringen en de overheid*

De omvang van de overheidsinvesteringen als percentage van het BBP steeg van 3% in 1952 naar meer dan 5% in de jaren zestig. Dit kwam mede door de bouw van de Deltawerken. Daarna is dit percentage teruggelopen via 3,9% in 1976 naar een stabiele 2,7% gedurende de laatste tien jaar. Eenzelfde dalende trend deed zich voor bij het aandeel van de overheid in de totale investeringen: dit liep terug van bijna 20% in 1976 naar 14% in 1996.

De Nederlandse overheid investeert als percentage van het BBP meer dan Duitsland (2,2%) en de Verenigde Staten (2,8%, inclusief uitgaven aan militaire activa), maar minder dan Frankrijk (3,3%) en Spanje (3,9%).

2.8 Investerings in vaste activa (bruto)

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

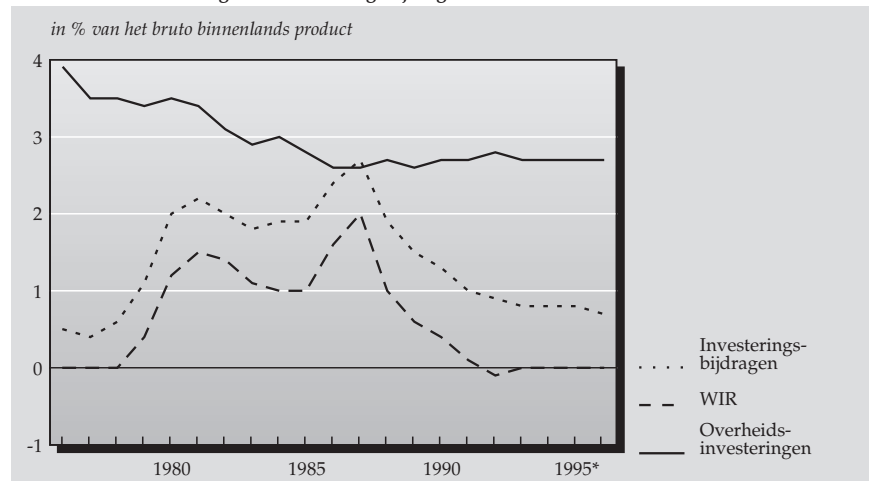
De overheidsinvesteringen in Nederland bestaan de laatste tien jaar voor ruwweg de helft uit infrastructurele werken (grond-, weg- en waterbouw). Gebouwen en scholen vormen tezamen bijna 30% van de overheidsinvesteringen. Militaire uitgaven aan gebouwen, wapens, tanks, onderzeeërs, F16's en dergelijke worden overigens niet tot de investeringen gerekend, maar tot de overheidsconsumptie (behalve, nu nog, in de Verenigde Staten). In de jaren tachtig beliepen dergelijke uitgaven veelal meer dan 1% van het BBP; dat komt overeen met ongeveer 30% van het bedrag aan overheidsinvesteringen in die jaren. In 1996 is dit percentage gedaald tot 14%.

De overheidsinvesteringen omvatten evenmin de investeringen van overheidsbedrijven. Overheidsbedrijven zijn bedrijven die in eigendom van de overheid zijn, maar vanwege hun marktgerichte activiteiten geen deel uitmaken van de sector overheid. Het gaat hier onder meer om de NS, Schiphol, Energiebeheer Nederland (neemt namens de overheid deel aan de aardgaswinning), de openbare nutsbedrijven, de gemeentelijke woningbedrijven en bedrijven opgericht voor het beheer van specifieke infrastructuurprojecten, zoals de Westerscheldetunnel NV.

Om de totale investeringen en hun samenstelling te beïnvloeden hoeft de overheid niet altijd zelf te investeren. Twee andere mogelijkheden zijn: het verstrekken van investeringsbijdragen en financiële deelname in bedrijven, zoals in overheidsbedrijven. Beide mogelijkheden worden vaak ook tegelijk toegepast: investeringsbijdragen gaan namelijk voor een aanzienlijk deel naar overheidsbedrijven. Voor het vorderingstekort van de overheid zijn deze alternatieven niet neutraal: overheidsinvesteringen en investeringsbijdragen vergroten het tekort, terwijl financiële deelname het tekort niet vergroot. Financiële deelname leidt namelijk niet alleen tot een uitgave van de overheid maar ook tot een vergroting van haar aandelenbezit; per saldo is er dan dus geen effect op het vorderingstekort.

In Nederland zijn de investeringsbijdragen meestal veel kleiner dan de overheidsinvesteringen. Zo bedroegen in 1996 de investeringsbijdragen 0,7% van het BBP en de overheidsinvesteringen 2,7%. In 1987 daarentegen was er echter sprake van een uitzonderlijke situatie, waarin de investeringsbijdragen zelfs iets groter waren dan de overheidsinvesteringen. Veruit de grootste investeringsbijdragen zijn verstrekt in het kader van de Wet InvesteringsRekening (WIR). In 1987 ging het zelfs om 2% van het BBP. De sterke stijging van de WIR-uitgaven was aanleiding om in het voorjaar van 1988 de WIR af te schaffen en te vervangen door ondermeer een verlaging van de vennootschapsbelasting. Andere belangrijke investeringsbijdragen zijn die voor stadsvernieuwing en voor infrastructurele werken. Daarnaast verstrekt het Rijk onder andere nog bijdragen ten behoeve van volkshuisvesting en onderwijs, ter stimulering van industrie en handel en aan instellingen zonder winstoogmerk.

2.9 Overheidsinvesteringen en investeringsbijdragen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

De investeringsbijdragen voor stadsvernieuwing bereikten hun hoogtepunt in de periode 1988–1993: jaarlijks is toen ongeveer 0,5% van het BBP verstrekt. Dit betekent dat in die tijd circa 9% van de particuliere investeringen in woningbouw zijn gefinancierd door deze bijdragen. In 1996 zijn de investeringsbijdragen voor stadsvernieuwing teruggelopen tot 0,2% van het BBP.

De afgelopen twintig jaar financierde de overheid door middel van investeringsbijdragen 12% tot 25% van de particuliere investeringen in infrastructurele werken. Het betreft hier dan vooral bijdragen aan de NS (spoorwegnet), KPN (telefoonnet) en de openbare nutsbedrijven (leidingennet). De investeringsbijdragen voor infrastructurele werken als percentage van het BBP zijn vanaf 1990 verdubbeld tot 0,2%.

3. Het aanbod

Tegenover de toegenomen vraag staat per definitie een even grote stijging van het aanbod. Een deel hiervan wordt voortgebracht door binnenlandse producenten en leidt tot inkomens voor de productiefactoren arbeid en kapitaal. Het andere deel wordt in het buitenland geproduceerd en door Nederland ingevoerd.

De waarde van de invoer steeg in 1996 meer dan die van de binnenlandse productie. Ook de volumegroei van de invoer was groter dan die van het binnenlandse aanbod, terwijl de invoerprijzen duidelijk achterbleven bij de prijs van in Nederland geproduceerde goederen en diensten.

3.1 De aanbodzijde van de economie, 1996*

	Waarde	Aandelen in het totaal	Waarde- mutaties	Prijs- mutaties	Volume- mutaties
	<i>mld gld</i>	%			
Productie (basisprijzen)	1 193	75,5	4,8	1,4	3,4
Invoer	316	20,0	6,1	0,7	5,3
Productgebonden belastingen minus productgebonden subsidies	71	4,5	9,8	.	.
Totaal aanbod	1 580	100,0	5,3	1,4	3,8
Intermediair verbruik	597	37,8	5,7	1,9	3,7
Beschikbaar voor finale bestedingen	983	62,2	5,1	1,1	3,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Al jaren stijgt het saldo van indirecte belastingen en subsidies sterker dan de toegevoegde waarde. Dit betekent dat het bruto binnenlands product tegen marktprijzen harder groeit dan de som van de inkomens per bedrijfstak, het BBP tegen factorkosten. In 1995 werd dit verschil veroorzaakt door een prijseffect, als gevolg van een aantal tariefsverhogingen. In 1996 is evenwel sprake van een vrij fors uiteenlopende volume-ontwikkeling van het BBP tegen marktprijzen (3,3%) en tegen factorkosten (2,7%).

Dit heeft een aantal oorzaken, waaronder

- een hogere opbrengst van de motorrijtuigenbelasting als gevolg van de invoering van het houderschapsprincipe (volumetoename),
- een meer dan proportionele stijging van de BTW-afdracht en
- een fors hogere overdrachtsbelasting.

Het prijsopdrijvende effect van de invoering van de regulerende energieheffing werd daarentegen meer dan gecompenseerd door een aantal nieuwe loonkosten-subsidies.

3.1 Invoer

De volumegroei van de invoer kwam in 1996 uit op 5,3%. In deze cijfers is ook de wederuitgevoerde invoer opgenomen, die een groei van 7,4% kende. De groei van deze invoer was beduidend minder dan in de twee voorgaande jaren toen de groei in de dubbele cijfers liep. Kantoormachines en computers hebben een groot aandeel in de wederuitvoer. Van deze producten gaat drie vierde van de import zonder verdere bewerking onze landsgrenzen weer over. Voor de chemische producten geldt dat ruim 35% van de invoer in dezelfde vorm weer uitgevoerd wordt. De wederuitvoer van kantoormachines en computers groeide in 1995 met 23% en in 1996 met 9%. Voor de chemische producten waren deze groeicijfers respectievelijk 17% en 2%.

3.2 Invoer naar bestemming, 1996*

	Waarde	Aandelen in het totaal	Volumemutaties
	<i>mld gld</i>	%	
Wederuitvoer	69	21,9	7,4
Intermediair verbruik	161	50,9	4,1
w.v.			
goederen	128	40,5	4,3
diensten	33	10,4	3,2
Finale bestedingen	86	27,2	6,5
w.v.			
goederen	71	22,5	7,1
diensten	15	4,7	1,4
w.v.			
consumptieve bestedingen	54	17,1	4,2
investerings in vaste activa (bruto)	31	9,8	9,9
veranderingen in voorraden	1	0,3	.
Totale invoer	316	100,0	5,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Meer dan 65% van de invoer bestemd voor het binnenland ging als intermediair verbruik het productieproces in. De groei van deze invoer met 4,1% liep redelijk in de pas met die van het totale intermediair verbruik (3,7%). De invoer van investeringsgoederen was met 9,9% beduidend hoger dan de toch al hoge groei van de totale investeringen (6,1%). Dit kwam doordat de investeringen in woningen, gebouwen en grond-, weg- en waterbouwkundige werken (die traditioneel door binnenlandse producenten verzorgd worden) veel minder snel groeiden dan de overige investeringen. Vooral de investeringen in personenauto's, bedrijfswagens en machines namen fors toe. Het aandeel van het buitenland in de afzet van deze producten is hoog, zodat de invoer hierdoor gestimuleerd werd. De invoer van consumptiegoederen liet eveneens een hogere groei zien dan de totale toename aan consumptieve bestedingen. De oorzaak hiervan was de meer dan gemiddelde groei van de aankopen aan duurzame goederen, terwijl de stijging van de consumptie van voedingsmiddelen achterbleef. De invoer profiteerde hiervan omdat wij voor bijvoorbeeld auto's, kleding en computers veel meer afhankelijk zijn van het buitenland dan voor zuivelproducten en dranken.

3.3 Invoer van goederen naar herkomst

	Aandelen in het totaal			Waardemutaties t.o.v. vorig jaar	
	1990	1995*	1996*	1995*	1996*
	%				
Europese Unie (15)	67,7	66,2	64,2	12	4
w.v.					
Frankrijk	7,7	7,4	7,4	8	7
België en Luxemburg	14,0	11,8	11,2	9	2
Duitsland	25,6	23,4	22,4	10	2
Italië	3,7	3,6	3,6	7	5
Verenigd Koninkrijk	8,2	9,9	10,0	17	6
Overige landen EU (15)	8,5	9,2	9,6	24	5
Overig West-Europa	3,3	3,8	4,1	8	16
Oost-Europa	2,3	2,5	2,7	21	16
Afrika	2,8	2,0	2,2	4	18
Noord-Amerika	8,6	8,5	8,6	13	8
Midden- en Zuid-Amerika	2,6	2,8	2,7	-4	4
Azië	12,3	14,0	15,4	5	15
Australië en overig	0,4	0,3	0,3	-21	-2
Totaal	100,0	100,0	100,0	10	7

Bron: CBS, Jaarstatistiek van de buitenlandse handel 1996.

De invoer vanuit de vijftien EU-lidstaten omvat bijna twee derde van de totale goederenimport. Binnen de EU is Duitsland het belangrijkste land van herkomst, op ruime afstand gevolgd door België (en Luxemburg). De laatste jaren is echter een gestage dalende tendens te zien in het aandeel van deze traditionele handelspartners. Het aandeel van de oorspronkelijke zes lidstaten (Benelux, Duitsland, Frankrijk en Italië) was in 1990 nog 51,0%, maar zakte naar 44,6% in 1996.

Vooral Azië, de niet bij de EU aangesloten West-Europese landen en Oost-Europa zagen hun aandeel in de invoer naar ons land stijgen. De waardetoeename vanuit Noorwegen (31%) en Rusland (27%) was zelfs spectaculair, mede als gevolg van de prijsstijging van ruwe aardolie. Deze landen zijn belangrijke leveranciers van deze grondstof.

Kader 3.a

Van heinde en ver

Het aandeel van de invoer in de binnenlandse aankopen van goederen

De rol van de invoer op de binnenlandse markten blijkt uit de penetratiegraad. Dit is het aandeel van de invoer in de binnenlandse aankopen. In de tabel wordt voor een aantal goederencategorieën de penetratiegraad op de binnenlandse markt bekeken. Van de totale aankopen van goederen door ingezetenen komt ongeveer de helft uit invoer. De penetratiegraad van de invoer op de goederenmarkt is in de afgelopen jaren nagenoeg stabiel gebleven.

Penetratiegraad voor enkele goederencategorieën

	1996*
	%
Textiel, kleding en leder	78,4
Transportmiddelen	76,8
Machines en apparaten	75,0
Bosbouw- en visserijproducten	63,4
Chemische producten en rubber	60,8
Metaal en metaalproducten	50,8
Delfstoffen	47,1
Hout en bouwmaterialen	41,1
Landbouwproducten	34,9
Papier en drukwerk	30,3
Voedings- en genotmiddelen	29,9
Overige goederen	29,2
Aardolieproducten	20,5
Totaal	49,5

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

De afzet van landbouwproducten en voedingsmiddelen wordt voor het grootste deel door binnenlandse productie gedekt, met als uitersten melk, die vrijwel volledig uit binnenlandse productie komt, en ruwe koffie en thee, waarvan 100% wordt ingevoerd. Voor de textiel- en leerproducten ligt het aandeel van de invoer op bijna 80%. Auto's en kantoormachines kennen een penetratiegraad van 85% of hoger. Daar staat tegenover dat constructiewerk en schepen betrekkelijk laag scoren (tussen de 10% en 15%). Ook drukwerk en bouwmaterialen worden grotendeels door Nederlandse bedrijven geleverd; de penetratiegraad ligt hier op respectievelijk 11% en 35%.

Voor Nederland is Azië veel belangrijker als leverancier dan als afzetgebied. Met name China kende in 1995 en 1996 grote waardeinstijgingen van de uitvoer naar ons land. China levert ons voornamelijk oliehoudende zaden, machine-onderdelen, schoeisel en speelgoed. Het invoeraandeel vanuit de Verenigde Staten en Canada is tamelijk bescheiden (nog geen 9%) en vrij stabiel.

Over de herkomst van de invoer van diensten zijn geen vergelijkbare gegevens van het CBS beschikbaar. Gegevens van De Nederlandsche Bank laten zien dat bijna 70% van de invoer van diensten uit EU-landen afkomstig is. Binnen de EU zijn Duitsland en België de belangrijkste partners, beide met een aandeel van ongeveer 15% van het totaal. Op enige afstand volgen het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk met ruim 10%. Buiten de EU is de VS de grootste handelspartner op dit gebied (ruim 10%).

3.2 Ontwikkelingen per bedrijfstak

In 1996 nam de binnenlandse productiewaarde met 4,8% toe tot 1 193 miljard gulden. Dit percentage is te splitsen in een gemiddelde prijsstijging van 1,4% en een volumetoename van 3,4%. Het grootste deel van de Nederlandse productie wordt voortgebracht door de dienstverlenende bedrijfstakken; in 1996 bedroeg hun aandeel meer dan 55%. In de laatste decennia is in dit opzicht in ons land veel veranderd. In 1980 kwam nog maar 46% van de totale productie op naam van de diensten. Met name de industrie heeft in de tussenliggende jaren aan belang ingeboet; haar aandeel daalde van 34% naar 29%.

De gewijzigde verhouding tussen goederen- en dienstenproductie is ook bij de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid terug te zien. Sinds 1980 is het aandeel van de landbouw en de nijverheid in de toegevoegde waarde met 9 procentpunten gekrompen tot iets meer dan 30%. Het aandeel in de werkgelegenheid liep over deze periode terug van 37% tot 28%.

Hoewel het belang van de diensten onmiskenbaar is toegenomen, geven deze cijfers in zekere mate een vertekend beeld.

In de eerste plaats hebben veel industriële ondernemingen hun overhead-activiteiten zoals transport, bewaking en catering de afgelopen jaren verzelfstandigd. Daarnaast zijn ze meer gebruik gaan maken van flexibele arbeidskrachten via uitzendbureaus. Hierdoor worden toegevoegde waarde en werkgelegenheid in toenemende mate bij de dienstverlenende bedrijven geregistreerd, hoewel deze activiteiten nog steeds feitelijk worden uitgevoerd ten behoeve van de goederenproductie. Het aandeel van de landbouw en nijverheid in de afzet van eindproducten en de werkgelegenheid is dan ook minder gekrompen dan de bovengenoemde percentages aangeven.

In de tweede plaats stegen de prijzen van diensten veel sneller dan die van goederen. De volumegroei van beide categorieën verschilde daardoor veel minder van elkaar dan de waardegroei; gemiddeld minder dan 1% per jaar.

In het vervolg van deze paragraaf worden de verschillende bedrijfstakken besproken. De belangrijkste kenmerken zijn opgenomen in afzonderlijke tabellen, die het belang voor de Nederlandse economie en de meest recente ontwikkelingen van de betreffende bedrijfstak laten zien.

Landbouw en voeding

De trendmatige verandering in de structuur van de land- en tuinbouw zette ook in 1996 door. Het aantal bedrijven en het arbeidsvolume liepen verder terug. Hoewel er sprake was van schaalvergroting en de gemiddelde bedrijfsoppervlakte toenam, verminderde toch de totale oppervlakte cultuurgrond. Mede daardoor daalde de productiecapaciteit van de land- en tuinbouw verder. Ook de juridische structuur van steeds meer bedrijven werd omgezet van zelfstandig ondernemer naar bijvoorbeeld een maatschap. Door deze ontwikkeling ging de beloning voor de inzet van arbeid door de betrokkenen deel uitmaken van de loonsom, terwijl deze voorheen was inbegrepen in het exploitatie-overschot. Dit verklaart de relatief forse stijging van de loonsom (4,7%) en de veel geringere stijging van het exploitatie-overschot (1,6%). Dit laatste begrip wordt gezien als een indicator van het inkomen uit zelfstandige bedrijfsuitoefening; het agrarisch inkomen.

Landbouw, bosbouw en visserij

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*	
3,3%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
40,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	-0,3	-3,9	2,2	19,8 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	3,7	1,4	1,1	
	Arbeidsvolume	-0,7	-2,0	-0,8	247 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	-0,9	-4,7	1,6	15,8 mld gld

Een in het oog springende ontwikkeling is de groei van het aantal biologische landbouwbedrijven. Momenteel zijn dit er ongeveer 600 en dit is ruim het dubbele van tien jaar geleden. Ondanks fors hogere kosten voor arbeid en lagere opbrengsten per hectare hebben deze bedrijven gemiddeld een hoger inkomen gerealiseerd dan het gangbare bedrijf. Belangrijkste oorzaak is dat de prijs van biologisch geteelde producten aanzienlijk hoger is dan die van traditioneel geteelde producten.

De totale productiewaarde van de bedrijfstak lag in 1996 ongeveer 2% boven het niveau van 1995. De prijsstijging bedroeg eveneens 2%; de volume-ontwikkeling bleef op nul steken. Voor de volume-ontwikkeling van de toegevoegde waarde gold een toename van ruim 1%. De verschillen tussen de onderliggende branches waren echter zeer groot. Zo daalde de productiewaarde van de akkerbouw met 14%, bij een nog sterkere daling van de gemiddelde opbrengstprijis (-20%) en een positieve volume-ontwikkeling van 7%. De veehouderij noteerde daarentegen een licht positieve ontwikkeling van de productiewaarde. Een iets sterkere stijging van de prijs werd hier gecombineerd met een lichte daling van het volume. De tuinbouw deed het over de gehele linie beter dan in 1995.

Kader 3.b

Breken met het verleden

Nieuwe activiteitenindeling gerealiseerd

In vrijwel alle economische statistieken van het CBS worden de gegevens geordend naar economische activiteit. Dit gebeurt op basis van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI). Tot nu toe was deze indeling in de publicatie Nationale rekeningen gebaseerd op de SBI'74.

In de Nationale rekeningen 1996 is voor het eerst gebruik gemaakt van de SBI'93. Deze nieuwe indeling naar bedrijfsklassen sluit aan op de meest recente versie van de Europese 'Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes' (NACE).

Met de algemene invoering van de NACE in Europa wordt een grotere vergelijkbaarheid van de cijfers tussen de landen van de Europese Unie, de EFTA-landen en landen in Oost-Europa bereikt. Daarnaast sluit de nieuwe indeling aan op de activiteitenindeling van de Verenigde Naties.

De grootste wijzigingen in de indeling van bedrijven hebben zich voorgedaan bij de metaalindustrie en de overige industriële bedrijven. Bij de metaalindustrie zijn er – naast verschuivingen naar andere bedrijfstakken – ook veel veranderingen binnen deze bedrijfstakgroep. Tot slot mag niet onvermeld blijven dat de dienstverlenende bedrijfstakgroepen in de nieuwe indeling meer uitgesplitst zijn dan vroeger het geval was.

De aanpassing van de activiteitenindeling heeft niet geleid tot een herziening van de macro-economische gegevens. Wel leidt het invoeren van een nieuwe activiteitenindeling in eerste instantie tot een breuk in tijdreeksen van bedrijfstakgegevens. Om een goede vergelijking tussen de gegevens volgens de oude en de nieuwe indeling mogelijk te maken, zijn voor het jaar 1993 twee ramingen gemaakt: één raming volgens SBI'74, die reeds vorig jaar is gepubliceerd, en één volgens SBI'93. Voor eerdere jaren zijn gedetailleerde berekeningen gemaakt op basis van de overgangen in 1993 en enige aanvullende, beschikbare informatie.

In de *akkerbouw* sprong de prijshalvering ten opzichte van 1995 van consumptie- en pootaardappelen het meest in het oog. Wel bleef het volume van de productie constant. De ontwikkeling van productie en prijs van uien vertoonde eenzelfde beeld. Dit in tegenstelling tot het constant blijven van de prijs van granen. Bij dit gewas hield de waarde van 10% gelijke tred met de stijging van het volume. Ruim één derde van de waarde in de akkerbouw wordt gevormd door suikerbieten en zetmeelaardappelen. Deze kennen een stabiel prijsverloop omdat ze voornamelijk op contractbasis worden geteeld. In 1996 bleef hun productievolume ongeveer gelijk.

In de *veehouderij* maakten de drie belangrijke activiteiten in 1996 elk een andere ontwikkeling door. Onder druk van dalende wereldzuivelprijzen liep de prijs voor melk met ongeveer 2% terug. Ook het volume daalde met circa 2%. Gecombineerd met hogere kosten voor veevoer leverde dit een duidelijke inkomensdaling in de melkveehouderij op. De rundveehouderij liep in 1996 grote schade op door het BSE-effect (de zogenaamde 'gekke koeien ziekte'). De prijs liep sterk terug (-12%), terwijl het volume met 5% daalde. Deze verslechtering van de productiewaarde werd slechts ten dele gecompenseerd door een financiële bijdrage van de overheid. Vooral de pluimvee- en de varkenshouderij profiteerden in 1996 van de terugval in de rundveehouderij. De eierprijzen veerden op en ook de grotere vraag naar pluimveeproducten op de wereldmarkt had een positief effect. Na jaren van achteruitgang deed de varkenshouderij het in 1996, mede door de BSE-affaire, weer goed. De prijs steeg met 13% en het volume met 1%. De varkenspest, die in 1997 is uitgebroken, zorgde er evenwel voor dat deze opleving slechts van korte duur was.

In tien jaar tijd steeg het aandeel van de *tuinbouw* in de totale productiewaarde van de land- en tuinbouw van 25% naar 35%. Telkens zorgde een toenemend productievolume voor voldoende compensatie voor de stagnerende afzetprijzen. In 1996 daarentegen was er voor het eerst weer sprake van een forse prijsstijging van een aantal belangrijke producten als tomaten (50%) en paprika's (10%). De totale volume-ontwikkeling van groente liet evenwel een daling van 4% zien. De sierteelt sloot 1996 af met een positief resultaat. Zowel de prijs als het volume steeg, respectievelijk met 4% en 2%. De bloembollenproductie daarentegen werd, ondanks hogere prijzen, geconfronteerd met een lichte waardedaling als gevolg van een sterk dalend volume (8%).

Voor de voedings- en genotmiddelenindustrie als geheel was 1996 een jaar met weinig in het oog springende veranderingen. De volume-ontwikkeling van de toegevoegde waarde bleef voor het eerst sinds 1990 achter bij de groei van de totale

Voedings- en genotmiddelen

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*
3,1%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>	
49,2%	3,9	0,2	1,1	18,5 mld gld
	3,4	2,8	1,4	
	-1,1	-0,7	-1,3	150 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	5,0	1,5	1,0	8,6 mld gld

economie. Het arbeidsvolume liep evenals in de voorgaande jaren verder terug. Het exploitatie-overschot liep in de pas met de groei van de productiewaarde. Toch waren er in 1996 wel enkele bedrijfsgroepen die een opmerkelijke ontwikkeling vertoonden.

De *vleesverwerkende industrie* realiseerde een stijging van het productievolume van 1,7%. Vooral de productie van pluimveevlees nam fors toe (10,2%). De prijsmutatie liep uiteen van -9,6% voor kalfs- en rundvlees tot +17,6% voor varkensvlees. Dit illustreert de terughoudendheid van de consument, uit angst voor de 'gekke koeien ziekte'.

Ook de *veevoederindustrie* had te maken met sterk uiteenlopende prijsontwikkelingen. Het productievolume van mengvoeders vertoonde, na de daling in 1995, een stijging van 1%. Deze stijging werd voornamelijk veroorzaakt door een grotere productie van pluimveevoeder. Voor het eerst sinds jaren daalde de productie van kunstmelkpoeder (-4,4%).

De *drankenindustrie* vertoonde in 1996 een wisselend beeld. De productie van gedistilleerd liep wederom terug (-4%), maar dit werd meer dan volledig gecompenseerd door een stijging van de productie van pure alcohol. De productiegroei van bier bedroeg 1,6%, wat minder was dan in voorgaande jaren. De populariteit van alcoholarm en -vrij bier nam verder af. Het productievolume hiervan daalde met 10%. De frisdrankenindustrie kende een daling van het productievolume, na de gestage groei van de afgelopen jaren. De productie van frisdranken daalde met 4,5% en die van bronwater met 6%. Waarschijnlijk was de minder warme zomer van 1996 hier debet aan. Wel wist het productievolume van vruchtensappen met een toename van 2,8% de stijgende lijn van de laatste jaren vast te houden.

De *tabaksindustrie* realiseerde een forse groei. Het volume steeg met 7,3%. Deze stijging had in zijn geheel betrekking op de buitenlandse afzet.

Ook de *suikerindustrie* kende een bovengemiddelde groei, dankzij het hogere suikergehalte van de in 1996 aangevoerde suikerbieten.

De *zuivelindustrie* maakte een minder goed jaar door. Het volume daalde met 2%, terwijl in 1995 nog een groei van ruim 4% gerealiseerd was. De daling van de productie vond plaats bij vrijwel alle producten, met uitzondering van kaas (+1%) en yoghurt (+4%). Ook de prijs van kaas steeg, met 1%, na een daling van 3% in 1995. De *producenten van koffie en thee* werden geconfronteerd met ontwikkelingen die tegengesteld waren aan die van het voorgaande jaar. Door een sterke daling van de inkoopprijs van koffiebonen ging de koffieprijs met 11% omlaag, terwijl er in 1995 nog een stijging van 15% was. Het productievolume bleef gelijk. Wel vond er een lichte verschuiving plaats tussen afzet op de binnenlandse markt en de uitvoer. De binnenlandse afzet steeg iets (0,5%) terwijl die in 1995 nog met 1% gedaald was. De productie van thee liet een tegenovergesteld beeld zien. Het volume daalde met 29,5% (in 1995 nog een stijging van 14,5%), terwijl de prijs met bijna 8% steeg (in 1995: -6%). De prijsstijging was onder andere het gevolg van een verandering van de grondstofprijs. De invoerprijs van onbewerkte thee steeg namelijk met 10%.

Winning, raffinage en distributie van delfstoffen

Delfstoffenwinning

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
3,0%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
40,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	-0,8	6,2	14,9	17,7 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,7	0,7	10,5	
	Arbeidsvolume	-1,6	-5,9	-1,0	9 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	-1,0	6,7	15,8	16,6 mld gld

Door de koude beginmaanden van 1996 en de relatief lagere temperaturen in de rest van het jaar steeg de productie van de *aardgaswinning* met ruim 12% in volume. De vraag naar aardgas steeg het sterkst bij de gasdistributiebedrijven en het buitenland, met respectievelijk 16% en 19%. Circa 44% van de Nederlandse productie ging naar de landen waarmee de Gasunie exportcontracten heeft afgesloten. Van deze uitvoer werd ongeveer 60% aan Duitsland geleverd.

De afzet van aardgas naar de elektriciteitscentrales daalde fors. Dit kwam onder andere doordat in de Eemscentrale Noors gas werd ingezet. In de loop van 1996 werden alle productie-eenheden van deze centrale opgeleverd en volledig in gebruik genomen. Ook het toenemend gebruik dat industriële bedrijven en de tuinbouw maakten van eigen warmte/krachtvermogen had een drukkend effect op de gasinzet in elektriciteitscentrales.

Het productievolume van de *aardoliewinning* daalde in 1996 met 8%. Dit was te wijten aan de relatief lage prijzen in 1995 die er de oorzaak van waren dat onrendabele, buitengaatsse olievelden in 1995 en 1996 werden gesloten. In 1996 liep de wereldmarktprijs van ruwe aardolie weer op, waardoor de gemiddelde prijsstijging uitkwam op 28%. Voor de afnemers van brandstoffen kwam daar nog eens een accijnsverhoging bovenop.

De *dienstverlening ten behoeve van de aardolie- en aardgaswinning* bestaat grotendeels uit de exploratie. Het aantal proefboringen nam toe, mede door de gestegen prijzen voor ruwe aardolie, waardoor het productievolume met 11% kon toenemen.

De volumestijging van de productie bij de *overige delfstoffenwinning* bedroeg 4,7% in 1996. De stijging werd voornamelijk gerealiseerd bij de zand-, grind- en mergelwinning, die profiteerde van de aantrekkelijke bouwactiviteiten.

Aardolie-industrie

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
0,7%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
62,4%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	0,3	-9,4	28,1	3,9 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,0	4,3	4,6	
	Arbeidsvolume	-1,3	1,1	-3,1	9 000 arbeidsjaren
	Uitvoerquote	-0,7	-14,6	41,3	2,9 mld gld

De volume-ontwikkeling van de toegevoegde waarde in de *aardolie-industrie* leidde in 1996 tot een groei van 4,6% ten opzichte van 1995. De productieprijs stegen met ruim 20% en, omdat de prijzen van het verbruik een minder sterke stijging lieten zien, verbeterde de ruilvoet van deze bedrijfstak aanzienlijk.

Voor 1996 lieten de *energie- en waterleidingbedrijven* een volumegroei van de toegevoegde waarde zien van 2,9%. Deze stijging kwam voornamelijk voor rekening van de aardgasdistributie (14,6%), die wegens de koude winter beduidend meer gas voor verwarming aan de consumenten leverde. Bij de elektriciteitsvoorziening werd een volumestijging van 1,6% gerealiseerd. De elektriciteitsafzet wordt veel minder ingezet voor verwarming en is daarom niet zo gevoelig voor veranderingen van temperatuur als de gasafzet. De volumestijging van de waterleidingbedrijven was minimaal, namelijk 0,4%. Deze ontwikkeling weerspiegelt het contrast tussen de hete zomer van 1995 en de relatief koudere van 1996.

Energie- en waterleidingbedrijven

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
1,9%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
0,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	4,3	4,8	4,7	11,2 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,7	3,2	2,9	
	Arbeidsvolume	-1,1	-2,3	-4,8	40 000 arbeidsjaren
	Uitvoerquote	4,8	7,4	6,6	7,7 mld gld

De forse daling in 1996 van het arbeidsvolume was het gevolg van het reeds vooruitlopen van de openbare nutsbedrijven op de invoering per 1 juli 1998 van de Wet op de energiedistributie. Volgens deze wet wordt het de bedrijven niet meer toegestaan buiten de feitelijke energiedistributie andere activiteiten uit te oefenen. De energiebedrijven zijn er in 1996 reeds toe overgegaan de niet direct onder de distributie vallende diensten af te splitsen en onder te brengen in aparte BV's. Voorbeelden van deze diensten zijn de verhuur en het onderhoud van boilers en geisers, het exploiteren van centrale antenne-inrichtingen en het doormeten en afstemmen van warmte/krachtcentrales bij industriële bedrijven.

Chemie

De toegevoegde waarde van de chemische, rubber- en kunststofindustrie liet in 1996 een lichte achteruitgang in volume zien. Deze bedrijfstak kende voor het laatst in 1991 een dergelijke daling. Ook het exploitatie-overschot liep terug, en wel met dubbele cijfers. Deze forse teruggang werd voorafgegaan door spectaculaire stijgingen vanaf 1993.

De chemie is binnen de industrie het meest afhankelijk van het verloop van de internationale conjunctuur. De tegenvallende economische groei in Duitsland, het belangrijkste exportland voor de Nederlandse chemie, had een negatief effect op de ontwikkelingen.

Met name de conjunctuurgevoelige *chemische basisproductenindustrie* had hiermee te kampen. Deze bedrijfstak kende een volumedaling van 2,2%. Vooral de petrochemie, de kunstmestindustrie en de synthetische garen- en vezelindustrie zakten ver terug. Hier speelde ook het feit, dat de gestegen prijs van aardolie, de belangrijkste grondstof voor deze bedrijfstak, eerst na enige vertraging aan de afnemers doorberekend kon worden, een rol. Een ongeveer gelijkblijvende loonsom resulteerde in een daling van het exploitatie-overschot (-24%).

Chemische, rubber- en kunststofindustrie

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
3,2%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
66,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	0,5	15,7	-6,8	19,2 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,2	6,1	-0,3	
	Arbeidsvolume	-3,0	-3,7	-2,9	102 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	-0,8	36,5	-13,9	9,4 mld gld

De *chemische eindproductenindustrie* deed het een stuk beter met een volumestijging van de toegevoegde waarde van 3,6%. Als gevolg van een lichte ruilvoetverbetering steeg het exploitatiesaldo met 12%.

Al jaren is de farmaceutische industrie de grote motor achter de voorspoedige ontwikkelingen in deze bedrijfsklasse. De achterliggende oorzaken hiervan zijn de vergrijzing van de bevolking, de introductie van nieuwe medicijnen en nieuwe toepassingen van reeds langer op de markt verkrijgbare medicamenten. Van het totale aanbod van farmaceutische producten in Nederland gaat 35% naar de uitvoer, 40% naar de gezinsconsumptie en 25% naar intermediair verbruik. Dit laatste betreft vooral leveringen van farmaceutische grondstoffen binnen de farmaceutische industrie en leveringen van geneesmiddelen aan medische diensten en welzijnszorg.

In 1996 waren de ontwikkelingen bij de *rubber- en kunststofindustrie* weinig in het oog springend. Het productievolume bleef vrijwel gelijk. Doordat een belangrijke grondstof (kunstharsen) een prijsdaling vertoonde van 7%, werd een lichte ruilvoetverbetering gerealiseerd. Desondanks steeg de toegevoegde waarde nauwelijks, zowel in guldens als in volume gemeten. Hiervoor was ondermeer de sterke groei van de inzet van uitzendkrachten verantwoordelijk. Ook het exploitatie-overschot was vrijwel gelijk aan dat van het voorgaande jaar.

Textiel, kleding en leer

Textiel- en lederindustrie

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*	
0,4%	mutaties in %		niveau		
63,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	-3,8	-7,0	0,9	2,5 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-4,3	-7,0	0,4	
	Arbeidsvolume	-4,1	-2,3	-2,3	42 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	-10,4	-15,2	6,6	0,6 mld gld

Na flinke volumedalingen van de toegevoegde waarde in 1994 en 1995, trad er in 1996 een licht herstel (+0,4%) op. Ondanks deze opleving is de reële toegevoegde waarde sinds 1990 met meer dan 20% gedaald.

De productie- en verbruiksprijzen stegen in 1996 nauwelijks. De liberalisatie van de wereldhandel in textiel en kleding leidde tot toenemende (prijs)concurrentie vanuit het buitenland. Bovendien bleven de consumentenbestedingen aan kleding en schoenen in 1996 met een volumegroei van 1,8% achter bij de gemiddelde groei van de gezinsconsumptie. Het arbeidsvolume nam in 1996 wederom af; in de laatste drie

jaar bedraagt de daling hiervan ruim 10%. De gestaag afnemende loonsom in deze periode compenseerde voor een groot deel de daling van de toegevoegde waarde, zodat het exploitatiesaldo nog enigszins op peil is gebleven.

Papier- en grafische industrie

De *papierindustrie* kenmerkt zich de laatste jaren door sterke prijsfluctuaties. In de periode 1993–1996 ontwikkelden de afzetprijzen zich als volgt: 1993: –10%, 1994: +6%, 1995: +21%, 1996: –11%. Dit zorgde voor veel onrust op de papiermarkt. Zo legden veel inkopers in 1995 voorraden aan in de verwachting dat de papierprijzen verder zouden stijgen. Het resultaat van deze extra (kunstmatige) vraag was dat de papierprijzen in 1995 inderdaad fors stegen. De prijsdaling in 1996 lijkt een gevolg van de huidige overcapaciteit op de Europese papiermarkt. Ook de prijzen van de belangrijkste grondstoffen (oud papier en pulp) zakten in. De prijs van het totale verbruik daalde daardoor met 12%. Het productievolume bleef nagenoeg constant. Het exploitatiesaldo daalde met 19% sterk, vooral als gevolg van de lagere afzetprijzen.

Papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*	
2,3%	mutaties in %		niveau		
24,3%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	2,3	2,7	4,1	13,4 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	0,8	1,4	1,3	
	Arbeidsvolume	-1,5	-0,9	-0,9	109 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	2,7	4,8	8,9	5,7 mld gld

Ook het productievolume van de *papier- en kartonwarenindustrie* veranderde nauwelijks in 1996. Alleen de afzet van sanitaire en huishoudelijke papierwaren liet een stijging zien, met 6%. Zowel de afzetprijzen als de inkooprijzen daalden, met respectievelijk 2% en 4%. Dankzij deze ruilvoetverbetering en een daling van het arbeidsvolume steeg het exploitatie-overschot nog met 7%.

Voor de *uitgeverijen, drukkerijen en reproductie van opgenomen media* was 1996 wederom een voorspoedig jaar. Het afzetvolume steeg met 3% en dankzij een daling van 5% van de prijs van een belangrijke grondstof (grafisch papier) was er ook sprake van een forse ruilvoetverbetering. Aangezien de ontwikkeling van de loonsom hierbij achterbleef, kon het exploitatie-overschot met 15% toenemen. Bij de uitgeverijen zette het herstel van het advertentievolume goed door. Van de positieve

ontwikkeling van de Nederlandse economie in 1996 profiteerden ook de drukkerijen. Dit blijkt uit de sterke stijging van de afzet van reclamedrukwerk, handelscatalogi en dergelijke.

De reproductie van opgenomen media (inclusief uitgeverijen van geluidsopnamen) stagneerde in 1996. De Nederlandse markt voor cd's, verreweg het belangrijkste product in deze branche, lijkt verzadigd. Al vanaf 1992 is er een einde gekomen aan de krachtige groei, die het gevolg was van de introductie van de cd eind jaren tachtig. Ruim 70% van de huishoudens bezit momenteel een cd-speler. Dit percentage neemt de laatste jaren nauwelijks meer toe. Het aantal kopers van geluiddragende cd's bovendien licht af; slechts de helft van de bevolking ouder dan 11 jaar kocht in 1996 cd's. Naar verhouding geeft de Nederlandse consument echter nog steeds veel uit aan muziek. De Nederlandse cd-markt behoort tot de top 10 van de wereld. De consumentenuitgaven in ons land hebben een aandeel van circa 2% in de totale wereldomzet van geluiddragende cd's. Het grootste aandeel komt voor rekening van de Verenigde Staten met meer dan 30%. In Europa staat Duitsland bovenaan met 8%.

Metaal

De volumegroei van de toegevoegde waarde van de totale *metaalnijverheid* viel in 1996 enigszins terug. Na twee jaren met stijgingspercentages van ruim 4% kwam de groei in 1996 uit op 2,3%. De bedrijfstak liep hiermee wel redelijk in de pas met de ontwikkeling van het BBP tegen factorkosten (2,7%). Voor het eerst in de jaren negentig nam het arbeidsvolume weer toe. Anderzijds was de groei van het exploitatie-overschot laag na de forse stijging in de twee voorgaande jaren. Na aftrek van de afschrijvingen (het netto exploitatie-overschot) resulteerde in 1996 zelfs een daling.

Van de bedrijfspgroepen in de metaalindustrie groeiden de machinebouw, elektrotechnische industrie en de transportmiddelenindustrie in 1996 meer dan gemiddeld, kende de metaalproductenindustrie een zeer geringe stijging en viel de basismetaleenindustrie beduidend terug.

De volumedaling van 3,5% in de *basismetaleenindustrie* (ijzer- en staalindustrie en non-ferro-industrie) kwam vooral door een geringere vraag naar staal en aluminium als gevolg van een inzakkende economische groei in de industrielanden. Vergeleken met 1995 daalden ook nog de afzetprijzen van staal- en aluminiumproducten, met respectievelijk 9% en 6%, terwijl de prijzen van het verbruik vrijwel ongewijzigd bleven. Het prijsniveau van de afzet bevond zich volgens Hoogovens op het niveau van 1993, het dieptepunt van de vorige conjunctuurcyclus.

De *metaalproductenindustrie*, de belangrijkste afnemer van de producten van de non-ferro-industrie, kende eveneens een minder goed jaar. Binnen deze bedrijfspgroep is het constructiewerk met een productie-aandeel van 40% de grootste producent. Dankzij vrij aanzienlijke investeringen in constructiewerken kon de

Metaalnijverheid

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*	
6,1%	<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>	
56,2%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	0,5	3,7	2,8	36,3 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	0,3	3,9	2,3	
	Arbeidsvolume	-3,1	-0,9	0,6	341 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	-0,3	6,0	1,4	10,9 mld gld

metaalproductenindustrie nog net een beperkte groei (0,3%) realiseren. Ook lagere inputprijzen en stabiele afzetprijzen (ruilvoetverbetering) waren voor deze groei in volume verantwoordelijk.

Door een sterke groei van de investeringen in nieuwe machines en van de uitvoer steeg het volume van de toegevoegde waarde van de *machine-industrie* met 3,7%. Evenals vorig jaar steeg de productie van landbouwmachines en -werktuigen in 1996 minder dan de gemiddelde groei in deze branche. Door een gematigde stijging van de loonsom groeide het exploitatie-overschot met bijna 10%.

In de *elektrotechnische industrie* werden in 1996 weer behoorlijke groeicijfers gerealiseerd. Het productievolume was 5% hoger. De afzetprijzen lagen gemiddeld iets boven die van 1995. Een uitzondering vormde de bedrijfsgroep kantoormachines en computers, waar de prijzen juist onder druk stonden. Het volume van de toegevoegde waarde van deze bedrijfsgroep steeg echter ruim 18%, terwijl de rest van de elektrotechnische industrie slechts een volumegroei van 2% tot 3% realiseerde. Voor de totale elektrotechnische industrie kwam de groei op 3,6% uit.

Binnen de *transportmiddelenindustrie* was de automobielenindustrie in 1996 de grote animator, met een volumestijging van de toegevoegde waarde van 12%. Vooral de productiestijging van personenauto's (+45%) springt in het oog. De productiegroei van bedrijfswagens stak daar met 3% mager bij af. De autoproduktie is zo enorm toegenomen dankzij de ingebruikneming van een nieuwe productielijn bij NedCar. Hierdoor kon het aantal geproduceerde personenwagens opgevoerd worden met 45 000 stuks. Aanvankelijk was zelfs uitgegaan van een verdubbeling van het in 1995 geproduceerde aantal (100 000). Door aanloopproblemen bij de nieuwe productielijn werd dat aantal niet gehaald.

De scheepsbouw heeft een moeilijk jaar achter de rug. Stabiele prijzen voor nieuwe schepen en zware concurrentie uit vooral Aziatische landen zorgden ervoor dat de productiewaarde maar met 3% steeg. De bruto toegevoegde waarde groeide in volume met iets meer dan 1%.

Voor Fokker viel in 1996 het doek. Pogingen tot overname zijn mislukt. In portefeuille zijnde vliegtuigen zullen worden afgebouwd. In 1997 zal het laatste Fokker vliegtuig van de productieband rollen.

Overige industrie

Overige industrie

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*	
1,5%	mutaties in %		niveau		
26,7%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	2,7	1,9	3,2	9,0 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-0,8	0,1	1,8	
	Arbeidsvolume	0,3	-1,1	-1,1	92 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	0,7	-0,9	7,0	3,0 mld gld

Wat de overige industrieën betreft gaf 1996 een wisselend beeld te zien. De volumegroei van de toegevoegde waarde lag voor de bedrijfspgroep als geheel op 1,8%.

De productie in de *houtindustrie* staat steeds meer onder druk van nieuwe en concurrerende materialen. Anderzijds werken de milieubelastende grondstoffen van deze nieuwe materialen weer in het voordeel van de waardering voor houtproducten. Voor 1996 heeft dit niet geleid tot een sterk afwijkende ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaren in deze bedrijfspgroep. De waarde- en volumeontwikkelingen aan zowel de productie- als de verbruikszijde lagen in 1996 tussen 2% en 3%. Mede als gevolg van amper gewijzigde afzet- en verbruiksprijzen lag het volume van de toegevoegde waarde op een iets hoger niveau dan in het voorgaande jaar (1,5%).

Met circa 4% groei presteerde de *meubelindustrie* prima. Hierbij speelde zowel de aantrekkende consumentenvraag, onder andere naar keukens, als de sterk genomen bedrijfsinvesteringen in meubels een grote rol.

Het productieniveau van de *glas-, aardewerk-, cement-, kalk- en gipsindustrie* wordt in sterke mate bepaald door de ontwikkelingen in de bouw. Dit betreft niet alleen de binnenlandse constructiewerkzaamheden, maar ook de ontwikkeling van de woningbouw in het westen van Duitsland. Het volume van de totale bouwmaterialenproductie groeide in 1996 met 2,6%. Het volume van het verbruik steeg echter met 4,8%. Dit resulteerde in een afname van het volume van de toegevoegde waarde met 0,6%.

Het productievolume van de groep *niet eerder genoemde goederen en diensten* (onder andere sportartikelen, sieraden, speelgoed, borstelwaren, de sociale werkvoorziening en gerecyclede grondstoffen) nam bijna 8% toe. De productie- en verbruiksprijzen stegen in 1996 licht (rond de 1%). Omdat het arbeidsvolume nauwelijks toenam (in de periode 1993–1996 was er zelfs een afname van 2%), steeg het exploitatie-overschot fors.

Bouwnijverheid

De *bouwnijverheid* kende in 1996 een geringere volumestijging (0,9%) dan het BBP. In lopende prijzen was de groei van de bouw evenwel aanzienlijk hoger dan die van de totale economie. Dit werd vooral veroorzaakt door een ruilvoetwinst in deze bedrijfstak: de prijsstijging van de productie (2,5%) overtrof die van het verbruik (1,5%).

Bouwnijverheid

		1990/1994	1995*	1996*	1996*
Aandeel in BBP					
		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
5,6%					
3,3%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	2,7	1,8	5,6	33,3 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-1,3	-1,2	0,9	
	Arbeidsvolume	-0,2	1,5	2,5	413 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	2,4	2,3	14,7	9,7 mld gld

De ontwikkeling van het exploitatie-overschot (+14,7%) was mede hierdoor bijzonder gunstig. Sinds het topjaar 1988 was een dergelijke groei niet meer voorgekomen. Een andere belangrijke oorzaak was de forse toename van de zelfstandigen, in arbeidsjaren gemeten een stijging van 11%. Zij ontvangen geen loon maar een beloning in de vorm van een exploitatie-overschot. Ook door een bescheiden loonsomontwikkeling steeg het aandeel van het exploitatie-overschot in de toegevoegde waarde van 27% in 1995 naar 29% in 1996. De relatief lage arbeidskostenontwikkeling werd veroorzaakt door een geringe groei van het arbeidsvolume van werknemers. De arbeidsproductiviteit daalde 1,5%, ondanks een vermindering van het ziekteverzuim, onder invloed van de invoering van de wetten Terugdringing Ziekteverzuim en Terugdringing van het Beroep op Arbeidsongeschiktheidsregelingen. Het ziekteverzuim in uren per werknemer daalde in 1996 met 3,5%.

3.4 Productie van de bouwnijverheid en bouwinstallatiebedrijven

	1981/'96*	1995*	1996*	1996*
	volumemutaties in %			mld gld
Woningen	0,4	1,1	-2,3	23,4
w.v.				
nieuwbouw	0,0	2,9	-3,5	15,8
groot onderhoud	2,0	-2,5	0,5	7,6
Gebouwen	0,1	1,8	4,2	15,9
w.v.				
nieuwbouw	-0,0	2,0	4,7	11,8
groot onderhoud	1,5	1,2	2,6	4,1
Grond-, water- en wegenbouw (GWW)	0,1	0,9	4,1	11,1
Uitvoer, interne leveringen en overige productie	2,2	2,4	2,4	44,5
Totaal	1,0	1,8	1,7	94,9

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Het productievolume in de totale *burgerlijke en utiliteitsbouw* steeg met ongeveer 0,5%, vooral dankzij een groei van 4,2% in de conjunctuurgevoelige utiliteitsbouw (nieuwbouw en groot onderhoud van bedrijfsgebouwen). Deze laatstgenoemde groei werd gerealiseerd ondanks een stijging van het aantal uren vorst- en neerslagverlet in 1996. Er werd beduidend meer geproduceerd in gebouwen voor de industrie, de handel en de zakelijke dienstverlening.

De woningbouwproductie (nieuwbouw en groot onderhoud) daalde met 2,3%. Na het bijzonder goede jaar 1994 nam het totaal aantal verleende bouwvergunningen in 1995 en 1996 scherp af. In 1995 was de daling voornamelijk te wijten aan de krimp in de bouw van woningen voor de vrije markt. In 1996 lag de oorzaak bij een verminderde vraag naar goedkope huurwoningen. Het koude winterweer in de eerste maanden van 1996 leidde tot een productie-achterstand voor het gehele jaar. Per werknemer was het aantal uren vorst- en neerslagverlet 152, oftewel een stijging van ruim 100% ten opzichte van 1995. Hierdoor daalde het aantal productieve uren per werknemer met bijna 4%. De volume-ontwikkeling van de toegevoegde waarde kwam negatief (-1,1%) uit.

Bij de *grond-, water-, en wegenbouw (GWW)* was de volumestijging van de productie (4,1%) beduidend hoger dan die in 1995 (0,9%). Ook de toegevoegde waarde liet met 5,0% een forse volumestijging zien. De overheid is de belangrijkste afnemer van deze infrastructurele werken met een aandeel van ongeveer 60% (het Rijk: 21%, de lagere overheden: 39%). In 1995 waren de feitelijke uitgaven door het Rijk voor projecten

uit het Infrastructuurfonds (onderhoud aan en nieuwbouw van Rijkswegen) aanmerkelijk lager dan de begrote bestedingen. Dit kwam vooral door vertragingen bij de uitvoering van de projecten, maar ook door meevallers bij de aanbestedingen. In 1996 was de volumegroei van de GWW-productie met bestemming Rijk maar liefst 14,6%. Daarentegen was de volumetoename van de productie met bestemming lagere overheden slechts 2,7%. Dit betreft ondermeer het bouwrijp maken van gronden, onderhoud en aanleg van wegen en riolering en rivierdijkversterkingen. Geschoond voor prijswijzigingen groeide de GWW-productie voor de sector bedrijven met 2,6%. Vooral het openbaar vervoer en de nutsbedrijven namen meer GWW-werken af.

De bedrijfsgroep *overige bouwnijverheid* is hoofdzakelijk actief op de markt voor klein-onderhoud. Hieronder vallen de bouwinstallatiebedrijven (met een aandeel van 70%) en schilders-, stukadoors- en andere afwerkbedrijven (met een aandeel van 30%). De volumestijging van de productie (2,4%) was lager dan op grond van de groei van het totale klein-onderhoud (3,5%) verwacht mocht worden. Dit was het gevolg van het toenemende belang van de bedrijfsgroepen burgerlijke en utiliteitsbouw en grond-, water- en wegenbouw op deze markt.

Handel en reparatie

Handel en reparatie

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
13,6%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
7,8%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,1	3,2	3,6	80,3 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,4	4,1	3,2	
	Arbeidsvolume	1,5	1,7	2,4	996 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	0,5	3,5	1,5	32,8 mld gld

De productiewaarde bij de *detaillhandel* nam in 1996 met 3,1% toe. Een lichte prijsdaling bij winkels ging gepaard met een kleine prijsstijging bij de overige detailhandel (ondermeer de ambulante handel). Per saldo was het prijseffect bij de totale detailhandel te verwaarlozen; de groei kon volledig toegeschreven worden aan meer verkochte artikelen. De volume-ontwikkeling van de productie van de detailhandel (3,1%) was vrijwel gelijk aan die van de gezinsconsumptie (3,0%). In toegevoegde waarde kwam de volumestijging uit op 2,0%, minder dan die van de handel in zijn geheel. Ook de stijging van het arbeidsvolume met 1,3% bleef achter bij het gemiddelde hiervan voor de totale bedrijfsklasse.

Bij de detailhandel in voedings- en genotmiddelen groeide zowel de productiewaarde als het -volume met 1,7%. De toename was ondermeer toe te schrijven aan een verruiming van het assortiment met gemakspullen, zoals koelverse maaltijden en verse voorverpakte artikelen (vlees en vis), waarmee een hogere marge gerealiseerd kon worden. In 1996 werden vooral meer wijn, specerijen en sauzen, kant & klaarmaaltijden, soepen en snacks, kaas en kip door de consumenten gekocht. Of de langere openingstijden enig effect op de volume-ontwikkeling van de verkopen van voedings- en genotmiddelen heeft is nog een open vraag (zie kader 3.c).

Kader 3.c

Eerder open, later dicht

Effecten van de verruiming van de openingstijden

Medio 1996 werd het winkeliers mogelijk gemaakt de winkelopeningstijden te verruimen.

Het effect van de veranderde openingstijden op de consumptieve bestedingen aan levensmiddelen is vooralsnog moeilijk te meten. De volumetoename van de food-sector in 1996 was immers ongeveer gelijk aan die van de voorgaande jaren (zie hoofdstuk 2).

Binnen de levensmiddelenbranche maken de supermarkten, en met name het landelijk opererend grootwinkelbedrijf, het meest gebruik van de nieuwe wettelijke kaders. Het grootwinkelbedrijf boekte beduidend betere resultaten dan de kleine bedrijven, waaruit een verschuiving van het marktaandeel blijkt. Weliswaar gaven de omzetstatistieken dit beeld al langere tijd te zien, maar de veranderde openstelling lijkt deze ontwikkeling nog versterkt te hebben.

In 1996 kwam bijna 70% van de totale bestedingen aan levensmiddelen terecht in de kassa van de supermarkt. Gezien het feit dat vooral speciaalzaken nog weinig gebruik maken van de extra openstelling zal deze verschuiving in marktaandelen zich naar verwachting voortzetten.

In de non-foodsector stegen de geldomzetten met 3,7%. Een prijsdaling van 0,1% ging samen met een volumegroei van 3,8%. Alle groepen droegen in 1996 aan de groei bij, maar vooral de winkels gericht op doe-het-zelf-artikelen, speelgoed, sportartikelen en computers hebben fors meer omgezet.

De groep overige detailhandel is zeer divers. Hiertoe worden naast de straathandel en de benzineservicestations ondermeer ook de aankopen bij boer of tuinder gerekend. In 1996 realiseerden de benzineservicestations een omzetstijging van ruim 6%. Qua volume was er sprake van een stijging van slechts bijna 1% als gevolg van een lichte verkrapping van de marge. Een en ander resulteerde in een stijging van de toegevoegde waarde bij de pomphouders van 0,7%. De shopverkopen namen in omvang toe en zullen in de toekomst een groter deel van de omzet uitmaken. Dit als gevolg van de in 1996 ingevoerde algehele vrijstelling voor het assortiment met uitzondering van alcoholhoudende dranken.

Bij de *autohandel* en de *groothandel* werden volumestijgingen van de toegevoegde waarde gerealiseerd van respectievelijk 2,6% en 4,1%. De toename van het arbeidsvolume liep hiermee in de pas (2,5% en 3,7%).

Horeca

De groei in de horeca is de laatste jaren niet overweldigend. In 1995 was er zelfs sprake van krimp. 1996 liet een iets gunstiger beeld zien. De werkgelegenheid ontwikkelde zich desondanks vrij positief, zeker in 1996 met een bovengemiddelde groei van 2,7% in het arbeidsvolume. Het aantal uitzendkrachten in de horeca is gering in vergelijking met andere branches. Daarentegen worden veel flexibele arbeidscontracten afgesloten, terwijl het aantal vaste arbeidscontracten gestaag daalt.

De enige branche binnen de horeca die nog flink groeide, is de *catering*, getuige de aanwas van bijna 10% in 1994 en 1995 en de nauwelijks lagere toename in 1996. De partycatering groeide het meest, maar ook bij instellingen (ziekenhuizen, gevangenissen), waar tot nog toe veel van eigen keukens gebruik gemaakt werd, nam de uitbesteding aan cateringbedrijven flink toe.

Hoewel de groei minder spectaculair was dan bij de cateringbedrijven deden de *hotels en restaurants* het gehele jaar goede zaken.

Cafeteria's hadden in 1996 duidelijk te lijden van de ruimere openingstijden in de detailhandel. Complete maaltijden uit koeling of diepvries vormen immers een goede vervanger voor afhaalchinese en snackbar. Door gemeentelijke regelingen nam het aantal kansspelautomaten in cafeteria's aanzienlijk af, wat eveneens tot een omzetsdaling leidde.

Horeca

		1990/1994	1995*	1996*	1996*
Aandeel in BBP					
		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
2,1%					
0,0%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	6,9	2,3	2,8	12,3 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	3,6	-1,8	0,4	
	Arbeidsvolume	3,5	0,7	2,7	153 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	5,6	2,0	3,2	6,6 mld gld

Sinds 1990 is de bezetting van de bungalows voor *recreatief verblijf* afgenomen vooral als gevolg van een voortdurende capaciteitsuitbreiding. Het toenemende aantal overnachtingen door buitenlandse toeristen bood in de eerste jaren soelaas voor de

daling van de overnachtingen door Nederlanders, maar kon deze ontwikkeling vanaf 1995 onvoldoende compenseren. Ook 1996 liet een lichte afzetdaling zien. De druk op de markt leidde tot de verkoop van parken en bungalows door institutionele beleggers aan particuliere beleggers.

In de huidige Nationale rekeningen worden de bestedingen van buitenlandse toeristen en zakenlieden in ons land niet per bestedingscategorie geregistreerd. Vandaar een uitvoerquote van 0% bij de horeca. Alleen de totale consumptie van niet-ingezetenen in Nederland wordt op de totale binnenlandse consumptie in mindering gebracht, en aan de export toegevoegd. Overigens is het aandeel van buitenlandse toeristen in de horecabestedingen wel bekend. Dit betreft ongeveer 18% van de consumptie bij deze bedrijfstak.

Vervoer en communicatie

Vervoer- en communicatiebedrijven

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
8,2%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
33,9%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	5,6	3,5	5,0	48,4 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	4,3	3,7	5,5	
	Arbeidsvolume	0,6	0,3	1,9	367 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	7,5	2,1	7,0	21,3 mld gld

Sinds geruime tijd overtreft de volumegroei van de toegevoegde waarde van de vervoer- en communicatiebedrijven die van de totale economie in ruime mate. De toegevoegde waarde van deze bedrijfstak nam in de periode 1990–1996 bijna 30% toe, terwijl voor alle bedrijfstakken tezamen deze groei bijna 14% was. Vooral de luchtvaart deed het goed.

De nominale groei van het *vervoer over land, water en door de lucht* lag stukken lager, als gevolg van een ruilvoetverslechtering. De volumegroei van de luchtvaart bijvoorbeeld was in 1995 en 1996 respectievelijk 16,3% en 8,4%, terwijl de waarde-toename niet verder reikte dan 2,9% en 0,3%. Vooral de fors duurdere brandstoffen speelden de vervoerbedrijven parten. Vanwege de grote concurrentie in deze bedrijfsklasse konden deze prijsstijgingen niet of nauwelijks aan de klanten worden doorberekend. De groei van het exploitatie-overschot was dan ook gering of zelfs negatief. Het *vervoer over land* (2,1%) en de *dienstverlening ten behoeve van vervoer* (4,9%) zagen in 1996 het exploitatie-overschot nog groeien. Dit was voor het *vervoer over water* (-4,5%) en het *vervoer door de lucht* (-13,2%) echter niet het geval. Ook in

1995 kenden de twee laatstgenoemde bedrijfsklassen een daling van het exploitatieoverschot, te weten met respectievelijk 15,6% en 17,0%.

De aanzienlijke stijging van het exploitatieoverschot voor de totale bedrijfstak (7,0%) komt voornamelijk door de groei (18,5%) bij de *post en communicatiebedrijven*. Deze bedrijven zagen het volume van hun toegevoegde waarde stijgen met 11,4%, bij een prijsstijging van 1%. De voortgaande deregulering en liberalisering van de markt (Libertel en Enertel als concurrenten voor PTT Telecom) zal naar verwachting in de toekomst leiden tot lagere prijzen en een grotere groei van het afzetvolume.

Verhuur van en handel in onroerend goed

Verhuur van en handel in onroerend goed

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*	
11,3%	mutaties in %		niveau		
0,0%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	8,0	0,7	5,7	66,6 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	3,2	2,2	2,5	
	Arbeidsvolume	3,3	2,4	2,4	43 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatieoverschot (bruto)	8,0	0,5	5,8	63,3 mld gld

In de *verhuur van en handel in onroerend goed* was de groei over 1995 en 1996 minder uitbundig dan in de jaren daarvoor. Deze magere groei houdt verband met de zogenaamde bruteringsoperatie in 1995, en deels in 1996. Hierbij zijn leningen van woningcorporaties weggeschraapt tegen de contante waarde van de in de toekomst door de overheid uit te keren objectsubsidies op woningen. Door deze operatie is de toegevoegde waarde van de *woningbouwcorporaties* aanzienlijk gedaald. Bij een vrijwel gelijkblijvende loonsomontwikkeling was het effect op het exploitatieoverschot negatief. Het overleg over het doorvoeren van een dergelijke operatie bij andere woningexploitanten dan de woningbouwcorporaties kwam weer op gang, zodat een herhaling van deze operatie in de nabije toekomst niet uitgesloten is. Woningcorporaties hebben in 1995 en 1996 veel woningen verkocht, veelal aan de bewoners. Tot het jaar 2000 wordt de verkoop van 17 000 woningen per jaar verwacht. Dit om leegstand te voorkomen. Vooral de duurdere huurwoningen, met een huur van meer dan 800 gulden per maand, worden verkocht.

Bij de *makelaarsdiensten* was de groei van het productievolume in 1996 vrij hoog; de toegevoegde waarde bleef hierbij wat achter. Verder stonden door de vele toetreders op deze markt de prijzen onder druk. 1995 had al een vergelijkbaar beeld laten zien, na een veel sterkere groei in 1994.

Financiële dienstverlening

De productiewaarde van het *bankwezen* steeg in 1996 met 6,8%. De stijging van de rentemarge bleef beperkt (5,5%) als gevolg van een daling van de rentemarge van De Nederlandsche Bank; zonder deze daling zou de rentemarge met 9,9% zijn gestegen. De provisie-opbrengsten stegen met 11,4%. Fors hogere provisies uit het effectenbedrijf droegen het meeste hieraan bij.

Het intermediair verbruik van het bankwezen nam ook fors toe (11,2%). Vooral de automatiseringskosten, de kosten voor de invoering van de chipknip en de kosten van ingehuurd personeel gaven een stijging te zien.

De toegevoegde waarde steeg met 4,1% in volume. Voor het eerst sinds 1991 nam het arbeidsvolume toe (1,9%), mede als gevolg van de invoering van de 36-urige werkweek.

De nominale toegevoegde waarde van het *verzekeringswezen* bleef in 1996 nagenoeg gelijk. De volumegroei werd gecompenseerd door een forse prijsdaling. Dit hangt samen met de berekeningswijze van de productiewaarde van de levensverzekering.

De activiteiten assurantiebemiddeling en schadeverzekering groeiden, vooral als gevolg van betere resultaten bij de motorrijtuigenverzekering. Het resultaat van het levensverzekeringsbedrijf daalde evenwel, in verband met de gestegen koersresultaten op beleggingen. De productiewaarde wordt door deze koerswinsten neerwaarts beïnvloed. Dit is conform de huidige registratie in de Nationale rekeningen.

Financiële dienstverlening

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*	
5,6%	mutaties in %		niveau		
4,0%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	7,8	2,0	3,0	32,9 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-0,1	-0,9	6,0	
	Arbeidsvolume	0,3	0,0	1,6	190 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	11,2	1,6	0,1	15,9 mld gld

Zakelijke dienstverlening

De zakelijke dienstverlening zit nog steeds in de lift. In 1995 en 1996 lag de volumegroei van de toegevoegde waarde weer rond de 7%. In diverse branches staan de prijzen echter onder druk vanwege de toenemende concurrentie.

Een groep die er uit blijft springen, is de *uitzendbranche*. De laatste drie jaar groeide het volume van de toegevoegde waarde steeds met (ruim) meer dan 20%. De tendens naar het inzetten van meer flexibele arbeid is vooral in de uitzendbranche zichtbaar: de functie van uitzendwerk verandert langzamerhand van het opvangen van tijdelijke fluctuaties in het werk naar het inspelen op meer flexibele arbeidscontracten.

De *accountants, belastingadviseurs en administratiekantoren* hebben te kampen met grote onderlinge concurrentie, omdat hun dienstenpakketten elkaar steeds meer gaan overlappen. De tarieven staan onder druk. Om deze reden wordt specialisatie (onder andere fraude-opsporing bij ondernemingen en faillissementondersteuning) steeds belangrijker. Maar er is tevens een tendens om zich op nieuwe aanpalende gebieden te begeven. Hierbij moet gedacht worden aan juridische diensten, outplacement en werving & selectie.

Ook bij de *economische adviesbureaus* komt branchevervaging voor. Toch is deze branche nog steeds interessant voor toetreders vanwege de hoge winstpercentages. De groei bleef ook in 1996 hoog, na een toename van 5% in 1995.

Bij de *reclamebureaus* gaat het commissiesysteem van 15% steeds meer op de helling. Vaak worden alleen uren vergoed. Hierdoor komen de prijzen langzamerhand onder druk te staan, al was er in 1995 en 1996 nog sprake van een flinke productie-groei.

De *computerservicebureaus* kenden een forse groei in 1995 en 1996, na een kleine inzinking in 1994. Ook de toekomst ziet er rooskleurig uit. Niet alleen door de komst van de euro, maar de overgang naar een nieuwe eeuw doet de vraag naar automatiseringsdiensten eveneens sterk toenemen.

Na een reeks van jaren met forse groei, zowel in waarde als in hoeveelheid, was de volumestijging bij de *autoleasebedrijven* in 1996 circa 1%. Het laat zich aanzien dat de

Zakelijke dienstverlening

Aandeel in BBP	1990/1994	1995*	1996*	1996*
10,7%	<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
10,4%	7,0	9,8	9,9	63,5 mld gld
	4,1	8,2	6,6	
	3,8	10,0	10,3	730 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	8,5	8,2	8,6	22,6 mld gld

markt verzadigd is en de concurrentie verhevigt. De verwachting is dan ook dat er in de komende jaren sprake zal zijn van een sanering van de branche. Door een scherpe prijsstelling zullen met name kleinere bedrijven moeite hebben het hoofd boven water te houden.

Overheidsbestuur (inclusief defensie en onderwijs)

Het volume van de toegevoegde waarde van de overheidsdiensten bleef in 1996 nagenoeg gelijk. Dit is aanzienlijk minder dan de volumegroei van het BBP. Als gevolg hiervan is het belang van het overheidsbestuur teruggelopen tot 10,7 % van het BBP. Dit is het laagste percentage van de afgelopen twintig jaar. In 1977 maakte het overheidsbestuur nog 14,4% uit. Sindsdien vond een vrijwel continue daling plaats.

Overheidsbestuur (inclusief defensie en onderwijs)

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
10,7%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
0,8%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	4,0	3,7	1,0	63,2 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	0,9	-0,3	0,4	
	Arbeidsvolume	-0,9	-1,5	-2,1	653 000 arbeidsjaren
	Uitvoerquote	4,2	3,9	4,1	4,8 mld gld

De werkgelegenheid bij het overheidsbestuur nam met ruim 2% af. Dit is vooral het gevolg van de afschaffing van de dienstplicht. Hierdoor daalde het aantal werknemers bij defensie met circa 10 000. Door de privatisering en reorganisatie van de sociale verzekering nam de werkgelegenheid ook af bij de uitvoeringsorganen van deze regelingen. Extra werkgelegenheid werd in 1996 gecreëerd bij de belastingdienst, politie, justitie en het basisonderwijs. In vergelijking met de totale werkgelegenheid bij de overheid ging het hier echter om relatief geringe aantallen (enige duizenden banen).

De productiekosten bij het overheidsbestuur bestaan voor bijna 60% uit de beloning van werknemers. Bij het gesubsidieerd onderwijs maakt de beloning van werknemers zelfs 70% van de productiekosten uit. Het intermediair verbruik van de overheid betreft vooral het onderhoud en beheer van gebouwen, de huur van kantoorgebouwen en scholen, het onderhoud van wegen en andere infrastructuur, post- en telefoondiensten, de provisie van banken, de inhuur van uitzendkrachten, de uitbestede afvalverwerking en de aankoop van militair materieel.

Een kenmerk van de productie van de overheid is dat slechts een gering deel verkocht wordt. In 1996 bedroegen de verkopen ruim 12% van het totaal. De resterende 88% werd geleverd aan de overheidsconsumptie.

De verkopen bij defensie bedragen slechts 3% tot 4% van de productiewaarde. Het betreft hier vrijwel uitsluitend de opbrengsten uit de verkoop van tweedehands militaire goederen. De verkopen bij het gesubsidieerd onderwijs bestaan voornamelijk uit schoolgelden en de opbrengsten van contractonderzoek (bijvoorbeeld in opdracht van de medische industrie). Deze verkopen nemen geleidelijk toe: in 1987 bedroegen ze ruim 6% en in 1996 al bijna 9% van de productiewaarde. De verkopen zijn relatief het belangrijkste bij de bedrijfspgroep algemeen bestuur. Hier gaat het om de verhuur van schoolgebouwen en sportaccommodaties, het onderhoud van particuliere gebouwen, entreegelden voor musea en zwembaden, en parkeer- en marktgeld.

Gezondheids- en welzijnszorg

Gezondheids- en welzijnszorg

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
7,6%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
0,0%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	5,4	2,4	2,8	44,9 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,0	0,4	1,0	
	Arbeidsvolume	1,5	1,8	1,0	527 000 arbeidsjaren
	Uitvoerquote	4,9	0,8	2,4	13,8 mld gld

Voorlopige ramingen van de kostenstijging in de gezondheidszorg in 1996 kwamen dicht in de buurt van de 1,3%-norm, die was vastgelegd in het Regeerakkoord. Deze toename was geringer dan in voorgaande jaren. Ook de volumegroei van de toegevoegde waarde was beperkt, waardoor het aandeel van de zorg in het BBP wederom daalde. De ramingen kunnen nog worden bijgesteld als gevolg van nacalculaties, bijvoorbeeld op grond van de zogenaamde lump sum afspraken met de specialisten. Deze bijstellingen zullen het volumebeeld echter niet wezenlijk beïnvloeden omdat het prijsafspraken betreft. De prijsstijgingen pakken over het algemeen genomen iets hoger uit dan in 1995.

Een aantal maatregelen heeft een neerwaartse invloed uitgeoefend op de volumeontwikkelingen in de zorg. Dit betreft vooral pakketbeperkingen in de wettelijke ziektekostenverzekeringen (in 1996 werd het aantal vergoede behandelingen door paramedici beperkt) en afspraken over verschuivingen van (relatief dure en arbeidsintensieve) intramurale zorg naar extramurale zorg. Verder valt op dat op diverse

terreinen van de zorg (intramuraal, extramuraal, welzijn) per saldo relatief dure werknemers worden vervangen door goedkopere arbeidskrachten (bijvoorbeeld door het creëren van Melkert-banen).

Overige dienstverlening

Overige dienstverlening

Aandeel in BBP		1990/1994	1995*	1996*	1996*
3,3%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
0,1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	5,9	4,3	4,6	19,8 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,9	1,9	0,7	
	Arbeidsvolume	1,7	3,5	0,4	264 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote	Exploitatie-overschot (bruto)	8,2	5,4	7,1	6,5 mld gld

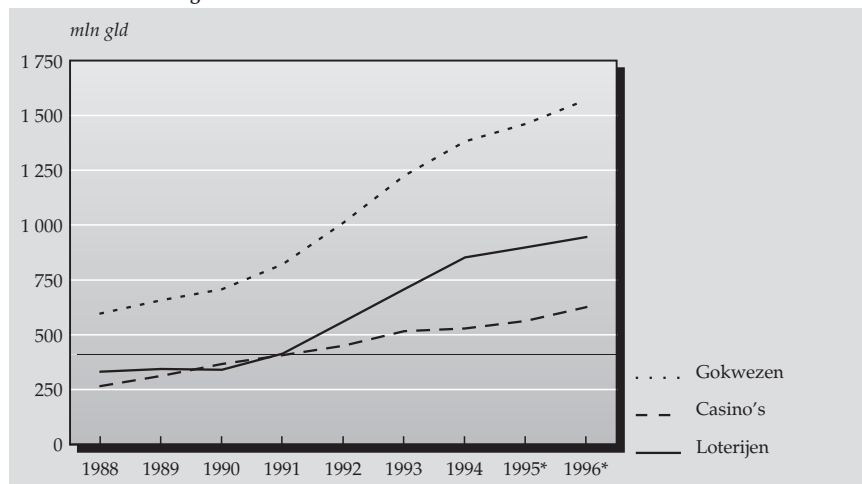
De volume-ontwikkelingen van de toegevoegde waarde bij de *milieudienstverlening* (1,3%), *cultuur, sport, recreatie* (1,8%) en de *particuliere huishoudens met personeel* (3,0%) waren positief. De grootste groep binnen de overige dienstverlening, de *overige dienstverlening n.e.g.*, een zeer heterogene groep (met onder andere werknemersorganisaties, religieuze organisaties, kappers, autorijscholen, wasserijen en fotateliers), kende een daling (-0,8%), waardoor de volumetoename van alle groepen in 1996 beperkt bleef.

Bij de groep cultuur, sport, recreatie nam het museumbezoek in 1996 met 20% toe. Hierin zaten ook bezoeken waarvoor geen of slechts gedeeltelijk entree betaald werd. Deze gunstige volume-ontwikkeling was het gevolg van een combinatie van factoren, zoals een koele zomer en grote (tijdelijke) publiekstrekkers.

De grote vlucht die het *gokwezen* heeft genomen in de periode 1988-1996 betreft zowel de loterijen als de casino's. Het aandeel van de loterijen neemt sinds 1992 toe. De productiewaarde van het gokwezen komt overeen met de gerealiseerde omzet minus de uitgekeerde prijzen. Het aantal casinobezoekers steeg gestaag, mede als gevolg van de uitbreiding van het aantal vestigingen. De fooien, die een belangrijk deel van de loonsom uitmaken, vertonen sinds 1993 echter een dalende lijn.

Eind 1992 is een wetswijziging doorgevoerd, waardoor loterijen niet langer gebonden zijn aan een maximum hoofdprijs van 0,5 miljoen gulden. Mede hierdoor is de populariteit van kansspelen sterk toegenomen. In eerste instantie leidde dit tot een recordomzet voor de Stichting de Nationale Sporttotalisator. In 1994 is begonnen met de introductie van krasloten, die in het begin bijzonder populair waren. In

3.5 Productiewaarde gokwezen

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

datzelfde jaar was de opbrengst 210 miljoen gulden, waarvan 133 miljoen werd uitgekeerd aan prijzen. In 1995 was de opbrengst reeds teruggelopen tot 167 miljoen. De Staatsloterij had in dat jaar een recordomzet.

3.3 *Illegale productie*

In Nederland wordt ruwweg 5 miljard gulden verdiend met illegale activiteiten. Dit is bijna 1% van het BBP. In geld uitgedrukt zijn de drugshandel, de prostitutie en het illegale gokken de belangrijkste verboden activiteiten. De handel in en productie van drugs levert een 'toegevoegde waarde' van 3 miljard op, (het uitbaten van) prostitutie 1 miljard en het illegaal gokken 0,6 miljard.

Met de overige illegale activiteiten worden geen grote bedragen aan toegevoegde waarde gecreëerd, hoewel de veroorzaakte schade groot kan zijn. Een voorbeeld is diefstal; hier is geen sprake van productie, maar van een herverdeling van geld en goederen. Alleen met heling van gestolen spullen wordt 'toegevoegde waarde' gecreëerd. Deze handelsmarge vertegenwoordigt in het algemeen slechts een fractie van de waarde van de goederen vóór de ontvreemding.

In Nederland wordt ruim 3,5 miljard gulden geconsumeerd aan illegaal geproduceerde goederen en diensten, inclusief prostitutie. Het meeste geld wordt besteed aan drugs. Verder wordt naar schatting ongeveer 1 miljard gulden uitgegeven aan diensten van prostituees, waarbij is verondersteld dat de uitgaven van buitenlanders in ons land en de dienovereenkomstige bestedingen van Nederlanders elders in de wereld elkaar in evenwicht houden. De meeste transacties hebben

overigens nauwelijks een uitstraling naar het buitenland. De handel in drugs vormt hierop een uitzondering. Per saldo wordt geschat dat de handelsbalans in illegale producten ruwweg 1,5 miljard gulden positief is.

In tabel 3.6 zijn de eerste, experimentele ramingen voor de illegale activiteiten bijeen gebracht. De cijfers hebben betrekking op 1995.

3.6 Experimentele schattingen van illegale transacties in Nederland, 1995*

	Consumptie	Uitvoer	Invoer	Productie- waarde	Intermediair verbruik	Toegevoegde waarde
	<i>mln gld</i>					
Heroïne en cocaïne	500	710	490	720	.	720
XTC	180	80	0	260	10	250
Cannabis	1 000	4 900	3 800	2 100	60	2 040
Prostitutie	1 000	.	.	1 000	.	1 000
Illegaal gokken	600	.	.	600	.	600
Heling	70	100	.	170	.	170
Illegale kopieën	250	.	.	250	30	220
Totaal	3 600	5 790	4 290	5 100	100	5 000

Bron: Werf, R. van der, 'Registration of illegal production in the National Accounts of The Netherlands', paper presented at the Joint OECD/ECE/Eurostat Meeting on National Accounts, Paris, 3-6 June 1997.

Conform de huidige internationale praktijk maakt de door illegale activiteiten gevormde toegevoegde waarde geen onderdeel uit van de BBP-ramingen. Hetzelfde geldt voor prostitutie, hoewel deze activiteit doorgaans niet illegaal is (in tegenstelling tot het uitbaten van prostitutie). Het is van belang om illegale activiteiten te onderscheiden van de zogenaamde zwarte economie.

Het verschil tussen zwarte en illegale activiteiten laat zich het beste als volgt omschrijven. Zwarte activiteiten zijn op zich niet verboden, maar er worden premies en belastingen ontdoken. Illegale activiteiten zijn over het algemeen in strijd met de strafwet. Vaak zullen verdiensten uit illegale activiteiten ook zwart zijn; over het inkomen worden geen belastingen en premies betaald. Dit is echter niet altijd het geval. Enkele eigenaren van coffeeshops en bordeelhouders betalen wel belasting. De hier gebruikte omschrijving van zwart en illegaal kan verder enigszins afwijken van het dagelijks spraakgebruik. Een voorbeeld hiervan zijn de zogenaamde illegale naaiateliers. De hier uitgeoefende activiteit, productie van kleding, is niet verboden. Wel worden er premies en belastingen ontdoken. In dit kader zou de term zwarte naaiateliers dan ook meer op zijn plaats zijn. Wellicht is de benaming 'illegale naaiateliers' ingegeven door het feit dat in deze ateliers relatief veel illegaal in ons land verblijvende buitenlanders werken.

De omvang van de verdiensten uit zwarte activiteiten wordt geraamd op ongeveer 3% van het bruto binnenlands product. De toegevoegde waarde hiervan is reeds inbegrepen in het huidige BBP. Voor de verdiensten uit illegale activiteiten is dat vrijwel nooit het geval. In de nabije toekomst zal de beschrijving van de illegale economie waarschijnlijk wel in de reguliere (Nederlandse) Nationale rekeningen worden opgenomen. Dit is het gevolg van nieuwe internationale richtlijnen voor de samenstelling van nationale-rekeningengegevens die kort geleden zijn vastgesteld. Hierdoor neemt de internationale vergelijkbaarheid van de cijfers toe. Als de illegale verdiensten niet worden meegenomen, dan wordt het BBP van landen waar 'weinig mag maar veel gebeurt' naar verhouding meer onderschat dan dat van de andere lidstaten.

Goede internationale vergelijkbaarheid is van groot belang, omdat een deel van de afdracht van de lidstaten aan de Europese Unie gebaseerd is op het bruto nationaal product. Landen met een relatief grote illegale productie zullen in de toekomst waarschijnlijk meer moeten afdragen, en landen met een illegale productie onder het Europese gemiddelde minder. Momenteel zijn geen cijfers van andere landen beschikbaar, zodat er geen uitspraak gedaan kan worden of een illegale productie van 1% van het BBP internationaal gezien veel of weinig is.

Overigens beïnvloedt de illegale economie ook de uitkomsten van de huidige nationale rekeningen. Bij de productie van nederwiet zijn onder meer energie, zaden, meststoffen en lampen nodig. Deze zaken zijn thans deels als consumptie van huishoudens en deels als intermediair verbruik van de land- en tuinbouw geboekt. Iets dergelijks geldt ook voor de transportkosten van drugs. Ook condooms en lingerie, die door de prostitutie aangeschaft worden, zullen geboekt staan als consumptie van huishoudens. Het is daarom onjuist om aan te nemen dat de hierboven geraamde bedragen zonder meer bij het BBP moeten worden opgeteld. Tenslotte mag worden aangenomen dat alle bedragen in de huidige financiële rekeningen voor huishoudens inclusief (een gedeelte van de) illegale geldstromen zijn. Waarschijnlijk kan hierdoor het huidige statistische verschil tussen het saldo van de kapitaalrekening en het saldo van de financiële rekening deels worden verklaard.

3.4 De rol van het midden- en kleinbedrijf

In deze paragraaf wordt een beknopt overzicht gegeven van de rol van het midden- en kleinbedrijf in onze nationale economie. De gebruikte gegevens zijn voor het eerst samengesteld voor het jaar 1992 (voorlopig de meest recente informatie) op basis van allerlei afzonderlijke bronstatistieken van het CBS en specifieke informatie van andere organisaties.

Het midden- en kleinbedrijf bedient in de Nederlandse economie in de eerste plaats de binnenlandse markt. Het middenbedrijf richt zich daarbij zowel op de consumptie als de investeringen, terwijl het kleinbedrijf zich vooral op de consumptie richt. Door de grote handels- en transportcomponent in hun productie spelen beide een prominente rol als distributeurs, waarbij ook het buitenland tot het werkterrein behoort. Verder zijn ze, zowel direct als indirect, van belang als toeleverancier voor het grootbedrijf. Ten slotte is ook binnen het MKB sprake van een zekere taakverdeling: het kleinbedrijf is een belangrijke toeleverancier van het middenbedrijf.

Bedrijven ingedeeld naar grootte

Op basis van het aantal werknemers kunnen bedrijven worden onderscheiden in het kleinbedrijf (bedrijfseenheden met 0-9 werknemers), het middenbedrijf (10-99 werknemers) en het grootbedrijf (100 werknemers of meer). Vanwege het grote aantal zelfstandigen behoort meer dan 90% van alle bedrijven tot het kleinbedrijf (zie tabel 3.7). Ondanks dit numerieke overwicht komt slechts iets minder dan één derde van de werkgelegenheid (inclusief zelfstandigen) voor rekening van het kleinbedrijf. Het grootbedrijf omvat minder dan 1% van alle bedrijven, maar is desondanks goed voor 44% van het totale aantal arbeidsjaren.

3.7 Aandelen van het klein-, midden- en grootbedrijf in de economie, 1992 ¹⁾

	Klein- bedrijf	Midden- bedrijf	Groot- bedrijf	Totaal
	%			
Aantal bedrijfseenheden	91,7	7,5	0,8	100,0
Arbeidsvolume (arbeidsjaren)	32,0	23,6	44,4	100,0
Productie	21,2	24,7	54,1	100,0
Intermediair verbruik	18,5	25,2	56,3	100,0
Toegevoegde waarde	23,9	24,2	51,9	100,0
Invoer	12,0	23,2	64,8	100,0
Uitvoer	13,0	20,5	66,5	100,0

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

¹⁾ Exclusief de overheid.

Om een vertekening in de uitkomsten van de analyse in deze paragraaf te voorkomen, is de overheid onderscheiden als een aparte categorie. In sommige bedrijfsklassen is de overheid per definitie de enige producent, zoals bij algemeen overheidsbestuur, defensie, sociale verzekeringen en openbaar en bijzonder gesubsidieerd onderwijs. In andere bedrijfsklassen neemt de overheid een gedeelte van de productie voor haar rekening, bijvoorbeeld bij bosbouw, sociale werkplaatsen, kindertehuizen en bibliotheken.

Kenmerken van het klein-, midden- en grootbedrijf

Grote bedrijfseenheden spelen een dominante rol in de Nederlandse economie. Zij nemen meer dan de helft van de productie en de toegevoegde waarde voor hun rekening en zelfs meer dan 60% van de in- en uitvoer. Het kleinbedrijf neemt iets meer dan 20% van de productie voor zijn rekening en creëert relatief weinig toegevoegde waarde door handel met het buitenland. Het aandeel van het middenbedrijf in de genoemde variabelen ligt tussen de 20 en 25%.

3.8 Inputstructuur klein-, midden- en grootbedrijf, 1992

	Klein- bedrijf	Midden- bedrijf	Groot- bedrijf	Overheid
<i>in % van de productie per bedrijfssoort</i>				
Intermediair verbruik uit Nederland	35,6	37,1	33,7	28,4
Invoer	8,9	14,7	18,8	4,6
Toegevoegde waarde	55,0	47,7	46,6	62,7
Beloning van werknemers	21,2	26,3	24,1	46,9
Exploitatie-overschot (bruto)	29,7	16,5	17,8	4,7
<i>arbeidsjaren</i>				
Arbeidsjaren per miljoen gulden productie	7,9	5,0	4,3	7,5
<i>guldens</i>				
Beloning werknemers per arbeidsjaar	46 513	52 542	56 040	62 604

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Het productieproces van het kleinbedrijf is het meest arbeidsintensief en dat van het grootbedrijf het minst. Een miljoen gulden productie levert in het kleinbedrijf 7,9 arbeidsjaren op, in het middenbedrijf 5,0 en in het grootbedrijf 4,3. Daar staat tegenover dat het grootbedrijf hogere lonen betaalt (gemiddeld 56 000 gulden, vergeleken met 46 500 gulden in het kleinbedrijf). Het relatief lage aandeel van de beloning van werknemers in het kleinbedrijf hangt samen met het grote aantal zelfstandigen (625 000 van de 1 463 000 arbeidsjaren). Zij ontvangen geen loon, maar een beloning in de vorm van een exploitatie-overschot. Vandaar ook dat dit exploitatie-overschot groot is in vergelijking met het midden- en grootbedrijf.

Het kleinbedrijf kent een vrij laag intermediair verbruik en gebruikt vooral weinig ingevoerde producten. Deze verschillen komen voor een deel voort uit de kenmerken van de bedrijfstakken waarin de drie soorten bedrijven werkzaam zijn. Het midden- en grootbedrijf is oververtegenwoordigd in bedrijfsklassen met een hoog intermediair verbruik, zoals de voedings- en genotmiddelenindustrie en de papier-

en grafische industrie. Het kleinbedrijf is juist oververtegenwoordigd in bedrijfsklassen die weinig goederen en diensten verbruiken, zoals de commerciële en niet-commerciële dienstverlening. De toegevoegde waarde als percentage van de productie varieert van 47% voor grote productie-eenheden tot 55% voor kleine bedrijven.

De overheid neemt door haar specifieke rol in de samenleving een aparte plaats in. De productie van de overheid beslaat bijna 10% van het nationale totaal, terwijl het intermediair gebruik relatief laag is. Dit betreft bijvoorbeeld de aankoop van schrijfwaren en onderhoudswerkzaamheden aan gebouwen. Het leeuwendeel van de toegevoegde waarde bestaat uit de beloning van werknemers. De beloning per arbeidsjaar is hoger dan in het bedrijfsleven, omdat bij de overheid veel hoger geschoolden werkzaam zijn.

3.9 Afzetstructuur klein-, midden- en grootbedrijf, 1992

	Klein- bedrijf	Midden- bedrijf	Groot- bedrijf	Overheid	Uitvoer	Con- sump- tie	Inves- teringen	Handels- en ver- voers- marges	Overig ¹⁾
<i>in % van de productie per bedrijfsoort</i>									
Kleinbedrijf	7,3	7,9	17,0	2,0	15,4	23,1	7,3	19,3	0,8
Middenbedrijf	7,2	9,3	14,4	2,7	20,8	14,1	12,5	17,7	1,5
Grootbedrijf	5,8	7,0	15,8	2,5	30,9	20,0	6,2	6,8	5,0
Overheid	1,1	1,2	3,3	4,1	0,9	87,8	1,2	0,0	0,4

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

¹⁾ Inclusief enkele transacties die niet naar grootteklasse kunnen worden verdeeld.

Tussen het midden- en kleinbedrijf en het grootbedrijf lijkt sprake van een zekere taakverdeling. Het grootbedrijf richt zich sterk op de afzet in het buitenland en dan vooral van producten die in het eigen bedrijf gemaakt zijn. Het midden- en kleinbedrijf moet het in sterkere mate hebben van de consumptie en investeringen in Nederland zelf, evenals van de handel in en het transport van producten die door anderen gemaakt zijn. Opvallend is dat het kleinbedrijf zich daarbij vooral richt op consumptie, terwijl het middenbedrijf zich zowel op de consumptie als op de investeringen richt.

Wie werkt voor wie?

Veel bedrijven verkopen een deel van hun productie aan andere bedrijven. Met name de grote bedrijven zijn vanwege hun forse aandeel in het intermediair verbruik belangrijke inkopers. Omgekeerd zijn kleine en middelgrote bedrijven belangrijk als toeleveranciers. In de 'wie werkt voor wie'-tabel (3.10) is te zien welke relaties er tussen de drie groepen bedrijven en de overheid zijn. In deze tabel wordt de arbeid die bijvoorbeeld in het kleinbedrijf is ingezet voor het maken van producten voor het grootbedrijf, beschouwd als een (indirecte) levering van arbeid van het kleinbedrijf aan het grootbedrijf. In 1992 ging het om in totaal 242 000 arbeidsjaren. Zowel in het midden- en kleinbedrijf als het grootbedrijf wordt meer dan driekwart van de arbeid ingezet ten behoeve van eindproducten van de betreffende bedrijfs categorie zelf. Bij de overheid betreft dit zelfs 95% van de arbeid.

Aan de inputkant is het kleinbedrijf het meest zelfvoorzienend: slechts 15% van de gebruikte arbeid is afkomstig uit andere bedrijfssoorten, met name uit het grootbedrijf. De overheid en het grootbedrijf gebruiken indirect ieder voor iets meer dan 20% arbeid uit andere groepen. Het middenbedrijf leunt het meest op andere bedrijfs groepen. Een kwart van de arbeid die benodigd is voor de eindproducten van het middenbedrijf, werkt in andere groepen, waarvan 10% in het kleinbedrijf en 14% in het grootbedrijf.

Aan de outputkant werken het midden- en kleinbedrijf verhoudingsgewijs veel voor anderen. Zowel bij het midden- als bij het kleinbedrijf wordt bijna 30% van de arbeid voor leveranties aan andere bedrijfssoorten ingezet, waaronder bij beiden zo'n 17% voor het grootbedrijf en ongeveer 7% voor elkaar. Het grootbedrijf werkt indirect voor minder dan 20% voor anderen en de overheid voor ongeveer 5%.

3.10 Wie werkt voor wie, 1992

Ingezet in	Werkt voor					Totaal
	Klein- bedrijf	Midden- bedrijf	Groot- bedrijf	Over- heid	Overig ¹⁾	
<i>x 1 000 arbeidsjaren</i>						
Kleinbedrijf	1 066	102	242	41	12	1 463
Middenbedrijf	67	766	183	47	14	1 077
Grootbedrijf	114	145	1 663	89	15	2 026
Overheid	7	8	22	693	3	733
Overig ¹⁾	2	1	2	1	23	29
Totaal	1 256	1 022	2 112	871	67	5 328

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

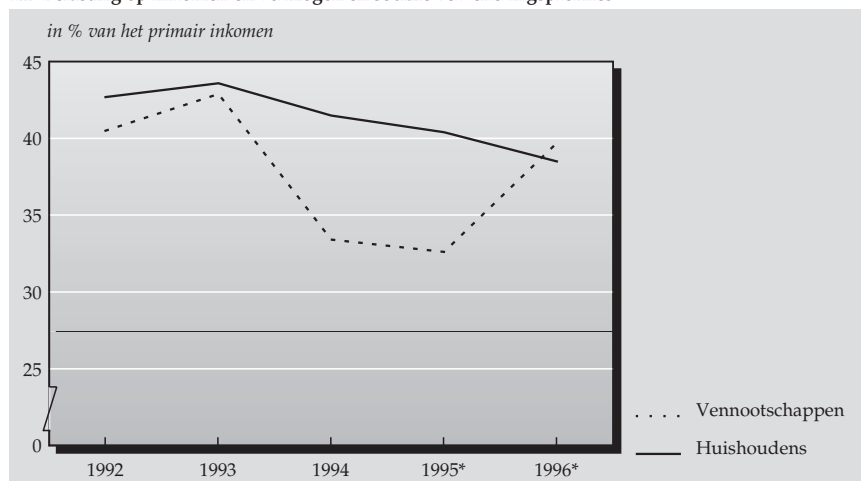
¹⁾ Inclusief enkele transacties die niet naar grootteklasse kunnen worden verdeeld.

4. Inkomensverdeling en financiering

In het vorige hoofdstuk is besproken hoe de toegevoegde waarde in Nederland tot stand kwam. In dit hoofdstuk staat de verdeling van dat inkomen en de financiering centraal. Eerst wordt het macro-beeld geschetst, daarna wordt aandacht besteed aan de ontwikkelingen bij de sectoren. Vervolgens wordt dieper ingegaan op enkele belangrijke verdelingstransacties, zoals rente, dividenden, belastingen, premies en uitkeringen. Dan worden per sector de financiële transacties in hun onderlinge samenhang besproken. Daarbij wordt speciaal aandacht besteed aan de vorderingen en schulden van huishoudens. Ten slotte volgt een paragraaf over de verdeling van de reële inkomensgroei.

Het macro-beeld voor Nederland is in 1996 uitermate positief. Het nationaal inkomen kende zelfs een nog grotere toename dan het BBP, omdat per saldo veel meer rente en dividend uit het buitenland werd ontvangen dan in 1995. Bij de herverdeling van het nationaal inkomen speelt de overheid traditioneel een cruciale rol. In de vorm van sociale verzekeringspremies en belastingen op inkomen en vermogen trekt de overheid middelen aan van huishoudens en ondernemingen. In 1996 droegen huishoudens in dit verband ruim 180 miljard gulden af, bijna 2 miljard minder dan in het voorafgaande jaar. Mede door deze lastenverlichting nam het inkomen van huishoudens dat beschikbaar is voor consumptie en investeringen toe met 21 miljard gulden. Bij vennootschappen was in 1996 echter sprake van lastenverzwaring. Ten opzichte van 1995 nam de afdracht van winstbelasting toe met bijna 7 miljard gulden tot een niveau van 28 miljard. Dit betekende een toename van de

4.1 Belasting op inkomen en vermogen en sociale verzekeringspremies

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

lastendruk van ondernemingen, voor het eerst sinds 1993. In 1994 en 1995 was de druk zowel bij de ondernemingen als bij de huishoudens teruggelopen.

De netto nationale spaarquote kwam in 1996 uit op 16,2%. Hiermee werd bijna het niveau van 1990 weer bereikt, na een dieptepunt van 13,4% in 1993. De toename van de spaarquote in 1996 was vooral het gevolg van de ontwikkelingen bij de overheid. De sterke groei van het beschikbaar inkomen (+11,7%) ging namelijk gepaard met een bescheiden toename van de overheidsconsumptie (+2,4%). De verhouding tussen de consumptieve bestedingen van huishoudens en hun beschikbaar inkomen bleef stabiel (in beide jaren 0,88).

Internationaal gezien ligt de spaarquote van Nederland erg hoog. Zo bedroeg in 1995 de netto nationale spaarquote van Duitsland 9,7%, van het Verenigd Koninkrijk 3,8%, van Frankrijk 8,0%, van Japan 17,7%, van de VS 4,4% en van België 13,8%. De hoge quote van Nederland hangt samen met de aanzienlijke besparingen van huishoudens via levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen. In andere landen worden pensioenen in grotere mate via een omslagstelsel gefinancierd. Hiermee lijkt Nederland een relatief gunstige uitgangspositie te hebben opgebouwd voor het opvangen van de gevolgen van de vergrijzing in de komende decennia.

Het saldo van alle lopende transacties met het buitenland bereikte in 1996 een recordniveau van bijna 39 miljard gulden (5,8% van het BBP). In internationaal opzicht is dat erg hoog. Dit saldo is opgebouwd uit het uitvoersaldo (43 miljard), de per saldo ontvangen primaire inkomens (5 miljard) en de per saldo betaalde inkomensoverdrachten aan het buitenland (-9 miljard). De toename van het overschot op de lopende rekening kwam volledig voor rekening van de primaire inkomens (rente, dividenden en dergelijke). Van 1995 op 1996 nam dit saldo toe van 0,6 miljard gulden naar 5,1 miljard.

4.1 Ontwikkelingen per sector

Kredietinstellingen

De toegevoegde waarde van kredietinstellingen kwam in 1996 ruim 5% hoger uit dan in 1995. Deze toename was geringer dan die in het jaar ervoor (bijna 8%). Dit kwam door een omvangrijke afname van de rente-ontvangsten van De Nederlandse Bank (met 800 miljoen gulden), als gevolg van een daling van de rentetarieven op de internationale geldmarkten. Zonder dit effect zou de stijging van de bruto toegevoegde waarde in 1996 9% hebben bedragen en die van het netto exploitatieoverschot bijna 12%.

Zowel de rente-ontvangsten als de rentebetalingen van kredietinstellingen daalden van 1995 op 1996 licht: respectievelijk bijna 0,5 en 2%. Daarmee werd een forse

volumegroei (+9%) van de aangetrokken en uitgezette middelen meer dan gecompenseerd door verder dalende rentetarieven, vooral die op de geldmarkt. Onder invloed van de ontwikkelingen bij De Nederlandsche Bank, nam het verschil tussen de gemiddelde rentevoet op vorderingen en die op schulden licht af.

De winst na belastingen kwam in 1996 3% hoger uit dan in het jaar ervoor. De winstuitkeringen namen met 16% veel sterker toe, onder invloed van een fors hogere winstuitkering van De Nederlandsche Bank aan het Rijk (+600 miljoen). Die winstuitkering bedroeg in 1996 bijna 2,1 miljard gulden en had voor ongeveer driekwart betrekking op het relatief gunstige jaar 1995. Al met al nam de ingehouden winst van kredietinstellingen met 600 miljoen af. Ongerekend De Nederlandsche Bank nam dit bedrag echter met bijna 1 miljard toe. Fors hogere investeringen, vooral in bedrijfsgebouwen, hadden als resultaat dat het vorderingenoverschot in 1996 ruim 1,2 miljard lager uitkwam dan in het jaar ervoor.

4.2 Krediet- en verzekeringsinstellingen

	Kredietinstellingen			Verzekeringsinstellingen		
	1994	1995*	1996*	1994	1995*	1996*
	<i>mld gld</i>					
Toegevoegde waarde, (bruto, factorkosten)	21,3	22,9	24,1	8,9	7,7	7,3
Afschrijvingen (-)	1,0	1,0	1,1	0,1	0,1	0,1
Beloning van werknemers (-)	9,9	10,0	10,6	5,4	5,6	5,9
Netto exploitatie-overschot	10,4	11,9	12,4	3,4	2,0	1,3
Ontvangen dividend en dergelijke (+)	2,6	3,0	3,4	9,8	11,4	13,3
Ontvangen rente (+)	77,2	79,3	79,1	42,6	43,1	43,8
Betaalde rente (-)	53,1	53,6	52,5	0,7	0,7	0,8
Toegerekende rente aan polishouders (-)				49,2	51,0	53,5
Correctie rentemarge (-)	22,2	24,4	25,7			
Per saldo betaald inkomen uit grond en onlichamelijke zaken (-)	1,3	1,3	1,3	0,0	0,0	0,0
Netto winst voor belastingen	13,6	14,9	15,3	5,9	4,8	4,1
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	2,3	2,3	2,5	0,8	0,9	1,3
Netto winst na belastingen	11,3	12,6	12,8	5,1	3,9	2,8
Winstuitkeringen (-)	5,9	5,3	6,1	1,3	1,4	1,5
Ingehouden winst	5,4	7,3	6,7	3,8	2,5	1,3
Afschrijvingen (+)	1,0	1,0	1,1	0,1	0,1	0,1
Investerings in vaste activa (bruto) en saldo aan- en verkopen van grond (-)	1,8	1,7	2,5	-0,3	-0,1	0,0
Saldo kapitaal- en inkomensoverdrachten (+)	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Vorderingenoverschot	4,7	6,6	5,4	4,2	2,7	1,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

De toegevoegde waarde van verzekeringsinstellingen liep in 1996 voor het tweede achtereenvolgende jaar terug, nu met ruim 400 miljoen gulden. Het netto exploitatie-overschot daalde met bijna 800 miljoen nog sterker. Dit hangt samen met de berekeningswijze van de productiewaarde van de levensverzekering. Deze wordt neerwaarts beïnvloed door de toename van de verplichtingen aan polishouders in verband met koerswinsten.

Kader 4.a

Provisies groeien sneller dan rentemarge

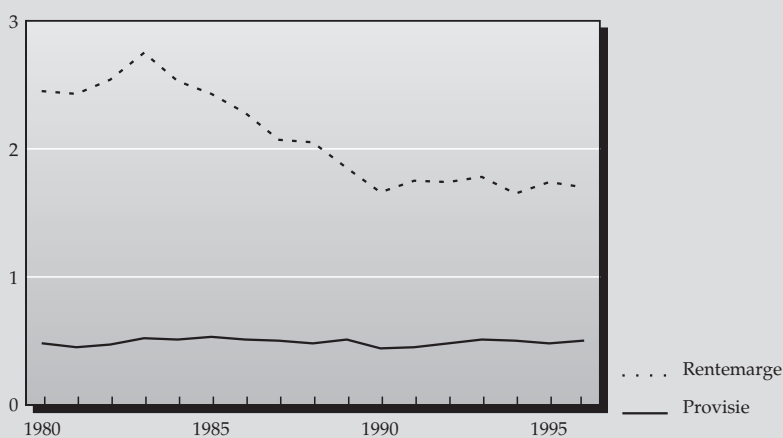
De ontwikkelingen van rentemarge en provisies van kredietinstellingen vanaf 1980

De productiewaarde van kredietinstellingen bestaat uit rentemarge en provisies. De rentemarge, van oudsher de belangrijkste categorie, wordt gerealiseerd door op de aangetrokken middelen (bijvoorbeeld spaargeld en girale tegoeden) minder rente te vergoeden dan op de uitgezette middelen (zoals woninghypotheken) in rekening wordt gebracht. De provisies bestaan uit expliciet in rekening gebrachte bedragen voor een breed scala aan financiële dienstverlening, zoals assurantiebemiddeling, het uitvoeren van effectenorders en het beheer van beleggingsportefeuilles.

De rentemarge liet van 1980 tot en met 1996 meer dan een verdubbeling zien: van 11,5 naar 25,7 miljard gulden. De provisies groeiden relatief gezien nog sterker: van 2,3 naar ruim 7,5 miljard. Het toegenomen belang van de provisies, tot bijna een kwart van de totale productiewaarde, hangt vooral samen met een stijging van het volume van effectentransacties.

Rentemarge en provisies van kredietinstellingen

in % van het balanstotaal

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

De ontwikkeling van de provisies en de rentemarge kan ook worden uitgedrukt als percentage van het balanstotaal van kredietinstellingen. De provisies per eenheid kapitaal schommelden in de periode 1980-1996 voortdurend rond de 0,5%. De rentemarge per eenheid kapitaal laat in de periode 1983-1990 echter een opvallende daling zien: van ruim 2,7% naar nog geen 1,7%. Per eenheid kapitaal werd de rentemarge dus in zeven jaar tijd ongeveer 40% 'goedkoper', als gevolg van efficiëntieverbetering en prijsconcurrentie op de spaargeld- en hypotheekmarkt. Die concurrentie ging gepaard aan een toenemend 'rentebewustzijn' van particulieren. Vanaf 1990 schommelt het percentage rond de 1,7%. Sindsdien is de concurrentie blijkbaar niet langer gericht op de prijs van de dienstverlening maar meer op de kwaliteit ervan, toegespitst op productinnovaties en het bieden van individuele keuzemogelijkheden.

Bij verzekeringsinstellingen wordt het saldo van beleggingsopbrengsten en betaalde rente bijna geheel ten gunste gebracht van de polishouders, in de vorm van 'toegerekende rente'. Dit betekent dat veranderingen in de beleggingsopbrengsten nauwelijks van invloed zijn op het resultaat na belastingen, ingehouden winst en vorderingenoverschot. Desondanks namen deze saldi van 1995 op 1996 nog sterker af dan het netto exploitatie-overschot. Dit kwam door een substantieel hogere afdracht (+400 miljoen) van winstbelasting.

Niet-financiële vennootschappen

De toegevoegde waarde van niet-financiële vennootschappen nam in 1996 met 4,6% toe tot 390 miljard gulden. Ten opzichte van 1992 en 1993 zijn de groeicijfers in de afgelopen jaren bijna verdubbeld. Wel blijven ze achter bij die in de vorige periode van hoogconjunctuur. Zo werd in de periode 1988–1991 een gemiddelde groei van 5,6% gerealiseerd. De relatief sterke toename van de beloning betaald aan werk-

4.3 Niet-financiële vennootschappen

	1994	1995*	1996*	1995*	1996*
	<i>mld gld</i>			<i>% waardemutatie</i>	
Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten)	360,9	373,1	390,2	3,4	4,6
Afschrijvingen (-)	47,6	49,1	51,1	3,3	4,0
Beloning van werknemers (-)	211,8	219,5	229,0	3,6	4,3
Netto-exploitatie-overschot	101,6	104,5	110,1	2,9	5,4
Ontvangen dividend en dergelijke (+)	10,1	9,3	12,3	-8,2	32,1
Per saldo betaalde rente (-)	29,9	26,2	23,7	-12,5	-9,3
Per saldo betaald inkomen uit grond en onlichamelijke zaken (-)	6,2	6,5	7,5	4,7	15,5
Netto winst voor belastingen	75,6	81,1	91,2	7,3	12,4
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	17,5	17,9	24,1	2,1	34,5
Netto winst na belastingen	58,1	63,2	67,1	8,8	6,2
Winstuitkeringen (-)	26,4	29,5	32,9	11,7	11,5
Ingehouden winst	31,7	33,8	34,3	6,5	1,5
Afschrijvingen (+)	47,6	49,1	51,1	3,3	4,0
Investerings in vaste activa (-)	62,4	66,5	72,7	6,5	9,4
Veranderingen in voorraden (-)	2,0	0,8	1,9		
Saldo aan- en verkopen grond (-)	1,7	1,8	1,9	7,8	5,6
Saldo kapitaal- en inkomensoverdrachten (+)	6,8	7,3 ¹⁾	4,7	-6,9	-26,8
Vorderingenoverschot	20,0	21,1 ¹⁾	13,5	0,7	-33,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

¹⁾ Exclusief het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties (bruteringsoperatie).

nemers (4,3%) in 1996 werd in belangrijke mate veroorzaakt door het verder aantrekken van de werkgelegenheid bij vennootschappen. Ook de sociale premies ten laste van werkgevers stegen fors (8,0%). Deze toename werd echter grotendeels gecompenseerd door een lagere overhevelingstoeslag, zodat dit per saldo weinig effect had op de totale loonsom.

Het netto exploitatie-overschot van de niet-financiële vennootschappen nam 5,4% toe. De grootste stijging werd gemeten in de bedrijfstak bouwnijverheid en -installatiebedrijven. Een voorspoedige groei van de bruto toegevoegde waarde (6,5%) ging gepaard met een gematigde stijging van de beloning van werknemers (2,3%). Hierdoor nam het exploitatie-overschot in de bouw met maar liefst 25% toe. Het exploitatie-overschot was ook flink hoger bij de communicatiebedrijven (+24%) en bij de ondernemingen in de delfstoffenwinning (+18%).

Kader 4.b

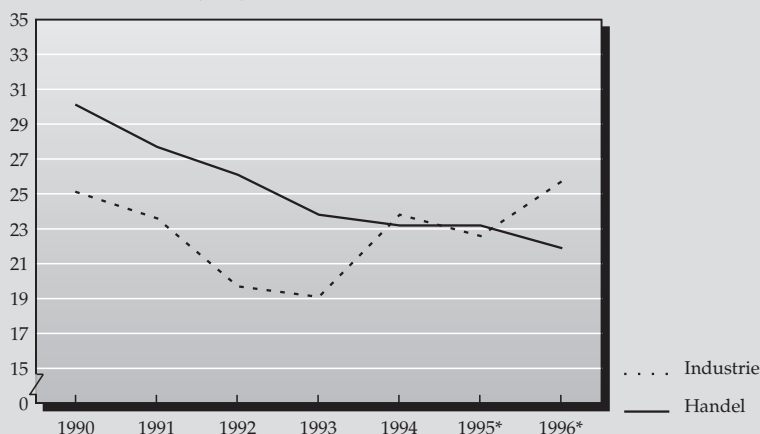
Grotere handelsstromen leveren weinig op

De ontwikkeling van het netto exploitatie-overschot van vennootschappen

Vennootschappen actief in de bedrijfstakken industrie en handel, horeca en reparatie zijn goed voor een groot deel van het exploitatie-overschot van de sector niet-financiële vennootschappen. Over een langere periode bezien blijken deze bedrijfstakken zich zeer verschillend te ontwikkelen. In de industrie vertoont het netto exploitatie-overschot een min of meer gelijke ontwikkeling als de conjunctuur. Opvallender is de ontwikkeling van de ondernemingen met handel, horeca en reparatie als hoofdactiviteit. Het exploitatie-overschot van deze ondernemingen was in 1996 lager dan in 1990. Dit in tegenstelling tot de bruto toegevoegde waarde, die in de betreffende periode met ongeveer 20% steeg. Het netto exploitatie-overschot als percentage van de bruto toegevoegde waarde liet hierdoor een aanzienlijke daling zien. De belangrijkste oorzaak hiervan is de meer dan evenredige toename van de beloning voor werknemers (+33%), vooral door de forse groei van het arbeidsvolume in deze periode. Daarnaast heeft de toegenomen concurrentie wellicht geleid tot krappere handelsmarges. Ten slotte is de samenstelling van de bedrijfstak in deze periode gewijzigd. De horeca, die een relatief laag exploitatie-overschot kent, is in verhouding sterker gegroeid dan de groothandel, die doorgaans een hoog exploitatie-overschot realiseert.

Exploitatie-overschot vennootschappen (netto)

in % van de bruto toegevoegde waarde

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Naast het netto exploitatie-overschot namen ook de winstbelasting en de uitkeringen aan aandeelhouders fors toe. Beide afdrachten in 1996 waren gebaseerd op de sterk gestegen winsten in 1995 en (deels) 1994. Zowel de winstbelasting als de dividenduitkeringen worden immers geregistreerd op kasbasis. Omdat de vennootschapsbelasting met vertraging wordt geïnd, zal een toename van de winst in een bepaald jaar doorgaans leiden tot een stijging van de betaalde belasting in het daaropvolgende jaar. Voorts speelt bij de vennootschapsbelasting ook de verliescompensatieregeling een rol. Het is aannemelijk dat in 1996 de mogelijkheden tot verliescompensatie zijn afgenomen, omdat de te verrekenen verliezen reeds in voorgaande jaren waren gecompenseerd. Ook blijkt in 1996 het aantal voorlopige aanslagen voor de vennootschapsbelasting met bijna 9% te zijn toegenomen. Tenslotte is de betaalde vennootschapsbelasting in 1996 extra toegenomen door een heffing over de eenmalige baten die aardgasproducenten ontvangen hebben uit Duitsland, als nabetaling voor in het verleden te veel geleverd aardgas (zie kader 4.c). In totaal nam de afgedragen winstbelasting van 1995 op 1996 meer dan 6 miljard toe (+34% oftewel +0,9 procentpunt van het BBP in 1996). De belastingdruk op ondernemingswinsten steeg hierdoor van ruim 22% naar ruim 26%.

Kader 4.c

In het verleden geleverd aardgas levert nu pas geld op

Hoe de common-area baten worden geregistreerd in de nationale rekeningen

In 1996 hebben vennootschappen die aardgas winnen in de concessie Groningen een extra betaling uit het buitenland ontvangen van ongeveer 3,8 miljard gulden. Deze betaling is een gevolg van de uitspraak van een arbitragecommissie die zich heeft gebogen over een geschil tussen de Nederlandse concessiehouder, de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM), en de Duitse concessiehouder, Brigitta. Het geschil had betrekking op het exploiteren van een gemeenschappelijk aardgasveld dat zich onder zowel Nederlands als Duits grondgebied bevindt. De NAM wint ook het aardgas in het Duitse grondgebied en levert dit aan Brigitta. Uit een herberekening van de aardgasreserves bleek dat de NAM in het verleden teveel aardgas had geleverd. Tussen beide partijen ontstond echter een geschil over de afhandeling hiervan. Hiervoor werd arbitrage aangevraagd bij het International Court of Arbitration (ICC) in Parijs, dat in 1996 met een voorlopige uitspraak kwam.

Deze extra betaling is in de nationale rekeningen geregistreerd als een aflossing in 1996 van een bestaande (kortlopende) vordering op het buitenland. Deze incidentele ontvangst heeft dus geen positief effect op het vorderingenoverschot van de sector niet-financiële vennootschappen. Over alle opbrengsten uit aardgaswinning, en dus ook over deze incidentele ontvangsten, moeten evenwel concessierechten aan de Staat worden afdragen. Deze afdrachten aan de overheid zijn deels geregistreerd als kapitaaloverdrachten (het niet-belasting deel) en deels als vennootschapsbelasting. Het vorderingensaldo van de niet-financiële vennootschappen is hierdoor incidenteel ruim 2,5 miljard gulden lager uitgevallen. Bij de overheid heeft dit geleid tot een dienovereenkomstige eenmalige vermindering van het tekort.

De ingehouden winsten van de sector niet-financiële vennootschappen waren in 1996 al met al slechts 0,5 miljard gulden hoger dan in 1995. De forse toename van het exploitatie-overschot heeft dus niet geleid tot een noemenswaardige groei van de ingehouden winsten. Toch zijn de investeringen van niet-financiële vennootschappen naar verhouding zeer sterk toegenomen (+9,4%). Kennelijk speelt het

vertrouwen in de Nederlandse economie een grotere rol dan de toename van de eigen middelen in een bepaald jaar. Mogelijk is ook van invloed geweest dat de balanspositie van de ondernemingen tussen 1993 en 1995 al aanzienlijk was verbeterd, als gevolg van een structureel vorderingenoverschot van in totaal 51 miljard in die jaren. In 1996 nam het vorderingensaldo voor het eerst sinds 1991 af, tot 13,5 miljard gulden. Wel is het overschot nog aanzienlijk groter dan in de periode 1985–1992. In deze jaren bedroeg dit vorderingenoverschot jaarlijks gemiddeld 3 miljard gulden.

Kader 4.d

Groei internationalisering vooral in industrie

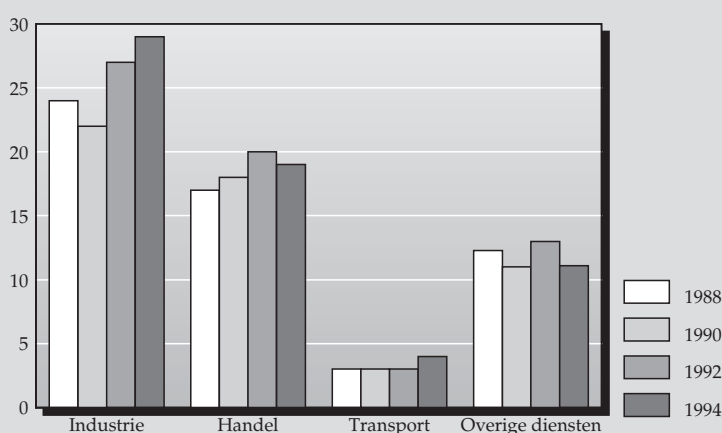
Ontwikkeling van het aandeel van buitenlandse ondernemingen in Nederland

De Europese Unie streeft naar een vermindering van de belemmeringen bij de vestiging van buitenlandse ondernemingen in een land. Een onderneming wordt als buitenlands getypeerd als het aandelenkapitaal voor meer dan de helft in handen is van het buitenland. Door te kijken naar het aandeel van de loonsom van deze ondernemingen in de totale loonsom kan het belang van buitenlandse ondernemingen in een economie in kaart gebracht worden. In Nederland nam dit aandeel toe van 15,6% in 1988 naar 17,5% in 1994. Van de eigenaren van deze buitenlandse ondernemingen is ruim 60% afkomstig uit Europa en ongeveer een kwart uit Noord-Amerika.

De grootste toename werd in de industrie gerealiseerd. De buitenlandse deelname in de industrie groeide in de periode 1988-1994 van 23,5% tot 29,4%. Naast de industrie werd alleen bij de handel een noemenswaardige stijging (+2,2 procentpunt) waargenomen. Bij de overige bedrijfstakken bleef het aandeel vrijwel constant. De buitenlandse participatie in de transportbranche is laag vanwege de relatief gesloten markten voor telecommunicatie, post, spoorwegen en openbaar vervoer. Bij de overige diensten is tussen 1990 en 1992 het aandeel fors gegroeid vooral als gevolg van buitenlandse overnames in de automatiseringsbranche. In 1994 daalde het buitenlands belang weer naar het niveau van 1988. Door de onstuimige groei van het uitzendwezen nam de totale loonsom bij de overige diensten in 1994 namelijk sterk toe, terwijl de loonsom van de buitenlandse ondernemingen in de overige diensten constant bleef.

Loonsom van buitenlandse ondernemingen in Nederland

in % van de totale loonsom

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Overheid

Het aandeel van de toegevoegde waarde van de sector overheid in het BBP liep van 1995 op 1996 terug van 11,9% naar 11,5%. Het aandeel in de werkgelegenheid nam af van 13,5% naar 13,1%.

De sector overheid is voor ruim 90% actief in de bedrijfstak overheid (algemeen bestuur, sociale verzekering, defensie en gesubsidieerd onderwijs, zie paragraaf 3.2). Daarnaast zijn overheden ook actief in onder meer reinigingsdiensten, sociale werkplaatsen, bibliotheken, bureaus voor arbeidsbemiddeling en de stichtingen voor Banenpools. In 1994 en 1995 was de werkgelegenheid hier gestegen, vooral door de groei bij de banenpools en het Jeugd Werk Garantieplan met respectievelijk 8 000 en 9 000 banen. In 1996 nam deze werkgelegenheid echter nog maar nauwelijks toe. De zogenaamde Melkert-banen zijn vooral te vinden bij instellingen in de sector bedrijven, zoals gemeentelijke tram- en busbedrijven, ziekenhuizen, bejaarden-oorden en instellingen voor cultuur en welzijn. Voor de werkgelegenheid bij de sector overheid zijn zij daarom van relatief gering belang.

In 1996 zijn zowel de baten van de overheid als de lasten verder gedaald ten opzichte van het BBP. De lasten daalden echter sneller waardoor het saldo van de baten en lasten, het vorderingentekort, omlaag ging van 4,0 naar 2,3% van het BBP. Dit is ruimschoots onder de norm van 3% die wordt gebruikt voor toetreding tot de Economische en Monetaire Unie (zie ook paragraaf 7.4). Uitgedrukt in procenten van het BBP, bereikten de baten, de lasten en het vorderingentekort in 1996 hun laagste niveau in de afgelopen tien jaar.

4.4 Baten van de overheid en vorderingentekort

	1993	1994	1995*	1996*	1996*	1996*
	in % van het BBP				mld gld	% waarde- mutaties
Belastingen op productie en invoer	12,9	12,8	12,8	13,2	88,2	7,8
Belastingen op inkomen en vermogen	16,7	14,0	13,0	13,4	89,2	7,4
Inkomen uit vermogen	3,8	3,2	2,9	2,8	18,7	2,0
Premies sociale verzekering	18,5	19,0	18,9	18,0	119,9	-0,9
Overige inkomensoverdrachten	1,2	1,0	1,0	0,8	5,5	-12,5
Kapitaaloverdrachten	0,4	0,4	0,4	0,6	3,9	56,9
Afschrijvingen	0,8	0,8	0,8	0,8	5,4	4,8
Totaal baten	54,3	51,2	49,8	49,5	330,8	4,0
Totaal lasten	57,6	55,0	53,8	51,8	346,1	0,8
Vorderingentekort	-3,2	-3,8	-4,0	-2,3	-15,3	-39,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

4.5 Lasten van de overheid

	1993	1994	1995*	1996*	1996*	1996*
	in % van het BBP				mld gld	% waarde- mutaties
Consumptieve bestedingen	14,8	14,3	14,3	14,0	93,7	2,4
Investerings in vaste activa	2,7	2,7	2,7	2,7	18,0	5,2
Saldo aan- en verkopen grond	-0,7	-0,6	-0,7	-0,8	-5,1	10,2
Inkomen uit vermogen	6,2	5,8	6,0	5,6	37,2	-2,1
Subsidies	3,0	2,6	1,9	1,9	12,4	1,8
Uitkeringen sociale verzekering	21,0	19,7	19,4	18,8	125,5	1,5
Uitkeringen sociale voorziening	4,4	4,4	4,1	4,0	26,7	1,6
Overige inkomensoverdrachten	5,0	4,9	4,9	4,7	31,3	0,1
Kapitaaloverdrachten	1,2	1,1	6,4	1,0	6,5	-21,6
Correctie voor bruteringsoperatie ¹⁾			-5,1			
Totaal lasten	57,6	55,0	53,8	51,8	346,1	0,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

¹⁾ Betreft het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties (bruteringsoperatie).

Kader 4.e

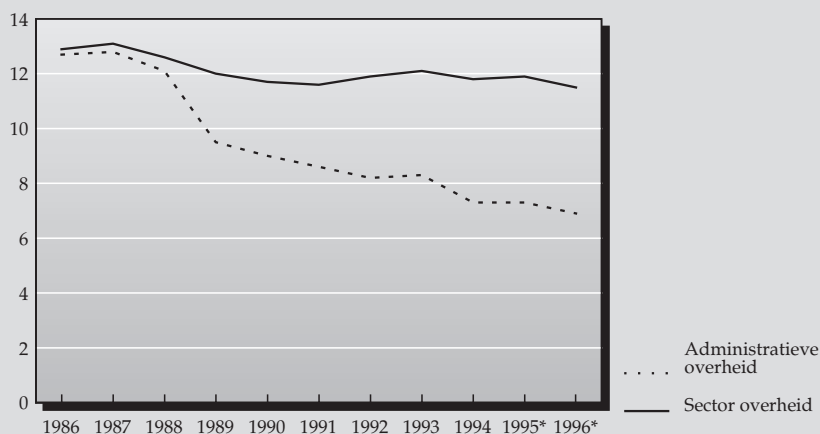
Hoe groot is de overheid als producent?

De sector overheid versus de administratieve overheid

In 1986 bedroeg het aandeel van de sector overheid in het BBP 13%. Dit gold ook voor de omvang van de administratieve overheid. Tien jaar later is het economisch belang van de sector overheid afgenomen tot ruim 11%. De toegevoegde waarde van de administratieve overheid is echter veel meer afgenomen, namelijk tot minder dan 7%. Hoe kwam dit?

De omvang van de overheid

toegevoegde waarde in % van het bruto binnenlands product

Bron: CBS, Overheidsfinanciën en Nationale rekeningen 1996.

De sector overheid in de Nationale rekeningen bestaat uit alle niet-markt producenten van de overheid. De administratieve overheid bestaat uit alle eenheden die integraal verantwoord worden in de boekhouding van de administratieve overheid (rijk, gemeenten, gemeenschappelijke regelingen, provincies, publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties en waterschappen).

Overheidsdiensten die verzelfstandigd worden, zoals bureaus voor arbeidsbemiddeling, het kadaster en politieregio's, blijven volledig deel uitmaken van de sector overheid. De aard en wijze van financiering van de activiteiten van deze diensten zijn door de verzelfstandiging namelijk niet noemenswaardig gewijzigd. Deze diensten maken echter geen deel meer uit van de administratieve overheid, aangezien bijna al hun inkomsten en uitgaven buiten de boekhouding vallen van de administratieve overheden. Alleen de rijksuitgaven ter financiering van deze verzelfstandigde diensten zijn nog terug te vinden in de boekhouding van de administratieve overheid. In 1996 bestond 7% van de sector overheid uit verzelfstandigde overheidsdiensten. Deze verzelfstandigingen verklaren 0,8 procentpunt BBP van de sterkere afname van de administratieve overheid.

Onderdelen van de administratieve overheid, zoals gemeentelijke nutsbedrijven, kunnen hun goederen of diensten kostendekkend verkopen. Dergelijke marktproducenten worden niet tot de sector overheid gerekend. De omzetting van een dergelijke bedrijf naar een private rechtsvorm leidt dus niet tot een verkleining van de sector overheid maar wel tot een verkleining van de administratieve overheid. Voorbeelden hiervan zijn de omzetting van de PTT in KPN, de omzetting van gemeentelijke woningbedrijven in woningcorporaties en de vorming van de stichting Rijksopleidingsinstituut. In 1986 bedroeg de omvang van de marktbedrijven in de administratieve overheid 2,9 % van het BBP en in 1996 was dit teruggelopen tot 0,2 % van het BBP. Dit is daarom de belangrijkste verklaring voor de veel sterkere afname van administratieve overheid.

Vennootschappen die geheel of gedeeltelijk in eigendom zijn van de overheid maken geen deel uit van de sector overheid maar ook niet van de administratieve overheid. Verkoop van de aandelen van KPN, de Postbank en DSM heeft dus geen invloed gehad op de toegevoegde waarde van beide overheidsbegrippen. Ook de vorming van agentschappen, zoals het gevangeniswezen van het Ministerie van Justitie en het KNMI van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, heeft hierop geen invloed gehad. Dit komt omdat agentschappen deel blijven uitmaken van zowel de sector overheid als de administratieve overheid.

De sector overheid bevat geen bedrijven, maar was de afgelopen jaren toch beduidend groter dan de administratieve overheid. Ze bevat namelijk niet alleen verzelfstandigde overheidsdiensten maar ook een aantal privaatrechtelijke instellingen, zoals de scholen voor bijzonder gesubsidieerd onderwijs en de stichtingen voor Banenpools en daarnaast ook de uitvoeringsorganen van de sociale verzekeringsregelingen. In totaal gaat het hier om ongeveer 30% van de sector overheid die geen deel uitmaakt van de administratieve overheid. In termen van het BBP is dit 3,2%. Dit verklaart grotendeels het verschil in omvang tussen de sector overheid en de administratieve overheid in 1996. In 1986 waren beide ongeveer even groot, omdat de marktbedrijven in de administratieve overheid toen nog 2,9% van het BBP uitmaakten.

De baten van de overheid namen in waarde slechts een fractie minder snel toe dan het BBP. Dit was de resultante van twee tegengestelde ontwikkelingen: de belastinginkomsten groeiden sneller dan het BBP, terwijl de sociale verzekeringspremies in guldens gemeten juist met bijna 1% afnamen. Dit wordt in paragraaf 4.3 nader toegelicht.

In 1996 hebben twee gerechtelijke uitspraken een eenmalige invloed uitgeoefend op de baten. De Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) ontving een vergoeding van 3,8 miljard gulden voor in het verleden geleverd aardgas aan Duitsland (zie kader 4.c). Voor de overheid betekende dit een extra bate van zo'n 2,5 miljard gulden. Deze kwam tot uiting in een hogere opbrengst bij de vennootschapsbelasting en, omdat de overheid concessiehouder van de NAM is, ook in een eenmalige kapitaal-

overdracht van ruim 1 miljard gulden. Als gevolg van een uitspraak van het Europese Hof van Justitie moest de overheid echter ook bijna 0,5 miljard aan de wijnbranche terugbetalen. De accijnsvrijstelling voor vruchtenwijnen tot 1992 had namelijk ook toegepast moeten worden op tafelwijnen.

In 1995 heeft de overheid de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan woningcorporaties afgekocht voor een bedrag van ruim 32 miljard gulden (zie kader 4.e in De Nederlandse economie 1995). Deze uitgave van ruim 5% van het BBP heeft de ontwikkeling van de lasten en daarmee ook van het vorderingentekort in 1995 en 1996 sterk beïnvloed.

Geschoond voor deze zogenaamde bruteringsoperatie zijn de lasten in 1996 met bijna 1% toegenomen. Aangezien het BBP veel meer in waarde toenam, daalden de lasten in termen van het BBP met 2,0 procentpunt naar 51,8%. In 1993 maakten de overheidsuitgaven nog 57,6% van het BBP uit. Van deze daling van 5,8 procentpunt komt het grootste gedeelte voor rekening van de uitkeringen (2,6 procentpunt BBP). Ook het economische belang van de subsidies, de overheidsconsumptie en de rentelasten liep sterk terug (respectievelijk -1,1, -0,8 en -0,6 procentpunt).

In 1996 is het totale bedrag aan subsidies licht gestegen. Dit komt vooral door de introductie van loonsubsidies ter stimulering van de laagbetaalde werkgelegenheid. Hierdoor namen de loonsubsidies toe van 0,3 naar 1,5 miljard gulden. De EU-subsidies op voedingsmiddelen zijn daarentegen met bijna een 1 miljard gulden gedaald. Dit betrof vooral de exportsubsidies op melkproducten (melkpoeder, boter en kaas).

Het betaalde inkomen uit vermogen daalde, vooral als gevolg van de lagere rentetarieven op de overheidsschuld. Sinds 1959 was dit pas de tweede keer dat de rentelasten van de overheid daalden.

Huishoudens

Voor de sector huishoudens is de beloning van werknemers verreweg de belangrijkste inkomensbron. De loonvoet (exclusief sociale premies ten laste van werkgevers) per gewerkt arbeidsjaar nam in 1996 toe met 1,6% tot 59 480 gulden. Deze toename is neerwaarts vertekend vanwege de verlaging van de overhevelings-toeslag (en de gelijktijdige verhoging van de premies voor werkgevers). Daarnaast verbeterde de inkomenspositie van de totale sector huishoudens omdat het arbeidsvolume (+1,8%) sterker groeide dan de bevolking (+0,4%).

Het netto exploitatie-overschot per huishouden nam in 1996 sterk toe. Deze groei hing samen met de aanzienlijke groei van het netto exploitatie-overschot toegerekend aan eigen-woningbezitters (+8,2%; zie kader 4.f) en de omvangrijke toename van het arbeidsvolume van zelfstandigen (+2,4%). Voor zelfstandigen nam het netto exploitatie-overschot gemiddeld slechts toe met 0,8% tot 74 360 gulden. Dit bedrag is aanzienlijk hoger dan de gemiddelde loonvoet van werknemers. Hierbij moet wel bedacht worden dat zelfstandige ondernemers uit dit overschot nog enige bedrijfskosten moeten betalen waaronder rentelasten.

Kader 4.f

Nederland telt miljoenen onroerend-goedexploitanten

Het eigen huis op waarde geschat

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie wordt de eigenaar van een eigen woning gezien als een exploitant van onroerend goed. Hij verhuurt de woning als het ware aan zichzelf en consumeert daarmee zijn eigen productie.

Deze constructie lijkt op het eerste gezicht wellicht wat vreemd, maar is in feite goed verklaarbaar. De aankoop van een woning wordt niet als een eenmalige consumptieve besteding beschouwd, maar als een investering. Dit heeft tot gevolg dat het gebruik van deze woning een productieve activiteit is in de Nationale rekeningen, ook als de eigenaar tevens gebruiker is.

Bovendien is door deze registratiewijze de omvang van de productie, consumptie en investeringen in landen met relatief veel eigen woningen beter vergelijkbaar met de ramingen in landen met relatief veel huurwoningen.

De registratie van de woningbezitter als producent en tegelijkertijd als consument van woondiensten verhoogt het bruto binnenlands product tegen marktprijzen in Nederland met 5 à 6%. Overigens ziet ook de fiscus het bewonen van een eigen woning als een productieve activiteit, die inkomen oplevert (het zogenaamde huurwaardeforfait).

De productiewaarde van eigen woningen is gebaseerd op de huur voor vergelijkbare huurwoningen. In de periode 1989 tot en met 1996 nam de productiewaarde van eigen woningen jaarlijks sterk toe, variërend van 8,0% tot 10,5%. Voor deze sterke stijging zijn enkele oorzaken te noemen. In de eerste plaats is de groei per definitie afhankelijk van de jaarlijkse huurverhogingen, die in de afgelopen jaren relatief fors waren. Daarnaast is het aandeel van de eigen woningen in de totale woningvoorraad toegenomen van 43% in 1985 tot 48% in 1996. In vergelijking met een aantal andere Europese landen is dit percentage nog steeds erg laag. In 1990 kwam alleen het voormalige West-Duitsland op een lager percentage uit. In Ierland, Griekenland, Spanje en Portugal bedraagt dit aandeel ongeveer 80%.

De ontwikkeling van het exploitatie-overschot van zelfstandige ondernemers in de landbouw heeft relatief veel invloed op de ontwikkeling van het exploitatie-overschot van alle zelfstandigen samen. Dit komt zowel door het grote aantal zelfstandige ondernemers in de landbouw (in 1996 iets meer dan een kwart van het totaal) als door de grote prijs- en volumemutaties die kenmerkend zijn voor deze bedrijfsklasse. Het netto exploitatie-overschot van zelfstandigen in de landbouw was in 1996 ongeveer even groot als in 1986, maar hun aandeel in het totaal daalde in deze periode van 30% naar 20%. Door de daling van het aantal boeren nam hun gemiddelde netto exploitatie-overschot in deze periode met ruim 10% toe, van 55 640 gulden in 1986 tot 61 420 gulden in 1996. Deze toename bleef achter bij die van het gemiddelde netto exploitatie-overschot van alle zelfstandige ondernemers. Dit exploitatie-overschot is in de afgelopen tien jaar namelijk ongeveer 25% gestegen tot 74 360 gulden.

Opvallend is dat de sociale verzekeringspremies per huishouden in 1996 afnamen. Sinds 1990 is een dergelijke daling niet voorgekomen. Dit was vooral het gevolg van een lager premiepercentage voor de WAO. Ook de betaalde belasting op inkomen en vermogen nam in 1996 af, vooral door de daling van de loon- en inkomstenbelasting. Deze daling met 2,9% volgde overigens op een afname met 5,6% in 1995. De belasting- en premiedruk op de inkomens van werknemers is door deze ontwik-

4.6 Huishoudens

	1994	1995*	1996*	Waarde- mutatie	Per huis- houden
				1996*	1996*
	<i>mld gld</i>			%	<i>x 1000 gld</i>
Netto exploitatie-overschot	72,6	75,3	79,0	4,9	12,0
Beloning van werknemers (+)	314,8	325,7	338,0	3,8	51,2
Per saldo betaalde rente (-)	7,7	9,5	10,7	11,8	1,6
Ontvangen dividend (+)	6,6	6,7	7,2	7,6	1,1
Per saldo ontvangen inkomen uit grond en onlichamelijke zaken (+)	1,6	1,7	1,6	-1,2	0,2
Inkomen toegerekend aan polishouders (+)	49,2	51,0	53,5	4,9	8,1
Primair inkomen	437,1	450,8	468,6	3,9	71,0
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	64,8	61,2	60,5	-1,1	9,2
Premies sociale verzekering (-)	116,5	120,9	119,9	-0,9	18,2
Uitkering sociale verzekering (+)	120,4	122,7	124,5	1,5	18,9
Uitkering sociale voorziening en per saldo ontvangen overige inkomensoverdrachten (+)	41,6	41,9	41,7	-0,7	6,3
Beschikbaar inkomen	417,8	433,3	454,4	4,9	68,8
Consumptieve bestedingen (-)	369,5	381,7	398,5	4,4	60,4
Besparingen	48,4	51,7	55,9	8,2	8,5
Investerings (bruto) en saldo aankopen grond (-)	37,5	39,1	40,9	4,7	6,2
Per saldo ontvangen kapitaaloverdrachten (-)	3,0	3,1	4,7	54,4	0,7
Afschrijvingen (+)	17,4	18,2	19,1	4,7	2,9
Vorderingenoverschot	25,3	27,7	29,4	5,8	4,4
	<i>x 1 000</i>				
Gemiddeld aantal huishoudens	6 445	6 520	6 600		

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

kelingen de laatste jaren aanzienlijk gedaald, van bijna 48% in 1993 tot 41% in 1996. De sociale uitkeringen zijn in 1996 slechts bescheiden toegenomen (1,3%). Al met al steeg het beschikbaar inkomen van alle huishoudens samen met 4,9%, terwijl het in eerste instantie verdiende (primair) inkomen 3,9% was toegenomen.

In 1996 werd er per huishouden 2,1% meer geïnvesteerd in vaste activa dan in 1995, na een toename per huishouden van bijna 5% in 1994 en 1995. In 1996 had ongeveer 75% van de investeringen van huishoudens betrekking op de aankoop van nieuwbouwwoningen, op het saldo van aan- en verkoop van bestaande woningen en op woning-renovaties.

Kader 4.g

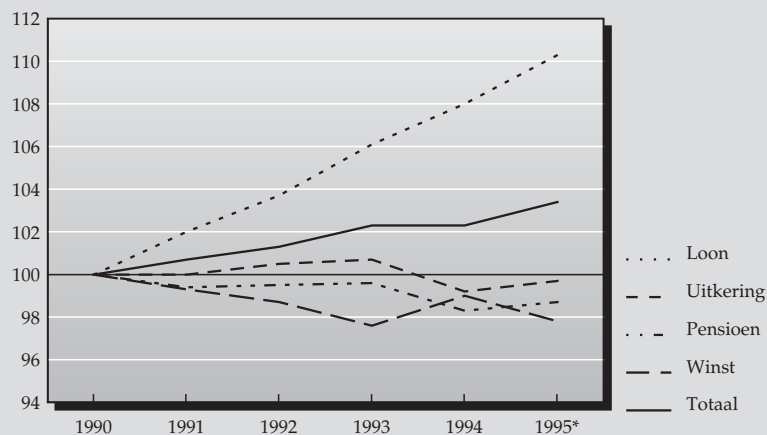
Vooraf werknemershuishoudens zijn erop vooruitgegaan

De koopkrachtontwikkeling van huishoudens naar belangrijkste bron van inkomsten

Tussen 1990 en 1995 is de koopkracht jaarlijks gemiddeld met 0,7% gestegen. Deze toename kwam vooral ten goede aan werknemershuishoudens. Voor hen is de koopkracht in deze periode met in totaal 10% gestegen. De zelfstandigen, voor wie winst de belangrijkste inkomstenbron is, zagen hun koopkracht in het begin van de jaren negentig afnemen. In 1994 was er een opleving, maar in 1995 was hun koopkracht gemiddeld weer gedaald tot het niveau van 1993. Ook in de overige huishoudensgroepen is de koopkracht tussen 1990 en 1995 per saldo iets afgenomen. Dit komt vooral omdat de minimum-uitkeringen sinds 1992 niet waren aangepast aan de loonontwikkeling. Pas in 1996 is deze koppeling hersteld.

De koopkrachtontwikkeling van huishoudens (indexcijfers)

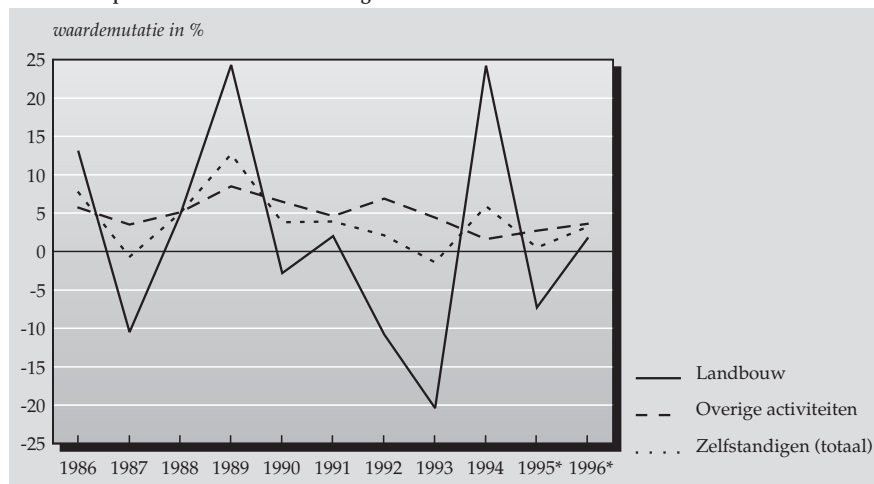
indices 1990=100

Bron: CBS, Inkomensonderzoek en detailgegevens Nationale rekeningen.

De dynamiek van de inkomens is in de afgelopen tien jaar steeds geringer geworden. Zo was er een gestage afname van het aantal huishoudens dat van inkomensklasse veranderde. In 1984 behoorde 30% van de laagste 25%-inkomensklasse een jaar later niet meer tot deze klasse, maar van 1994 op 1995 was dat aandeel nog maar 20%.

4.7 Netto exploitatie-overschot zelfstandigen

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

4.2 Rente en dividend

Rente

Het totaal van de rente-ontvangsten en rentebetalingen in Nederland bedroeg in 1996 ruim 193 miljard gulden. Dit lag bijna 1 miljard lager dan in 1995 en 10 miljard, oftewel 5%, lager dan het gemiddelde over de periode 1990–1993. Deze daling vond plaats ondanks een voortdurende stijging van het totale volume van uitstaande rentedragende vorderingen en schulden. Naar schatting stond in 1996 17% meer aan leningen uit dan gemiddeld in de periode 1990–1993. Dit betekent dat de gemiddelde effectieve rente intussen met bijna 20% is gedaald.

Ook van 1995 op 1996 daalden de rentetarieven weer. De tarieven op de geldmarkt daalden met gemiddeld 1,3 procentpunt en die op de kapitaalmarkt met 0,9 procentpunt. De sectoren die relatief veel kortlopende tegoeden aanhouden, zoals huishoudens en niet-financiële vennootschappen, zagen hun rente-ontvangsten dan ook teruglopen: beide met ruim 2%. Daarentegen groeiden de rente-inkomsten van verzekeringsinstellingen met 700 miljoen gulden. Dit komt door het langlopende karakter van de verstrekte leningen van bij deze sector, waarbij renteverlagingen vertraagd doorwerken.

Bij de kredietinstellingen, van wie de verstrekte leningen qua looptijd een gemengd karakter dragen, liepen de ontvangsten licht terug (-0,3%), ondanks een volumestijging van de uitzettingen met 9%. Voor het tweede achtereenvolgende jaar namen de rente-ontvangsten van de overheid met ruim 1 miljard af. Dit was een najleffect van de in 1995 door woningbouwcorporaties afgeloste kredieten, als uitvloeisel van de zogenaamde 'bruteringsoperatie'. Ondanks de lagere rentetarieven liepen de

4.8 Rente-ontvangsten en rentebetalingen naar sectoren

	1990/'93	1994	1995*	1996*
	<i>mld gld</i>			
Ontvangsten				
Kredietinstellingen	85,0	77,2	79,3	79,1
Verzekeringsinstellingen	39,0	42,6	43,1	43,8
Niet-financiële vennootschappen	14,7	11,8	13,6	13,3
Overheid	8,7	7,5	6,5	5,4
Huishoudens	19,5	19,5	19,4	18,9
Buitenland	36,7	31,7	32,5	33,0
Totaal	203,6	190,3	194,4	193,5
Betalingen				
Kredietinstellingen	64,0	53,1	53,6	52,5
Verzekeringsinstellingen	0,8	0,7	0,7	0,8
Niet-financiële vennootschappen	41,8	41,7	39,8	37,0
Overheid	33,9	35,8	38,0	37,2
Huishoudens	25,1	27,2	28,9	29,6
Buitenland	38,0	31,8	33,4	36,4
Totaal	203,6	190,3	194,4	193,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

rente-ontvangsten van het buitenland uit Nederland licht op, onder invloed van een substantiële uitbreiding van het buitenlands bezit aan Nederlandse obligaties.

De rentebetalingen door de overheid namen met 800 miljoen gulden af en kwamen daarmee op een niveau van ruim 37 miljard gulden. Overigens is het niveau van 1995 inclusief eenmalige betalingen ter grootte van 1,8 miljard, in verband met de afwikkeling van de 'bruteringsoperatie'. Zonder deze betalingen zouden de rentebetalingen van de overheid dus met 1 miljard zijn gestegen.

Twee andere sectoren waarbij de rentebetalingen van 1995 op 1996 afnamen zijn de kredietinstellingen (-2%) en de niet-financiële vennootschappen (-7%). De relatief forse daling bij niet-financiële vennootschappen werd in belangrijke bepaald door de 'bruteringsoperatie' bij de woningcorporaties. Daarnaast hebben de door deze sector opgenomen leningen een overwegend kortlopend karakter, waarin dalende rentetarieven op de geldmarkt snel doorwerken.

Een opvallende toename vond plaats bij de rentebetalingen van het buitenland aan Nederland: van ruim 33 naar ruim 36 miljard (+9%). Alleen al de omvangrijke uitbreiding van het bezit aan buitenlandse obligaties, vooral bij financiële instellingen, resulteerde in een toename van de rente met ruim 3,5 miljard. De toename van rentebetalingen door huishoudens was met 700 miljoen aanzienlijk geringer dan de bijna 2 miljard stijging van het jaar ervoor. Dit ondanks een toename van het gemiddeld uitstaande bedrag aan woninghypotheken met maar liefst 40 miljard (+12%). Hypothecaire leningen werden massaal overgesloten met nieuwe leningen tegen lagere tarieven. Hierdoor daalde de gemiddelde effectieve rente op die leningen in één jaar tijd met circa 0,6 procentpunt.

Kader 4.h

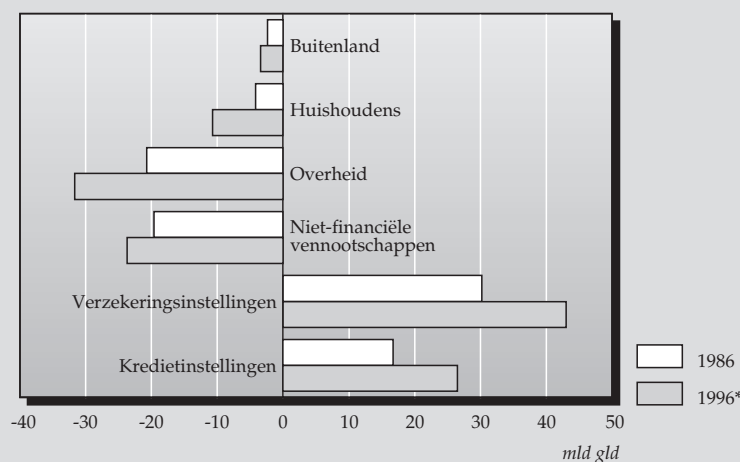
Huishoudens betalen per saldo steeds meer rente

De rentesaldi naar sectoren 1986-1996

Van oudsher zijn er in Nederland twee sectoren die per saldo rente ontvangen: kredietinstellingen en verzekeringsinstellingen. Het buitenland betaalt vrijwel altijd meer aan Nederland dan het ontvangt. In de grafiek worden de rentesaldi van de sectoren in 1996 vergeleken met die in 1986.

De verzekeringsinstellingen boeken het grootste ontvangstensaldo. In 1996 was dit 43 miljard gulden. Dit betekent een stijging van gemiddeld 3,6% per jaar sinds 1986. Bij de kredietinstellingen nam het ontvangstensaldo sneller toe: gemiddeld met bijna 4,7% per jaar. Een vergelijkbaar groeitempo geldt voor het uitgavensaldo van de overheid. Het uitgavensaldo van huishoudens was met ruim 4 miljard in 1986 relatief gering, maar groeide na 1994 in een versneld tempo naar een bedrag van bijna 11 miljard in 1996. De oorzaak ligt bij de woninghypotheken, waarvan de uitstaande bedragen in 1995 en 1996 aanzienlijk sneller groeiden dan de spaargelden en andere rentegevende vorderingen.

Rentesaldi naar sectoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

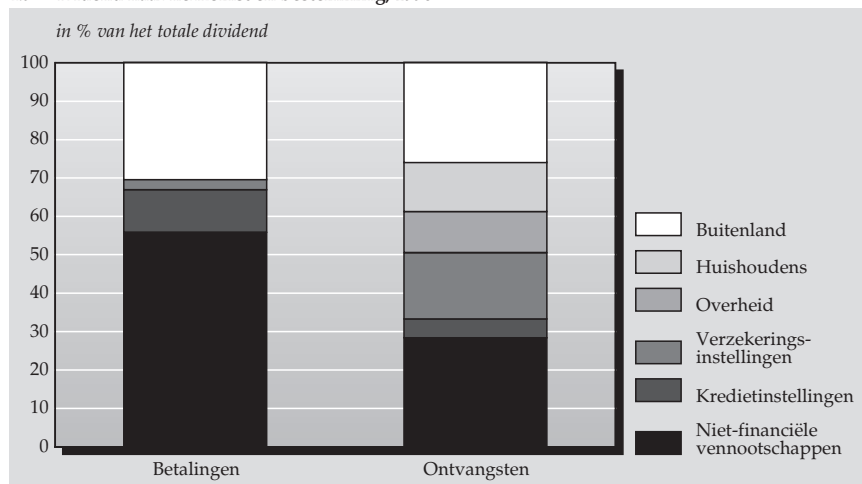
De toename van het uitgavensaldo van niet-financiële vennootschappen is beperkt (gemiddeld ruim 1% per jaar). Opvallend is dat dit saldo tot 1993 jaarlijks fors toenam tot een niveau van ruim 31 miljard gulden. Daarna trad een snelle daling op naar een niveau van nog geen 24 miljard in 1996. De 'bruteringsoperatie' en een substantiële daling van rentetarieven op de geldmarkt zijn hiervoor de belangrijkste verklaringen. Ook zijn de laatste twee jaar de ingehouden winsten van niet-financiële vennootschappen fors opgelopen, waardoor de behoefte aan extra vreemd vermogen drastisch afnam.

Dividend

In 1996 bedroeg de omvang van de uitgekeerde dividenden 52,4 miljard gulden, dat is 8,1 miljard gulden meer dan in 1995. Ten opzichte van 1988 zijn deze winstuitkeringen meer dan verdubbeld. Dividenden kunnen worden onderscheiden in twee typen. Het eerste type is het deelnemingsdividend. Dit betreft de dividendstromen tussen Nederlandse ondernemingen en buitenlandse dochter- of moederondernemingen. De omvang hiervan fluctueert sterk omdat deze stroom doorgaans

de resultante is van investerings- en financieringsbeslissingen. Deze zijn op hun beurt weer sterk afhankelijk zijn van per land uiteenlopende rente- en valuta-ontwikkelingen en -verwachtingen, alsmede van een beoordeling van het investeringsklimaat per land. Het tweede type is het particulier dividend, de winstuitkeringen aan aandeelhouders. Deze hangen nauw samen met de winst. In de periode 1987–1996 lag het uitkeringspercentage steeds tussen 27% (in 1989) en 33% (in 1996).

4.9 Dividend naar herkomst en bestemming, 1996*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Sinds 1993 ontvangt Nederland meer dividend uit het buitenland dan het aan het buitenland betaalt. Deze gunstige ontwikkeling komt geheel voor rekening van het deelnemingsdividend. In de periode 1993–1996 werd door Nederland gemiddeld 4,9 miljard gulden per jaar meer aan deelnemingsdividend van het buitenland ontvangen dan aan het buitenland betaald. In de periode 1989–1992 was dit nog 1,4 miljard gulden. Deze toename houdt verband met de omvangrijke buitenlandse overnames door Nederlandse ondernemingen in het recente verleden. Nederland betaalt daarentegen per saldo gemiddeld 3 miljard gulden particulier dividend aan het buitenland. Dit komt omdat Nederland de vestigingsplaats is van enkele grote multinationals. De aandelen van deze ondernemingen zijn voor een relatief groot deel in buitenlandse handen.

De sector verzekeringsinstellingen was in 1996 per saldo de grootste ontvanger van dividend. Hij ontving iets meer dan een kwart van de door Nederlandse vennootschappen uitgekeerde winst; in 1986 was dit aandeel nog slechts 15%. Dit illustreert de sterk toegenomen beleggingen van pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen in Nederlandse aandelen. In de periode 1988–1995 werd voor bijna 48 miljard gulden aan Nederlandse aandelen gekocht. Ook de huishoudens en de overheid ontvingen een groot deel van de winstuitkeringen. Het leeuwendeel van de dividenden ontvangen door de overheid is afkomstig van een drietal ondernemingen, te weten De Nederlandsche Bank, KPN en Energie Beheer Nederland BV. In de laatstgenoemde onderneming zijn de activiteiten van de overheid op het gebied van de aardolie- en aardgaswinning ondergebracht.

4.3 *Belastingen, premies en uitkeringen*

De belastingen op productie en invoer namen met ruim 6 miljard gulden toe van 12,8% tot ruim 13,2% van het BBP. De BTW-opbrengsten stegen met 8% (3,5 miljard gulden) door de voorspoedige conjunctuur. De overdrachtsbelastingen namen met bijna 1 miljard gulden toe door de sterke toename in de verkoop van huizen. De milieuheffingen stegen zelfs met 50% (1 miljard gulden). Dit kwam door de invoering van de kleinverbruikerstoeslag op elektriciteit en aardgas. Tot slot leidde de verandering van de registratieplicht voor de motorrijtuigenbelastingen (ook voor auto's die niet van de openbare weg gebruik maken moet nu worden betaald) tot een sterke stijging van het aantal aangiftes. Hierdoor steeg de afdracht met 25%, bijna 1 miljard gulden. De belastingen op productie en invoer stegen dus zowel door conjuncturele ontwikkelingen als door twee concrete beleidsmaatregelen.

Ook de belastingen op inkomen en vermogen namen met zo'n 6 miljard gulden toe. De op kasbasis geregistreerde vennootschapsbelasting steeg zelfs met ruim 32% (7 miljard gulden). Deze stijging wordt grotendeels verklaard door de sterke toename van de winsten in 1995. Op transactiebasis wordt deze toename in de vennootschapsbelasting daardoor zichtbaar in 1995 en is de stijging in 1996 slechts zo'n 2 miljard gulden. Exclusief het incidentele effect van de zogenaamde *common area* baten (zie kader 4.c) is deze stijging zelfs minder dan 1 miljard gulden.

De loon- en inkomstenbelasting daalde op kasbasis met 1,5 miljard gulden; op transactiebasis was er sprake van een stijging van circa 200 miljoen gulden. Als percentage van het BBP was er zowel op kas- als transactiebasis sprake van een

duidelijke daling. Dit kwam door een combinatie van conjuncturele ontwikkelingen en beleidsmaatregelen. De loon- en inkomstenbelasting was op kasbasis zo'n 2,5 miljard gulden hoger doordat de lonen licht stegen en het arbeidsvolume van weknemers en zelfstandigen in totaal met bijna 100 000 toenam. Daartegenover stond echter een toename van de aftrek van de hypotheekrente. Bovendien heeft de regering de belastingvrije som met 715 gulden per persoon verhoogd, de tariefgrenzen voor inflatie gecorrigeerd en de overhevelingstoeslag verlaagd. Dit alles verlaagde de loon- en inkomstenbelasting met 4 miljard gulden.

De sociale verzekeringspremies daalden in 1996 per saldo met ruim 1 miljard gulden. De premies voor arbeidsongeschiktheid (AAW en WAO) namen af met 0,6 miljard gulden. Dit kwam doordat het sinds 1994 afgenomen aantal arbeidsongeschikten een verlaging van de premiepercentages mogelijk maakte. De premies voor nabestaanden (AWW) namen met 0,5 miljard af door een versoering van de uitkeringen en aanspraken.

In 1996 is voorts een aantal voorzieningen van de AWBZ overgeheveld naar de Ziekenfondswet (zoals de vergoeding voor medicijnen). Dit heeft geleid tot een forse verschuiving van premiebatens. De premies voor beide wetten tezamen namen met 1 miljard gulden af.

Door de afschaffing van de Ziektewet werd de betreffende premies grotendeels vervangen door doorbetaling bij ziekte door werkgevers. In de Nationale rekeningen worden deze doorbetalingen overigens geregistreerd als toegerekende premies. Voor een beperkt aantal categorieën (bijvoorbeeld doorbetaling bij zwangerschap) zijn de Ziektewetpremies vervangen door WW-premies. Per saldo stegen de Ziektewet- en WW-premies samen met 0,1 miljard gulden. De AOW-premies namen toe met 1 miljard gulden.

De verdeling van sociale verzekeringspremies over werkgevers en huishoudens veranderde drastisch in 1996. De premies ten laste van werkgevers stegen met bijna 2,4 miljard, terwijl die ten laste van huishoudens met 3,5 miljard daalden. De stijging bij de werkgevers werd in belangrijke mate veroorzaakt door een stijging van het premiepercentage bij de Ziekenfondswet (1,5 miljard gulden) en de WW (0,6 miljard). Deze lastenstijging voor werkgevers werd echter gecompenseerd door een forse daling van de overhevelingstoeslag. De daling bij de huishoudens kwam door een verlaging van de WAO-premies en door de tegenvallende grondslagontwikkeling bij de volksverzekeringen. De rijksbijdrage aan de sociale verzekering nam toe met 0,8 miljard gulden. Deze bijdrage had vrijwel volledig betrekking op de Ziekenfondswet.

De sociale verzekeringsuitkeringen stegen met bijna 2 miljard gulden, ofwel 1,5%. Dit is aanzienlijk minder snel dan de toename van het BBP. Desondanks steeg het tekort bij de sociale fondsen van 2,9 miljard in 1995 naar 5,2 miljard in 1996. Het tekort liep met name op bij het AOW-fonds, het AWW-fonds en de Ziektewet.

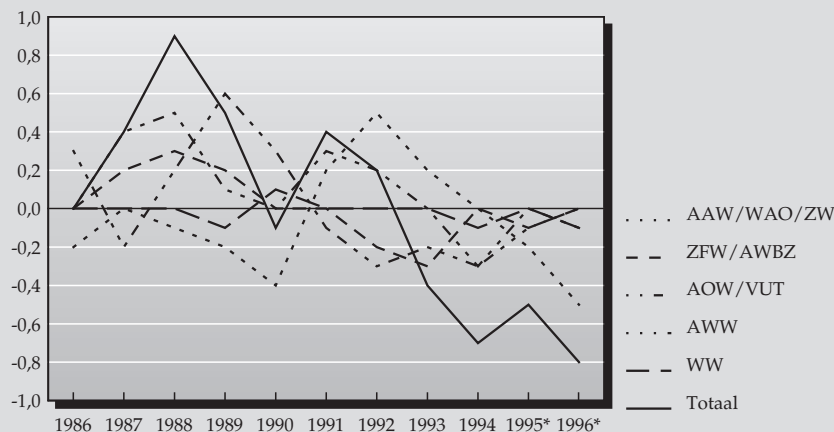
Kader 4.1

Sterk fluctuerende tekorten sociale fondsen

Tekorten van sociale fondsen afgezet tegen het BBP

Tekorten sociale fondsen

in % van het bruto binnenlands product

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

In 1996 vormden de tekorten van de sociale fondsen meer dan 30% van het vorderingstekort van de overheid. De tekorten van de sociale fondsen spelen ook een grote rol bij het vaststellen van de sociale verzekeringspremies voor werkgevers en gezinnen alsmede van de rijksbijdragen aan de fondsen. De tekorten van de fondsen fluctueren sterk. Dit is niet verwonderlijk, omdat relatief kleine schattingsfouten in de inkomsten of uitgaven tot grote wijzigingen in de tekorten kunnen leiden. Vooral de inkomstenkant blijkt vaak moeilijk te rammen. Dit komt doordat de premie-inkomsten afhangen van conjuncturele ontwikkelingen (loonstijging), gedragsveranderingen (meer hypotheekrente-af trek), veranderingen in het inningsbeleid (sneller innen, effectiever innen of een ander teruggavebeleid) en wettelijke veranderingen in premiepercentages, franchises en premiegrondslagen. In de Nationale rekeningen en in de jaarverslagen van de fondsen worden mee- of tegenvallers in de premieontvangsten van voorafgaande jaren in het lopende jaar geboekt. Dit betekent bijvoorbeeld dat in een bepaald jaar te optimistische ramingen over eerdere jaren tot (te) lage totale premie-ontvangsten in het lopende jaar leiden.

4.4 Financiering

Het totaal van de gesaldeerde financieringsstromen tussen de sectoren bedroeg 265 miljard gulden in 1995. Ten opzichte van de 154 miljard van 1994 was dit een forse stijging. In 1993 lag het totaal met 282 miljard evenwel nog hoger.

Financiële transacties kunnen worden gedetailleerd naar soorten vorderingen en schulden, maar ook naar sectoren van herkomst en bestemming. Via deze laatste invalshoek wordt inzicht verkregen in de financieringsstromen tussen de sectoren. Het meest recente jaar waarvoor een dergelijk overzicht kon worden opgesteld is 1995.

Kader 4.j**Wat zijn financiële transacties?***Over vorderingen en schulden*

Reële transacties, zoals de aan- en verkopen van goederen, kennen hun spiegelbeeld in financiële transacties. Feitelijk worden reële transacties dus vier keer in de Nationale rekeningen geboekt:

1. Een uitgave bij de betaler.
2. Een opbrengst bij de ontvanger.
3. Een financiële transactie bij de betaler, die bestaat uit een afname van een vordering (bijvoorbeeld liquide middelen) of een toename van een schuld.
4. Een financiële transactie bij de ontvanger, die bestaat uit een toename van een vordering of een afname van een schuld.

Daarnaast kunnen financiële transacties ook op zichzelf staan. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer de ene vordering of schuld wordt omgezet in een andere of wanneer een schuld wordt aangegaan om een even grote vordering te financieren. Bij dergelijke transacties zijn bijna altijd financiële instellingen betrokken. In de praktijk worden financiële transacties gemeten als het saldo van toe- en afnamen van vorderingen op en schulden aan andere sectoren. Bij kredieten is dit het saldo van nieuwe verstrekkingen en aflossingen, bij spaargelden het verschil tussen stortingen en opnames en bij effecten het saldo van aan- en verkopen.

Het saldo van de financiële transacties draagt bij aan de veranderingen van het financieel vermogen van de sectoren. Deze vermogensverandering wordt daarnaast beïnvloed door waardeveranderingen die bestaande vorderingen en schulden in de loop van het jaar ondergaan. De belangrijkste voorbeelden daarvan zijn koersveranderingen van effecten. Dergelijke herwaarderingen worden niet geboekt als financiële transacties, omdat ze op zichzelf geen transacties met andere sectoren vormen.

Kredietinstellingen

Bijna een derde van de financieringsstromen liep via kredietinstellingen. Deze trokken voor bijna 80 miljard gulden aan middelen aan, terwijl er voor ruim 86 miljard werd uitgezet. De aangetrokken middelen waren voor ruim 29 miljard afkomstig uit het buitenland, vooral in de vorm van deposito's en obligaties. De

4.10 Financieringsstromen naar sectoren van herkomst en bestemming, 1995*

	Verandering van schulden							Totaal
	Krediet- instel- lingen	Verze- kerings- instel- lingen	Niet- financiële vennoot- schappen	Over- heid	Huis- houdens	Buiten- land	Onver- deeld	
Verandering van vorderingen	<i>mld gld</i>							
Kredietinstellingen	6,9	2,7	20,4	6,4	34,1	21,2	-5,2	86,5
Verzekeringsinstellingen	7,6	1,3	8,8	10,8	3,4	20,9	2,9	55,7
Niet-financiële vennootschappen	17,8	1,1	4,0	2,9	0,9	16,6	2,1	45,4
Overheid	4,1	0,4	-33,5	1,1	-0,1	0,5	0,3	-27,2
Huishoudens	14,2	48,3	0,5	1,9	0,0	3,5	1,5	69,9
Buitenland	29,2	-1,1	0,3	7,7	0,0	0,0	-1,6	34,5
Totaal	79,8	52,7	0,5	30,8	38,3	62,7	0,0	264,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

niet-financiële vennootschappen vertrouwden kredietinstellingen 18 miljard toe, waarvan bijna 12 miljard in de vorm van girale tegoeden. Huishoudens droegen ruim 14 miljard bij aan de middelen van kredietinstellingen. Dit bedrag bestond vrijwel geheel uit het verschil tussen gestorte en opgenomen spaargelden. Bijna 40% van de uitzettingen (34 miljard) vloeiden naar huishoudens: ruim 28 miljard in de vorm van woninghypotheken en bijna 6 miljard in de vorm van overige kredieten, waaronder de toename van het uitstaande consumptief krediet.

Verzekeringsinstellingen

De uitgezette middelen van verzekeringsinstellingen bedroegen in 1995 bijna 56 miljard gulden. Ongeveer de helft daarvan betrof uitbreiding van het obligatiebezit, waaronder 18 miljard aan staatsobligaties en ruim 7 miljard aan buitenlandse obligaties. Per saldo werd voor 25 miljard aan aandelen gekocht, waarvan bijna 14 miljard van buitenlandse origine. Het totaal van de financiële middelen uitgezet in het buitenland kwam uit op bijna 21 miljard, dat wil zeggen bijna 40% van het totaal. In 1994 was dit nog maar 27%. Aan de overheid werd bijna 11 miljard aan middelen verstrekt, 4 miljard minder dan in 1994. De schulden van verzekeringsinstellingen bestaan vrijwel uitsluitend uit 'voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen'. Deze geven de verplichtingen weer aan huishoudens en het buitenland uit hoofde van toekomstige uitkeringen (zie ook paragraaf 4.5). In 1995 namen deze verplichtingen met ruim 48 miljard toe.

Niet-financiële vennootschappen

Opvallend bij de niet-financiële vennootschappen in 1995 is het ongebruikelijk lage niveau van de opgenomen middelen (500 miljoen gulden). Dit had te maken met de aflossing van schulden aan de overheid. Zo had de 'bruteringsoperatie' tot gevolg dat voor een bedrag van 20 miljard aan langlopende kredieten van gemeenten werd afgelost. Daarnaast leidden privatiseringen van gemeentelijke woningbedrijven en de tweede tranche van de beursgang van de KPN nog eens tot het terugtrekken van 11 miljard aan overheidskapitaal. De uitzettingen van niet-financiële vennootschappen waren in 1995 voornamelijk gericht op kredietinstellingen (bijna 18 miljard) en het buitenland (bijna 17 miljard). Aan deelnemingen in het aandelenkapitaal van buitenlandse ondernemingen werd 18 miljard besteed. Door de 'bruteringsoperatie' resulteerde bij niet-financiële vennootschappen in 1995 een uitzonderlijk hoog saldo van veranderingen in vorderingen en schulden: bijna 45 miljard. Zonder dit effect zou dit saldo circa 10 miljard hebben bedragen. Dit is ongeveer evenveel als in 1994.

Overheid

Het spiegelbeeld van de 'bruteringsoperatie' is zichtbaar in het saldo van veranderingen van vorderingen en schulden van de overheid. De afname van de uitgezette middelen en de toename van de aangetrokken middelen resulteerden in een tekort van 58 miljard gulden. Zonder de 'bruteringsoperatie' zou dit tekort

23 miljard hebben bedragen. De door de overheid aangetrokken middelen waren voor ruim de helft (17 miljard) afkomstig van financiële instellingen en voor ongeveer een kwart (8 miljard) uit het buitenland.

Huishoudens

De uitgezette financiële middelen van huishoudens (70 miljard gulden) bestonden voor ruim 48 miljard gulden, oftewel bijna 70%, uit de toename van pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen. Daarnaast kwam ruim 14 miljard terecht bij kredietinstellingen, bijna geheel in de vorm van spaartegoeden. De opgenomen middelen bedroegen ruim 38 miljard: ruim 31 miljard in de vorm van woning-hypotheken (zie ook paragraaf 4.5) en 7 miljard aan diverse andere vormen van bedrijfskrediet en consumptief krediet. De aangetrokken middelen waren voor bijna 90% afkomstig van kredietinstellingen; de rest voornamelijk van verzekeringsinstellingen.

Buitenland

Het buitenland nam in Nederland bijna 63 miljard gulden aan financiële middelen op in 1995. Daarvan was 42 miljard afkomstig van financiële instellingen. Deze kochten per saldo voor 12 miljard aan buitenlandse obligaties en voor bijna 16 miljard aan buitenlandse aandelen. De rest bestond voornamelijk uit kortlopend krediet. In totaal werd door ons land voor bijna 37 miljard aan buitenlandse aandelen gekocht. Door het buitenland werd voor bijna 35 miljard in Nederland uitgezet. Daarvan kwam verreweg het grootste deel (ruim 29 miljard) terecht bij kredietinstellingen, waaronder 18 miljard aan deposito's en spaargelden. Opvallend is dat aan niet-financiële vennootschappen slechts voor 300 miljoen gulden aan middelen werd verstrekt. Dit bedrag is het resultaat van tegengestelde ontwikkelingen: aan Nederlandse bedrijfsonderdelen werd toch nog voor bijna 11 miljard gulden aan aandelenkapitaal verstrekt, maar de andere vorderingen op niet-financiële vennootschappen namen per saldo met hetzelfde bedrag af.

4.5 De vorderingen en schulden van huishoudens

Deze paragraaf belicht het totale bezit van huishoudens aan pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen en spaargelden alsmede de uitstaande woning-hypotheken. Daarmee wordt overigens nog geen volledig beeld gegeven van de financiële positie van huishoudens. Over het effectenbezit bijvoorbeeld zijn geen actuele gegevens beschikbaar.

Pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen

De voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen worden gevoed met premies die door huishoudens worden betaald. Deze worden langlopend belegd. De daarmee behaalde rente- en dividendopbrengsten (toegerekende premies)

worden eveneens aan deze voorzieningen toegevoegd. De uitkeringen aan huishoudens worden aan de voorzieningen onttrokken. Van invloed op de stand van de voorzieningen zijn ook herwaarderingen van de beleggingen, bijvoorbeeld als gevolg van koerswinsten of -verliezen.

4.11 De pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen

	1992	1993	1994	1995*	1996*
	<i>mld gld</i>				
Stand op 1 januari	607	654	736	762	838
Premies	25	26	27	30	33
Toegerekende premies	45	48	49	51	53
Totaal premies	70	74	76	81	86
Uitkeringen	-27	-29	-31	-32	-35
Herwaarderingen en dergelijke	4	37	-19	27	71
Stand op 31 december	654	736	762	838	960
	<i>1 000 gld</i>				
Stand op 31 december per hoofd van de bevolking	43	48	49	54	62

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Eind 1996 hadden de voorzieningen een omvang van bijna 1 biljoen gulden. Dit was ruim 350 miljard meer dan vijf jaar eerder. Per hoofd van de bevolking bedroegen de voorzieningen 62 000 gulden eind 1996. Eind 1991 was dit nog maar 43 000 gulden. In de laatste vijf jaar steeg de omvang van de voorzieningen gemiddeld met bijna 10% per jaar. In 1996 werd zelfs een stijging van bijna 15% bereikt.

De uitbundige groei in 1996 was het gevolg van het uitstekende beleggingsklimaat voor effecten. Dit resulteerde in een opwaardering van de beleggingen met ruim 70 miljard gulden. Het overgrote deel hiervan werd behaald met aandelenbeleggingen. Deze vormen een steeds groter deel van de beleggingen. Eind 1996 was ruim 30% in aandelen belegd. Vijf jaar eerder was dit 16%. Zonder de koerswinsten zou de omvang van de voorzieningen van 1995 op 1996 met niet meer dan 6% zijn gegroeid.

Door teruglopende rendementen op rentedragende beleggingen bleef de toename van de toegerekende premies beperkt tot nog geen 5%. De premiebetalingen groeiden met ruim 10%. Daarbij boekten de levensverzekeringsmaatschappijen een aanzienlijk hogere groei dan de pensioenfondsen: respectievelijk 14% en 4%. Dit illustreert de toenemende interesse in individueel geregelde oudedagsvoorzienin-

gen. Ook de uitkeringen stegen in 1996 met ongeveer 10%: bij levensverzekeringsmaatschappijen met 14% en bij pensioenfondsen met ruim 7%. Het stijgingspercentage van de uitkeringen ligt de laatste 10 jaar structureel ongeveer 3 procentpunt boven de toename van het BBP. Dit heeft niet alleen te maken met de vergrijzing van de bevolking maar ook met een gestage kwaliteitsverbetering van de pensioenen. De jongere generatie gepensioneerden heeft gemiddeld meer premie betaald dan de oudere en ontvangt dus ook hogere pensioenen.

Spaargelden

De spaargelden groeiden de laatste vijf jaar minder uitbundig dan de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen: van ruim 198 miljard gulden eind 1991 naar 244 miljard eind 1996. Dit betekent gemiddeld een jaarlijkse groei van ruim 4%. Per hoofd van de bevolking groeiden de spaargelden in dezelfde periode van 13 000 gulden naar 15 700 gulden. Van de totale aanwas in de laatste vijf jaar werd 60% gerealiseerd in 1995 en 1996. Dit is opvallend, gezien de relatief lage rentestand en het ruime aanbod van aantrekkelijke beleggingsmogelijkheden als gevolg van het gunstige beursklimaat. Een gedeeltelijke verklaring vormen de in 1994 geïntroduceerde bedrijfsspaarregelingen, waarmee het mogelijk werd om een gedeelte van het loon belastingvrij te sparen. Eind 1996 was in het kader van deze regelingen ruim 9 miljard ingelegd. Sinds hun introductie hebben de bedrijfsspaarregelingen ruim een kwart van de aanwas van de spaargelden voor hun rekening genomen.

4.12 De spaartegoeden bij Nederlandse banken

	1992	1993	1994	1995*	1996*
	<i>mld gld</i>				
Stand op 1 januari	198,5	205,6	210,1	216,9	230,6
Spaarverschil (=stortingen minus terugbetalingen)	0,0	-2,1	0,3	6,2	6,0
Bijgeschreven rente	7,1	6,6	6,5	7,5	7,5
Totaal mutatie	7,1	4,5	6,8	13,7	13,5
Stand op 31 december	205,6	210,1	216,9	230,6	244,1
w.v. spaarloonregelingen			2,3	6,1	9,1
	<i>1 000 gld</i>				
Stand op 31 december per hoofd van de bevolking	13,5	13,7	14,1	14,9	15,7

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Woninghypotheeken

Het uitstaande bedrag aan woninghypotheeken groeide van 1991 tot 1996 met 152 miljard gulden tot een niveau van bijna 382 miljard. Dit betekent een gemiddelde jaarlijkse stijging van 10,7%. De toename was het grootst in 1996: 45 miljard oftewel 13,4%.

Een woning hypotheek dient doorgaans ter financiering van de aankoop van een woning en ingrijpende verbouwingen ervan. Vanaf 1993 is de relatie tussen de netto investeringen in het eigen woningbezit en de mutatie in de woninghypotheeken echter niet zo eenduidig meer. In 1991 en 1992 lagen de netto investeringen en de mutatie in de hypothecaire schulden nog dicht bij elkaar. In 1993 overtrof de toename van de schuld de netto investeringen met bijna 6,5 miljard gulden. In 1996 bedroeg dit verschil zelfs bijna 21 miljard. De oorzaak van deze ontwikkeling ligt in het oversluiten van hypotheeken vanwege de gedaalde rentetarieven. In 1996 lag het gemiddelde rentetarief voor nieuw afgesloten leningen nog op 6,4%. Dat is bijna 3,5 procentpunt lager dan in 1991. Vooral in 1996 werden dan ook massaal hoog-rentende leningen overgesloten met nieuwe leningen tegen de lagere tarieven. Hierdoor konden hogere bedragen worden geleend tegen gelijkblijvende maandelijkse lasten. De prijsstijging van de woningen maakte het mogelijk dergelijke hogere leningen af te sluiten.

4.13 Uitstaande woninghypotheeken

	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*
	<i>mld gld</i>					
Uitstaand bedrag per 31 december	229,6	245,7	271,7	305,0	336,6	381,6
Mutatie ten opzichte van vorig jaar	15,9	16,1	26,0	33,3	31,6	45,0
Netto investeringen in het eigen woningbezit	16,5	18,9	19,5	22,6	23,7	24,2
	<i>%</i>					
Jaarlijkse groei van het uitstaand bedrag	6,9	7,0	10,6	12,3	10,4	13,4
Rente op nieuw afgesloten hypotheeken	9,8	9,3	7,6	7,6	7,5	6,4

Bron: CBS, Financiële Maandstatistiek en detailgegevens Nationale rekeningen.

Het valt niet exact te achterhalen waaraan dit extra hypothecair krediet is besteed. In essentie zijn er twee mogelijkheden: uitbreiding van het bezit aan vorderingen (effecten, spaartegoeden en dergelijke) en consumptieve uitgaven. De tot nu toe

beschikbare gegevens wijzen erop dat huishoudens in 1996 meer effecten hebben gekocht dan in voorgaande jaren. Bovendien werden ook meer koopsompolissen aangeschaft. De met deze twee ontwikkelingen gemoeide bedragen blijven evenwel ver achter bij het extra hypothecair krediet. Het ligt niet voor de hand dat de relatief forse toename van de spaargelden met hypothecair krediet is gefinancierd. Gezien de lage rentevergoeding op spaargelden zou dit namelijk niet rationeel zijn. Het is dan ook aannemelijk dat een significant deel van het extra hypothecair krediet is gebruikt voor consumptieve uitgaven.

4.6 *De verdeling van de groei*

De vraag of alle deelnemers aan het economisch proces in gelijke mate profiteren van de groei is het onderwerp van menige discussie. Vaak worden de inkomens- en belastingmaatregelen door middel van koopkrachtplaatjes van te voren door-gerekend. Ook blijft de kwestie of de belasting- en premieheffing sommige groepen niet onevenredig zwaar treft menigeen bezighouden. In deze paragraaf wordt bekeken waar de groei terecht komt, wie er verhoudingsgewijs veel of weinig van heeft geprofiteerd en ten slotte waaraan de groei is besteed.

De verdeling van de reële inkomensgroei

Het nationaal inkomen nam in 1996 geschoond voor prijsveranderingen met 4% toe. Het nationaal inkomen is de optelsom van de inkomens die door Nederlandse ingezetenen in een productieproces gevormd worden; dit zijn de primaire inkomens.

Het leeuwendeel van het totale nationaal inkomen (bijna 79%) komt terecht bij huishoudens. Van het restant ontvangen de vennootschappen bijna 12% en de overheid bijna 10%.

Van de 4% reële groei in 1996 ging daarentegen slechts de helft naar huishoudens, iets meer dan een kwart kwam terecht bij de overheid en ruwweg een vijfde bij de vennootschappen. In 1995 was de verdeling nog 64% van de groei voor huishoudens, 13% voor de overheid en 23% voor vennootschappen. Daarmee lag het aandeel van huishoudens in de groei in beide jaren lager dan het aandeel in het nationaal inkomen. Dit was in 1994 en 1993 in versterkte mate het geval. Het aandeel van huishoudens in het nationaal inkomen daalde hierdoor van 83% in 1992 naar 79% in 1996.

Dat wil nog niet zeggen dat dit in dezelfde mate geldt voor het aandeel in het beschikbaar inkomen.

Nadat de inkomens gevormd zijn in het productieproces, vindt er een herverdeling plaats door middel van belastingen, premies en uitkeringen. Hierbij speelt de overheid een prominente rol. Deze herverdeling leidt weliswaar tot een forse wijziging in de verdeling van het inkomen over de verschillende huishoudenstypen,

4.14 De verdeling van de volumegroei van het nationaal inkomen en van het beschikbaar nationaal inkomen

	De verdeling van de volumegroei				Waarde	Aandeel
	1989/1993	1994	1995*	1996*	1996*	1996*
	<i>in procentpunten van de totale volumegroei</i>				<i>mld gld</i>	<i>%</i>
Primair inkomen						
Vennootschappen	0,2	3,1	0,5	0,8	70,1	11,8
Overheid	0,4	0,4	0,3	1,1	57,3	9,6
Huishoudens	2,2	0,5	1,4	2,0	468,6	78,6
Nationaal inkomen, netto, marktprijzen	2,8	4,0	2,1	4,0	596,0	100,0
Beschikbaar inkomen						
Vennootschappen	0,1	3,1	0,3	-0,2	44,2	7,5
Overheid	0,2	-0,8	-0,1	1,5	88,4	15,1
Huishoudens	2,1	1,6	1,8	2,7	454,4	77,4
Beschikbaar nationaal inkomen, netto	2,5	3,9	1,9	4,1	587,1	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

maar heeft in 1996 slechts beperkte consequenties voor het totale inkomen van huishoudens. Ten gevolge van de herverdeling was het beschikbaar inkomen van huishoudens in 1996 3% lager dan het primair inkomen. Voor de overheid en de vennootschappen ligt dit anders. De overheid ging er in vergelijking met het primair inkomen meer dan de helft op vooruit, terwijl de vennootschappen meer dan 35% inleverden in de vorm van de vennootschapsbelasting.

Uit een vergelijking van de verdeling van de groei van het nationaal inkomen met die van het beschikbaar inkomen blijkt dat de overheid niet alleen grote invloed heeft gehad op de niveaus, maar ook op de verdeling van de toename daarvan in de afzonderlijke jaren. Vooral bij de vennootschappen is het verloop in de afgelopen jaren opmerkelijk. In 1994 ontvingen zij bijna 80% van de reële groei van het beschikbaar inkomen. In 1995 was hun aandeel in de reële groei ook nog groter dan hun aandeel in het niveau van het beschikbaar inkomen, maar dit verschil was minder pregnant. In 1996 was er echter zelfs sprake van een reële daling van het beschikbare inkomen van vennootschappen.

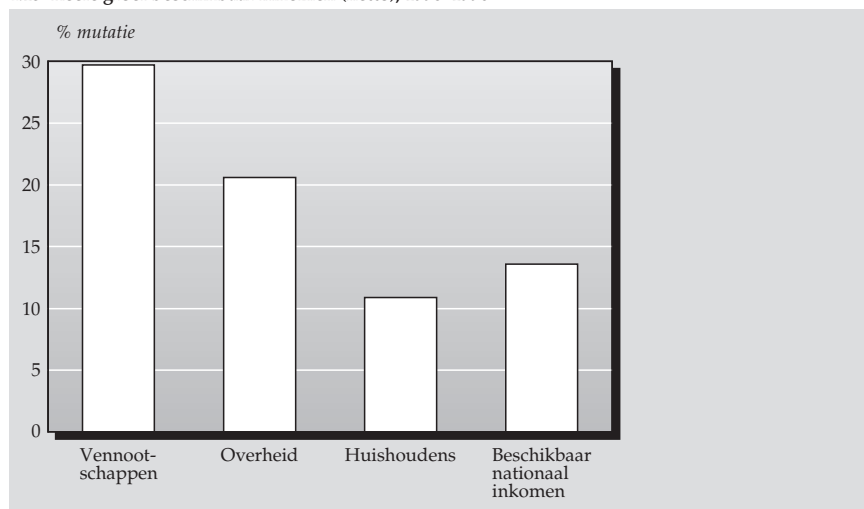
Een relatief groot deel van de reële groei van het beschikbaar inkomen kwam in 1995 bij huishoudens terecht. Dit gold ook voor de overheid. In 1996 nam het aandeel van de overheid in de nationale koek dan ook toe van 14% naar 15%, onder meer door de herverdeling.

Wie profiteerde er van de groei?

Na herverdeling profiteerde in 1996 met name de overheid uiteindelijk van de groei. Deze extra inkomenstoename werd vooral gebruikt om het tekort terug te dringen. Ook de huishoudens gingen er reëel op vooruit, zij het minder dan gemiddeld. In de periode 1990–1996 was de totale reële mutatie van het nationaal beschikbaar inkomen 13,6%. De vennootschappen en de overheid profiteerden daarvan het

meeste, met een reële toename van het beschikbaar inkomen van respectievelijk 29,7% en 20,6%. Dit betekent dat er voor de huishoudens tot nu toe in de jaren negentig een reële toename van 10,9% is weggelegd.

4.15 Reële groei beschikbaar inkomen (netto), 1990–1996*

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

De besteding van de groei

De reële inkomensgroei van vennootschappen (30%) overtrof de volumegroei van de investeringen in de jaren 1990–1996 (8%). Dit betekent dat de financiële positie van de vennootschappen in deze periode aanmerkelijk verbeterd is.

Bij de overheid was de volumegroei van de investeringen (19%) nagenoeg gelijk aan de reële mutatie van het beschikbaar inkomen. De volumegroei van de veel omvangrijkere overheidsconsumptie (7%) lag er echter beduidend onder. Dus ook bij de overheid is de reële inkomensverbetering vooral gebruikt om de financiële positie, te weten het vorderingentekort, een gunstiger aanzien te geven. Bij huishoudens ten slotte, zijn de consumptie en de investeringen tussen 1990 en 1996 juist sneller in volume toegenomen, met respectievelijk 14% en 15%, dan de reële inkomens (11%). Al met al is hun vorderingenoverschot dus in reële zin gedaald. Dit leidde overigens niet eens tot een verslechtering van de vermogenspositie van deze sector, vanwege de gelijktijdig forse relatieve prijsstijging van huizen en aandelen.

5. Productiefactoren

5.1 Ondernemerschap

Ondernemen kan gezien worden als het combineren van productiefactoren. Productiefactoren zijn – naast arbeid, kapitaalgoederen en kennis – financiële middelen, grond- en hulpstoffen en dergelijke, land en natuur. Het combineren van productiefactoren gebeurt in en tussen bedrijven. Voordat de ontwikkelingen van een aantal productiefactoren meer in detail aan de orde komen, wordt daarom eerst de groei van het aantal bedrijven besproken.

Op 1 januari 1996 waren er ongeveer 623 000 bedrijven in Nederland. Hiervan behoorde 91% tot het kleinbedrijf (bedrijven met minder dan 10 werknemers), 8% tot het middenbedrijf (tussen 10 en 100 werknemers) en 1% tot het grootbedrijf (100 of meer werknemers).

Alleen in de landbouw en visserij daalt het aantal bedrijven aantoonbaar. In 1996 was een zesde deel van de bedrijven actief in deze bedrijfstak; in 1995 was dit nog een vijfde deel. Het aandeel van landbouw en visserij in het BBP bedraagt overigens slechts 3,3%. Meer dan een kwart van de bedrijven is actief in de handel. De transportfirma's omvatten bijna 4% van de Nederlandse bedrijven; dit is meer dan de helft van het aandeel bedrijven in de industrie. Deze verhouding is hoger dan gemiddeld in de Europese Unie. De hoogste toename van het aantal bedrijven vond in 1996 plaats in de zakelijke dienstverlening (14,4%).

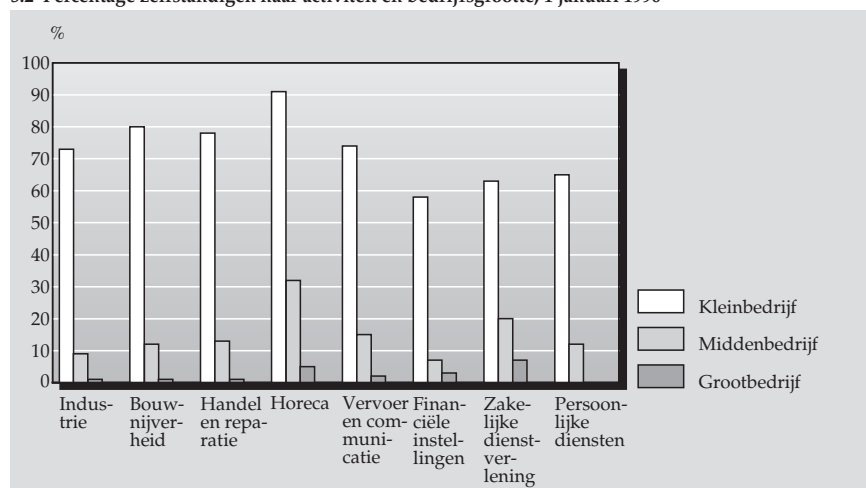
5.1 Bedrijven naar economische activiteit en grootte, 1996*

	Klein	Midden	Groot	Totaal
	<i>x 1 000</i>			
Landbouw, bosbouw en visserij	109,2	1,3	0,0	110,4
Delfstoffenwinning, industrie en energie- en waterleidingbedrijven	33,3	9,3	1,5	44,2
Bouwnijverheid	39,8	6,6	0,4	46,8
Handel en reparatie	144,9	12,7	0,7	158,3
Horeca	35,1	2,1	0,1	37,3
Vervoer en communicatie	19,4	3,8	0,3	23,4
Financiële instellingen	11,0	0,8	0,1	11,9
Zakelijke dienstverlening	89,2	6,2	0,7	96,1
Overheid, sociale verzekering en onderwijs	13,4	3,4	1,2	17,9
Gezondheids- en welzijnszorg	36,2	3,1	0,9	40,3
Cultuur, recreatie en overige dienstverlening	34,0	2,2	0,2	36,5
Totaal	565,5	51,6	6,2	623,3

Bron: CBS, Bedrijven in Nederland 1996.

Buiten de landbouw en de delfstoffenwinning is naar schatting twee derde deel van de particuliere bedrijven in Nederland geen vennootschap. In het kleinbedrijf is dit aandeel drie kwart, in het middenbedrijf 15% en bij het grootbedrijf is slechts 2% niet in de vorm van een vennootschap gegoten. Buiten de landbouw zijn in de horeca naar verhouding de meeste zelfstandigen actief. Binnen de financiële en zakelijke dienstverlening is het percentage zelfstandigen juist lager. Deze indeling naar rechtsvorm geeft echter geen volledig beeld van de zelfstandigen in Nederland. Een groot deel van de kleine vennootschappen bestaat de facto ook uit zelfstandigen, de zogenaamde directeuren-grotaandeelhouders. In 1996 had bijvoorbeeld 72% van alle vennootschappen minder dan 10 werknemers in dienst.

5.2 Percentage zelfstandigen naar activiteit en bedrijfsgrootte, 1 januari 1996*

Bron: CBS, Bedrijven in Nederland 1996.

5.2 Arbeid

Het arbeidsvolume, de werkgelegenheid uitgedrukt in volledige banen, steeg in 1996 met 1,8%. Omdat het BBP-volume (tegen factorkosten) groeide met 2,7% steeg de arbeidsproductiviteit dus met 0,9%. Dit was net iets meer dan de reële loonvoetstijging (+0,7%).

Zoals gewoonlijk groeide het aantal banen in 1996 meer dan het arbeidsvolume, namelijk met 2,4% (zie grafiek 5.3). De banengroei betrof vooral deeltijd- en uitzendwerk, zij het dat het groeitempo van deze categorie banen iets terugliep. Het aantal zelfstandigen groeide fors (+3,4%). Het aantal voltijdbanen in loondienst bleef vrijwel gelijk, na een daling van 0,7% in 1995. De banengroei van de laatste jaren is gepaard gegaan met grote veranderingen in de aard van de banen. Vorig jaar waren

er 600 000 banen *meer* dan in 1990, maar er waren 132 000 *minder* voltijdbanen in loondienst. Toch behoort nog meer dan de helft van alle banen tot deze categorie.

Kader 5.a

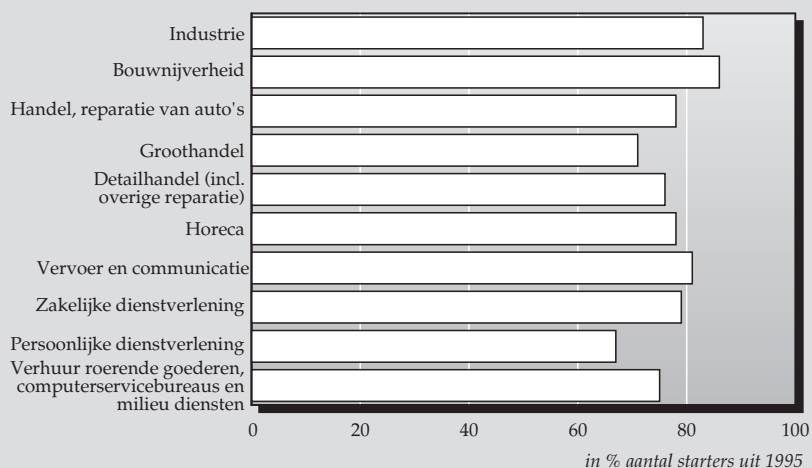
Eén op de vijf starters binnen een jaar gestopt

Werkgelegenheid bij startende bedrijven na 1 jaar

Van de 33 000 bedrijven die in 1995 werden opgericht heeft na een jaar 22% de activiteiten gestaakt. De overlevingskans was het grootst bij de bouwnijverheid en de industrie en het kleinst in de persoonlijke dienstverlening.

De werkgelegenheid die door starters is gecreëerd, gaat dus voor een deel verloren door bedrijfsbeëindigingen. Anderzijds zijn de nog actieve bedrijven dan gemiddeld iets in omvang toegenomen. Na een jaar blijft de werkgelegenheid bij de bedrijven die in 1995 zijn gestart per saldo ongeveer gelijk.

Het aantal starters uit 1995 dat na een jaar nog actief was

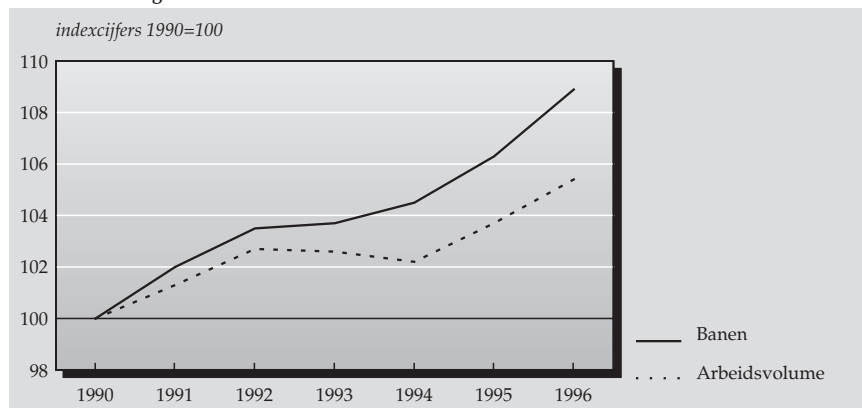

Bron: CBS, Bedrijven in Nederland 1996.

Volgens de Enquête beroepsbevolking telde de beroepsbevolking 6,7 miljoen mensen in 1996: 4,1 miljoen mannen en 2,6 miljoen vrouwen. Dit betekende een gemiddelde stijging ten opzichte van 1995 van 1,3%; voor mannen was de groei 0,7% en voor vrouwen 2,3%. Het werkzame deel van de beroepsbevolking nam in 1996 met 2,0% toe, tot bijna 6,1 miljoen personen. Tot de beroepsbevolking worden gerekend personen van 15-64 jaar die tenminste 12 uur per week werken, of een dergelijke baan zoeken.

Het totaal aantal werkenden in 1996 volgens de Arbeidsrekeningen bedroeg gemiddeld 6,8 miljoen; dit is een stijging van 142 000 ten opzichte van een jaar eerder. Deze cijfers zijn niet op slechts één enquête gebaseerd, maar op een combinatie van alle beschikbare informatie. Hierbij zijn, anders dan bij de beroepsbevolking, ook werkenden ouder dan 65 jaar en mensen met een baan van minder dan 12 uur inbegrepen. Daardoor komen de werkgelegenheidscijfers iets hoger uit dan die uit de Enquête beroepsbevolking.

5.3 Ontwikkeling banen en arbeidsvolume

Bron: CBS, Arbeidsrekeningen.

5.4 Banen van zelfstandigen en werknemers, jaargemiddelden

	1990	1995	1996	Mutaties t.o.v. voorgaand jaar	
				1995	1996
	<i>x 1 000</i>				
Zelfstandigen ¹⁾	846	899	930	0,8	3,4
Werknemers					
voltijd	3 780	3 640	3 648	-0,7	0,2
deeltijd	1 414	1 775	1 844	4,2	3,7
flexibel	520	661	723	10,4	9,4
w.v.					
uitzendkrachten	143	181	219	27,5	21,0
overige	376	480	504	5,9	5,0
totaal werknemers	5 714	6 076	6 216	1,9	2,3
Totaal	6 559	6 975	7 146	1,8	2,4

Bron: CBS, Arbeidsrekeningen.

¹⁾ Inclusief meewerkende gezinsleden.

5.5 Werkgelegenheid 1990-1996

	Eenheid	Bron	Mutaties				Niveau
			gemiddeld 1990-1993	1994	1995*	1996*	
Beroepsbevolking	<i>x 1 000</i>	EBB	114	60	130	85	6 681
Werkzame beroepsbevolking	<i>x 1 000</i>	AR	65	7	140	124	6 113
w.v. aandeel van vrouwen	procentpunt	AR	0,6	0,1	0,6	0,3	36,7
Werkzame personen	<i>x 1 000</i>	AR	77	50	108	142	6 845
Banen	<i>x 1 000</i>	AR	82	52	119	171	7 146
Arbeidsvolume	1 000 jaren	NR	40	-18	75	97	5 477

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB), Arbeidsrekeningen (AR) en Nationale rekeningen (NR).

Evenals in voorgaande jaren werd de grootste groei van het arbeidsvolume gerealiseerd bij de uitzendbureaus. Deze branche nam in 1996 alleen al 41% van de totale groei voor haar rekening. Een jaar eerder was dit aandeel overigens nog hoger: 56%. Daarnaast is de werkgelegenheid beduidend toegenomen in de groothandel (14 000) en in de bouwnijverheid (10 000).

In de periode 1991–1996 is het arbeidsvolume in de industrie jaarlijks afgenomen. Indien evenwel de uitzendkrachten die in de industrie werken, worden meegeteld bij het arbeidsvolume van de industrie, dan zou de werkgelegenheid in de industrie in 1996 zijn toegenomen (zie ook paragraaf 2.6 in *De Nederlandse economie 1995*).

5.6 Arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen naar bedrijfstakken

	Mutaties			Niveau	Aandeel
	1994	1995*	1996*	1996*	1996*
	1 000 arbeidsjaren				%
Landbouw, bosbouw en visserij	-7	-5	-2	247	4,5
Delfstoffenwinning	0	-1	0	9	0,2
Industrie	-42	-11	-7	845	15,4
Energie- en waterleidingbedrijven	0	-1	-2	40	0,7
Bouwnijverheid	-4	6	10	413	7,5
Handel, horeca en reparatie	6	17	27	1 149	21,0
Vervoer en communicatie	-7	1	7	367	6,7
Overige dienstverlening	36	69	64	2 407	43,9
w.o.					
uitzendbureaus	25	42	40	224	4,1
overheid	-9	-10	-14	653	11,9
Totaal arbeidsvolume	-18	75	97	5 477	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Reeds geruime tijd vindt er een geleidelijke verschuiving plaats in het onderwijsniveau van de beroepsbevolking. Het onderwijsniveau van de beroepsbevolking stijgt voortdurend. Het percentage van de beroepsbevolking met maximaal een vbo- of mavo-opleiding liep terug van 31,3 in 1995 naar 30,1 in 1996. Het aandeel van de mensen met een HAVO-, VWO- of MBO-opleiding liep in deze periode verder op van 43,8% tot 44,4%.

Beloning van werknemers

De gemiddelde beloning per arbeidsjaar verschilt sterk tussen de bedrijfstakken, ondermeer als gevolg van verschillen in het gemiddelde opleidingsniveau per werknemer. Tabel 5.7 laat zien dat in 1996 de gemiddelde beloningsvoet in de

delfstoffenwinning het hoogst was (117 000 gulden) en bij de uitzendbureaus het laagst (39 000). Ook binnen de industrie loopt de gemiddelde betaling voor een voltijdbaan sterk uiteen: van 53 000 gulden in de textiel tot 112 000 gulden in de chemische eindproductenindustrie.

Tabel 5.7 geeft ook de ontwikkeling van de gemiddelde beloningsvoet per economische activiteit weer. De tabel bevat de mutaties van de arbeidskosten per voltijdwerknemer. De netto-loonvoetverandering behoeft niet dezelfde te zijn vanwege een mogelijke gelijktijdige verandering van de belasting- en premiedruk. Ten opzichte van 1995 is in 1996 de beloningsvoet van alle werknemers gemiddeld 2% toegenomen. Dit is slechts 0,3 procentpunt meer dan de gemiddelde stijging van de CAO-lonen. Uit dit verschil is ook nog de toename van de sociale werkgevers-

5.7 Beloningsvoeten werknemers (incl. sociale premies t.l.v. werkgevers) per arbeidsjaar naar bedrijfstakken en -klassen

	Mutaties			Niveau
	1994	1995*	1996*	1996*
	%			gld
Landbouw, bosbouw en visserij	1,6	-0,2	6,0	49 000
Delfstoffenwinning	-3,5	10,1	1,4	117 000
Industrie	4,4	3,0	2,9	78 000
Voedings- en genotmiddelenindustrie	3,9	1,3	2,7	76 000
Textiel- en lederindustrie	4,2	0,7	2,1	53 000
Papierindustrie	11,7	1,5	0,6	79 000
Uitgeverijen en drukkerijen	3,6	3,8	2,3	75 000
Aardolie-industrie	1,4	3,8	11,9	111 000
Chemische basisproductenindustrie	4,5	3,9	3,0	103 000
Chemische eindproductenindustrie	4,8	4,1	6,0	112 000
Rubber- en kunststofindustrie	6,5	-1,3	4,5	74 000
Basismetalenindustrie	0,6	3,6	2,4	85 000
Metaalproductenindustrie	3,9	4,4	2,3	71 000
Machine-industrie	5,2	5,1	2,7	78 000
Electrotechnische industrie	5,7	3,7	3,6	82 000
Transportmiddelenindustrie	3,3	0,6	3,0	72 000
Overige industrie	3,9	4,6	2,6	71 000
Energie- en waterleidingbedrijven	0,2	2,4	6,1	88 000
Bouwnijverheid	2,9	0,4	1,1	67 000
Handel, horeca en reparatie	3,8	0,4	2,0	58 000
Vervoer en communicatie	4,9	4,6	1,6	81 000
Overige dienstverlening	1,7	2,3	1,7	72 000
w.o. uitzendbureaus	0,3	0,2	0,0	39 000
Totaal werknemers	2,8	2,1	2,0	71 000

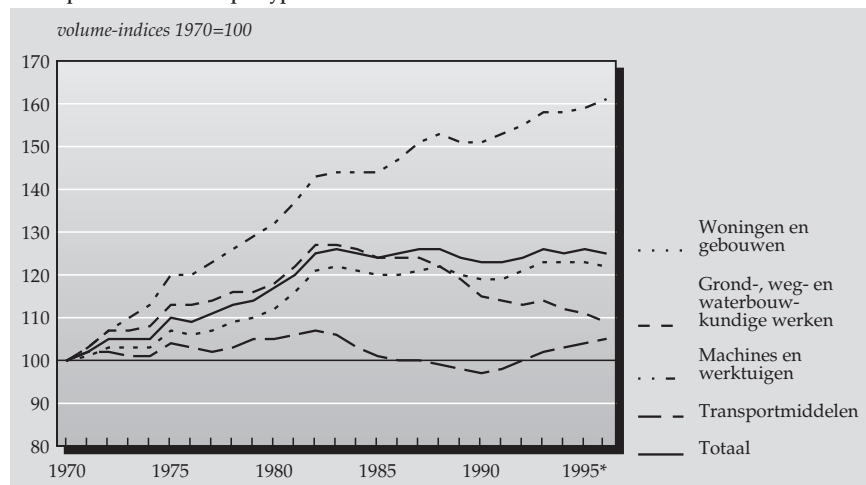
Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

lasten betaald. De beloningsvoet in de aardolie-industrie nam het sterkst toe, met 11,9%. Overigens ligt de groeivoet in de industrie al jaren boven het landelijk gemiddelde. Dit komt waarschijnlijk deels omdat de stelselmatige terugloop van de werkgelegenheid in de industrie vooral laagbetaalde banen betreft. Wellicht vormt de stagnatie van de gemiddelde beloning in het uitzendwezen de keerzijde van deze medaille.

5.3 *Kapitaal en kennis*

In 1996 was 5,6 gulden aan kapitaalgoederen benodigd om 1 gulden toegevoegde waarde te genereren. Bijna 62% van de kapitaalgoederenvoorraad bestaat uit woningen en bedrijfsgebouwen. Het aandeel van de fysieke infrastructuur (grond-, weg- en waterbouwkundige werken) bedraagt 16% en dat van machines en werktuigen 17%. In vergelijking hiermee is de waarde van transportmiddelen voor de productie vrij gering (5%).

5.8 **Kapitaalcoëfficiënten per type activa**

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

De voorraad kapitaalgoederen voor het productieproces is in de afgelopen kwart eeuw aanzienlijk sneller toegenomen dan de toegevoegde waarde (zie figuur 5.8). Voor prijsveranderingen geschoond is de kapitaalcoëfficiënt (de bruto kapitaalgoederenvoorraad gedeeld door de bruto toegevoegde waarde) met 25% gestegen ten opzichte van 1970. Tot en met 1982 was er sprake van een scherpe stijging; in de

daaropvolgende veertien jaren bleef de relatieve inzet van kapitaalgoederen, met enkele kleine schommelingen, steken op het niveau van 1982. Vooral machines en werktuigen kenden een sterke stijging, met bijna 61%, van de kapitaalcoëfficiënt. Ook hier vond de stijging vooral plaats in de periode vóór 1982; daarna was er sprake van een afvlakking van de groei. De inzet van transportmiddelen per gulden toegevoegde waarde week in 1994 nauwelijks af van het niveau in 1970. Sinds 1990 is hier overigens wel sprake van een voortdurende toename. De relatieve inzet van fysieke infrastructuur is na 1987 sterk gedaald.

De periode na 1982, waarbij de kapitaalcoëfficiënt weinig veranderde, komt ruwweg overeen met de periode van loonmatiging. Dit beleid werd in 1982 ingezet met het zogenaamde akkoord van Wassenaar tussen de toenmalige voormannen van werkgevers- en werknemersorganisaties. Het lijkt erop dat dit loonmatigingsbeleid inderdaad vruchten heeft afgeworpen. Tot het begin van de jaren tachtig veranderde de vraag naar arbeid nauwelijks en nam, bij een toenemend aanbod, de werkloosheid sterk toe. In de periode daarna kon de werkgelegenheid sterk stijgen, terwijl de kapitaalcoëfficiënt van de productie stabiel bleef. Een andere factor die bij de stabiele kapitaalcoëfficiënt een rol speelt, is het toenemend belang van uitgaven aan immateriële activa, zoals software. Deze uitgaven worden (nog) niet als investeringen geboekt en tellen dus ook niet in de kapitaalgoederenvoorraad.

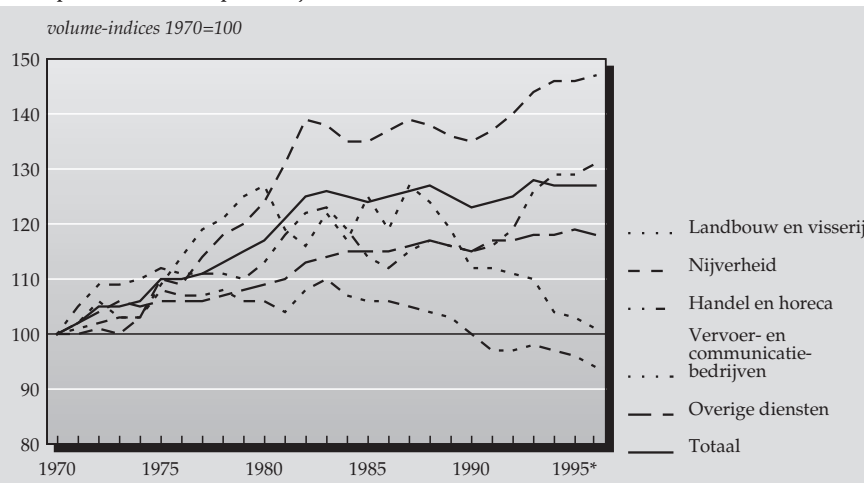
Per bedrijfstak zijn er aanmerkelijke verschillen in de voorraad kapitaalgoederen ten behoeve van de productie. Zo kennen de openbare nutsbedrijven (elektriciteitscentrales en energie-infrastructuur) en de exploitatie van onroerend goed (woningen en bedrijfsgebouwen) een zeer hoge kapitaalcoëfficiënt. Hetzelfde geldt voor de overheid (infrastructuur), zij het in mindere mate. Bij de overheid bestaat er overigens een veel minder directe relatie tussen toegevoegde waarde en infrastructuur dan bij de overige bedrijfstakken. De inzet van transportmiddelen, machines en werktuigen is vooral van belang in de transport- en communicatiebedrijven, de openbare nutsbedrijven en de industrie.

Opvallend is de daling van de kapitaalcoëfficiënt van de transport- en communicatiebedrijven, met 6% ten opzichte van 1970. Hieraan ligt een forse daling van de inzet van transportmiddelen ten grondslag: per gulden toegevoegde waarde bedroeg deze in 1996 nog slechts 63% van de inzet in 1970. Dit hangt onder andere samen met het toenemende belang van lease. Kapitaalgoederen die op basis van 'operational lease' worden gehuurd worden namelijk beschouwd als een investering door de leasemaatschappijen, dat wil zeggen als investeringen in de zakelijke dienstverlening. Verder heeft ook de afstoot van schepen en vliegtuigen naar het buitenland ('uitvlaggen') geresulteerd in een negatief effect op de kapitaalcoëfficiënt. De inzet van machines en werktuigen in de transport- en communicatiebedrijven is overigens wel sterk toegenomen in de afgelopen 25 jaren.

De kapitaalcoëfficiënt van de landbouw en visserij bevond zich in 1996 weer ongeveer op het niveau van 1970, na een aanvankelijke stijging met 20% in de jaren zeventig en een stabilisatie op dat niveau in de jaren tachtig. De daling wordt vooral veroorzaakt door een daling van de inzet van transportmiddelen met bijna 30%. In deze bedrijfstak zal leasing eveneens zijn intrede gedaan hebben, maar ook de verkleining van de vissersvloot speelt een rol.

Een relatief hoge stijging van de kapitaalcoëfficiënt is geconstateerd in de nijverheid. De hoogste groei vond plaats in de periode vóór 1982. Vooral het gebruik van machines en werktuigen is toen sterk gestegen. Sinds 1990 is hier overigens weer sprake van een sterk toenemende trend. Er is vooral meer geïnvesteerd in transportmiddelen: met ingang van 1993 is Fokker gaan optreden als leasemaatschappij van vliegtuigen.

5.9 Kapitaalcoëfficiënten per bedrijfstak

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Bij bovengenoemde cijfers is geen rekening gehouden met het grondbezit. Indien dit ook in de beschouwing betrokken wordt, dan verandert het beeld voor enkele bedrijfstakken behoorlijk. Het meetellen van de waarde van landbouwgrond zou bijvoorbeeld voor 1990 leiden tot bijna een verdrievoudiging van de kapitaalcoëfficiënt in de landbouw en visserij. De waarde van de grond in het kader van de onroerendgoed-exploitatie bedroeg in dat jaar ongeveer drie gulden per gulden toegevoegde waarde. Voor andere bedrijfstakken zijn de effecten uiteraard veel geringer.

Ook de aardolie- en aardgasreserves zijn tot nu toe buiten beschouwing gelaten. Bij de delfstoffenwinning zou het meenemen hiervan de kapitaalcoëfficiënt met circa drie punten verhogen.

Kennis

De R&D-uitgaven in Nederland bedroegen in 1995 2,1% van het BBP. Dat is meer dan in 1994 en in 1993. Het dieptepunt van de R&D-uitgaven van eind jaren tachtig en begin jaren negentig lijkt daarmee definitief voorbij.

Van de 13 miljard gulden die in Nederland aan R&D wordt uitgegeven, komt 53% voor rekening van de bedrijven. Ook in andere OESO landen worden de R&D-uitgaven sterk gedomineerd door de bedrijven. In het OESO-gebied als geheel was dit aandeel meer dan twee derde. Van de bedrijfs-R&D in Nederland vindt 46% plaats bij een vijftal grote multinationals. Deze vijf grote Nederlandse ondernemingen gaven in 1995 samen 3,1 miljard uit aan onderzoek en ontwikkeling. In de jaren zeventig en tachtig was het aandeel van deze bedrijven zelfs circa twee derde.

Kader 5.b

Nederlandse R&D uitgaven boven EU-gemiddelde

De R&D uitgaven in internationaal perspectief

De R&D-uitgaven in Nederland liggen boven het EU-gemiddelde (1,90 procent in 1994), maar onder het OESO-gemiddelde (2,14 procent in 1994). Nederlandse R&D-uitgaven zijn hoger dan die van Noorwegen en Denemarken, blijven achter bij die van de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Duitsland en Frankrijk en kunnen niet tippen aan die van Zweden. In de Verenigde Staten is een groot deel (ruim 25%) van de R&D-uitgaven direct gerelateerd aan het defensiebudget van de Amerikaanse overheid. Voor Frankrijk en Groot-Brittannië is dat bijna 20%.

Het relatief lage niveau van de gemeten Nederlandse R&D-inspanningen wordt deels veroorzaakt door de productiestructuur in ons land. Sectoren zonder veel afzonderlijk meetbare R&D-inspanningen, zoals de diensten, landbouw en de voedings- en genotmiddelenindustrie zijn in Nederland relatief sterk vertegenwoordigd. Gerelateerd aan de toegevoegde waarde zijn de R&D-uitgaven van bedrijven in de metaalindustrie het grootst (8,6%). In 1995 zijn de R&D-uitgaven in de voedings- en genotmiddelenindustrie relatief sterk gestegen, tot 2,40% van de toegevoegde waarde. De chemische, aardolie-, rubber- en kunststoffenindustrie was één van de weinige branches waar de R&D-uitgaven naar verhouding zijn afgenomen. Hier is echter sprake van een sterke toename van de toegevoegde waarde. In de zakelijke en overige dienstverlening namen de gemeten R&D-uitgaven toe met bijna een kwart, tot 327 miljoen gulden.

5.10 R&D-uitgaven met eigen personeel bij bedrijven, 1995

	Waarde	In % van de toegevoegde waarde
	<i>mln gld</i>	%
Landbouw en visserij	89	0,45
Delfstoffenwinning	214	1,31
Industrie	5 648	5,00
w.v.		
Voedings- en genotmiddelenindustrie	478	2,40
Textiel-, leer- en kledingindustrie	27	1,03
Hout-, meubel- bouwmaterialenindustrie	60	0,64
Papier-, grafische industrie, uitgeverijen	34	0,27
Chemische, aardolie, rubber- en kunststoffenindustrie	1 854	5,95
Metaalindustrie	3 195	8,58
Energie- en waterleidingbedrijven	18	0,16
Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	94	0,30
Handel, horeca en reparatie	256	0,36
Vervoers-, opslag- en communicatiebedrijven	190	0,45
Overige diensten	346	0,36
w.o.		
bank- en verzekeringswezen	19	0,06
overige commerciële diensten	327	0,52
Totaal	6 855	1,71

Bron: CBS, Kennis en economie.

Naar verhouding namen de bedragen die bedrijven bestemmen voor onderzoek in 1995, het sterkst toe bij de kleine ondernemingen. Deze toename wordt voor een aanzienlijk deel verklaard door uitgaven van bedrijven die in 1994 geen R&D-inspanningen rapporteerden, de zogenaamde techno-starters. In de meeste gevallen gaven deze bedrijven aan dat hun R&D incidenteel van aard zal zijn. Deze kleine bedrijven geven overigens zo weinig uit aan R&D (0,2 miljard gulden) dat zij nauwelijks van invloed zijn op het totale bedrag aan bedrijfs-R&D. De toename van de R&D-uitgaven is dan ook volledig toe te schrijven aan bedrijven die permanent R&D uitvoeren.

Overigens is er in 1996 een subsidieregeling van kracht geworden voor het aanstellen van 'pas afgestudeerden' ten behoeve van R&D bij kleine bedrijven.

De kosten die ondernemingen maken voor het onderzoek zijn opgebouwd uit een viertal componenten: personele kosten, de overige exploitatiekosten, de investeringen voor machines en apparaten en de investeringen in gebouwen. De personele kosten zijn verreweg de grootste kostencomponent (54%) wanneer het gaat om R&D-uitgaven.

In totaal werden in 1995 in Nederland iets meer dan 37 000 arbeidsjaren specifiek ingezet voor R&D. Dit komt overeen met 0,7% van de totale werkgelegenheid. Daarbij gaat het om onderzoekers, hun assistenten of overig ondersteunend personeel zoals onderhoudspersoneel. In Nederland betaalden bedrijven gemiddeld 100 000 gulden voor één arbeidsjaar onderzoek. De R&D-arbeidsjaren zijn in de kleine bedrijven (gemiddeld minder dan 80 000 gulden) iets goedkoper dan in de grotere bedrijven. In veel omringende landen liggen de lasten voor R&D-personeel om en nabij het Nederlandse niveau. Alleen in Groot-Brittannië is een R&D-arbeidsjaar goedkoper dan in Nederland.

5.4 *Multifactorproductiviteit en de ruilvoet*

Productiviteitsgroei is een belangrijke motor van de toename van inkomens en welvaart. Productiviteitsverbetering wordt bereikt door met dezelfde (of minder) middelen meer te produceren, dus door het efficiënter inzetten van de productiemiddelen: arbeid, kapitaalgoederen, grond- en hulpstoffen, financiële middelen en milieufuncties.

Regelmatig, bijvoorbeeld bij CAO-onderhandelingen, komt het begrip arbeidsproductiviteitsontwikkeling (de volumegroei van de toegevoegde waarde per arbeidsjaar) ter tafel. Echter, lang niet alle productiviteitsgroei kan hieraan worden toegeschreven. In deze paragraaf wordt naast de inzet van arbeid ook het gebruik van andere productiemiddelen in de beschouwing betrokken. Hiermee is de naam multifactorproductiviteit verbonden.

Overigens zijn de volumetoenames van de inputs en de groei van de multifactorproductiviteit niet de enige factoren die de reële inkomensontwikkeling bepalen. Vaak wordt over het hoofd gezien dat ook de ruilvoetverandering hierbij een rol speelt. Dit bleek vooral tijdens de oliecrises, toen de enorme ruilvoetwinst in de energiebedrijven gepaard ging met een zeer uiteenlopend ruilvoetverlies in de overige bedrijfstakken. Maar ook in een normaal jaar varieert de verhouding tussen de afzet- en aankooprijsonwikkeling doorgaans sterk per bedrijfstak. De vraag is in hoeverre ruilvoetverliezen(-winsten) in specifieke bedrijfstakken gecompenseerd worden door een relatief (on)gunstige productiviteitsontwikkeling.

Nederland heeft een uitgesproken open economie. Daarom komt bij een beschouwing over de invloed van ruilvoetmutaties ook de discussie over de invloed van de harde gulden op de productiviteit om de hoek kijken. Immers, een relatief sterke munt heeft een dempende invloed op de invoerprijsontwikkeling, maar dwingt tegelijkertijd de producenten om de prijzen van de uitgevoerde goederen en diensten zo laag mogelijk te houden om hun concurrentiepositie te behouden. Dit effect kan per bedrijfstak anders uitpakken, al naar gelang de importafhankelijkheid en de exportgerichtheid.

Productiviteitsgroei 1% per jaar

In de periode 1986–1994 is de multifactorproductiviteit in heel Nederland gestegen met 8%, een gemiddelde van 1% per jaar. Internationaal gezien slaat Nederland hiermee een redelijk figuur. Berekeningen van de OESO voor de sector bedrijven voor de periode 1986-1993 laten voor onder meer Nederland en de G7 de volgende percentages zien: 1,5 (Verenigd Koninkrijk), 1,4 (Frankrijk), 1,3 (Italië), 1,1 (Nederland), 1,0 (Duitsland), 0,8 (Japan), 0,6 (Verenigde Staten) en -0,2 (Canada). Het gemiddelde van alle 19 geïndustrialiseerde landen in de berekening van de OESO kwam uit op 0,8%. In deze periode kende Nederland overigens een ruilvoetverlies van gemiddeld 0,9% per jaar.

Bij de berekening van de productiviteitsgroei per bedrijfstak moet worden opgemerkt dat in de dienstverlening waardestijgingen vaak moeilijk zijn te ontbinden in volume- en prijsmutaties, zodat schattingen van de productiviteits- en ruilvoetontwikkelingen hier minder betrouwbaar zijn. Daarom is hieronder een aantal bedrijfstakken (waaronder de handel) niet in de beschouwing betrokken.

In de periode 1986-1994 werd de grootste efficiencywinst gerealiseerd in de bedrijfstak aardolie-industrie, met een gemiddelde van 4,7% per jaar. Deze bedrijfstak kende tegelijkertijd de meest ongunstige ruilvoetverandering, terwijl de arbeidskosten per werknemer zich zeer gematigd ontwikkelden (zie tabel 5.11). De landbouw en de transportbedrijven presteerden ook bovengemiddeld met een productiviteitsverbetering van gemiddeld 2,1% per jaar. Deze beide activiteiten hadden eveneens te kampen met een vrij forse ruilvoetverslechtering. Daarnaast is het aandeel van de uitvoer in de afzet van deze twee bedrijfstakken groot: bijna 40%, vergeleken met bijna 25% voor geheel Nederland. Naast economische factoren zoals afzetprijzen, hebben in de landbouw echter ook andere, niet beïnvloedbare factoren invloed op de productiviteit. De voornaamste is natuurlijk het weer.

Aan de onderkant van de ranglijst vinden we de bedrijfstakken bouwnijverheid en -installatiebedrijven, textielindustrie en delfstoffenwinning. Hier was zelfs sprake van een *efficiencydaling*. In de bouwnijverheid speelt, zij het minder dan bij de landbouw, het weer ook een rol. Deze bedrijfstak kende een relatief gunstige ruilvoetontwikkeling: een verbetering van gemiddeld 0,3% per jaar. Export is hier

5.11 Ontwikkeling van de productiviteit, de ruilvoet en de gemiddelde loonkosten per voltijdwerknemer voor een aantal bedrijfstakken ¹⁾, 1986–1994 (gemiddelde jaaromzet)

Rang	Bedrijfstak	Multifactor-productiviteit	Ruilvoet	Loonvoet
		%		
1	Aardolie-industrie	4,7	-4,5	0,2
2	Landbouw, bosbouw en visserij	2,1	-1,5	2,3
3	Transport-, opslag- en communicatiebedrijven	2,1	-2,1	2,9
4	Chemische industrie	0,9	-1,0	1,4
5	Voedings- en genotmiddelenindustrie	0,8	-0,4	2,6
6	Metaalindustrie	0,2	-0,1	0,0
7	Papierindustrie	0,2	0,3	1,3
8	Energie- en waterleidingbedrijven	0,2	0,4	0,9
9	Overige industrie	0,2	0,1	4,7
10	Hout-, meubel- en bouwmaterialen industrie	0,1	0,3	2,9
11	Bouwnijverheid	-0,1	0,3	1,7
12	Textielindustrie	-0,1	-0,1	1,3
13	Delfstoffenwinning	-2,4	-4,0	2,6

Bron: CBS, detailgevens Nationale rekeningen. Zie voor de berekeningswijze: S.J. Keuning, 'Productivity Changes and Shifts in the Income Distribution', Economic Systems Research, Vol. 7, No. 3, 1995.

¹⁾ Bedrijfstakindeling volgens Standaard Bedrijfsindeling 1974.

nauwelijks aan de orde. Dit kan niet gezegd worden van de textielindustrie. Het aandeel van de export in de output van deze bedrijfstak bedraagt ongeveer 60%. De ruilvoetverslechtering was echter geringer dan het landelijk gemiddelde. De delfstoffenwinning is een bijzondere bedrijfstak vanwege de enorme winstomslag op de aardgaswinning. Hierdoor is de prikkel tot efficiencywinst wellicht minder sterk. Ook kunnen andere factoren een rol spelen, bijvoorbeeld de ingebruikname van moeilijker winbare velden of het leegmaken van bestaande velden (met als gevolg hogere winningskosten in deze velden).

Uit de cijfers in tabel 5.11 kan worden afgeleid dat de correlatiecoëfficiënt tussen de eerste en tweede kolom $-0,35$ is. Ongerekend de delfstoffenwinning is er zelfs sprake van een zeer sterke negatieve correlatie ($r=-0,98$). Dit betekent dat een meer dan gemiddeld ruilvoetverlies in een bepaalde bedrijfstak inderdaad doorgaans gepaard ging met een meer dan gemiddelde productiviteitswinst en omgekeerd.

6. Bevolking, welzijn, milieu en regio

In materiële zin ging het in 1996 behoorlijk goed met de Nederlandse economie. Welvaart heeft echter ook vele facetten die niet of slechts indirect met geld van doen hebben. Aan gezondheid, kinderverzorging, milieu, veiligheid, onderwijs en vrijetijdsbesteding hangt natuurlijk een prijskaartje, maar hier spelen ook andere, niet-financiële aspecten een belangrijke rol. De positie op de arbeidsmarkt heeft weliswaar een wat directere relatie met inkomen, maar (langdurige) werkloosheid is ook een fors sociaal probleem.

Demografische aspecten als relatievorming of -verbreking, geboorte van kinderen, pensionering, sterfte van familieleden en dergelijke, zijn zeer ingrijpende gebeurtenissen die de financiële perikelen dikwijls doen verbleken. Verder bestaat er een nauwe relatie tussen demografische verschuivingen en structurele economische ontwikkelingen. Vandaar dat dit hoofdstuk begint met een paragraaf over bevolking. Daarna worden andere welzijnsaspecten, milieu en regionale ontwikkelingen besproken.

6.1 Bevolking

Op 1 januari 1997 telde Nederland 15,567 miljoen inwoners. Een jaar eerder waren dat er 15,494 miljoen. De bevolking groeide dus in 1996 met 73 000 personen, oftewel 0,5%. Deze groei ligt 3 500 hoger dan in 1995, maar zo'n 45 000 lager dan in 1990 en 1991. In die jaren bedroeg de bevolkingsgroei bijna 120 000 personen per jaar.

Het CBS verwacht dat de bevolking tot rond 2030 zal blijven groeien. Dan zal de bevolking zijn maximale omvang van 17,2 miljoen hebben bereikt. Tegen die tijd zal de bevolking veel meer vergrijsd zijn dan nu. Daardoor zal het aantal sterfgevallen op den duur beduidend groter zijn dan het aantal geboorten, en zal het inwonertal na 2030 geleidelijk kleiner worden, ondanks de voorspelling dat de jaarlijkse immigratie groter blijft dan de emigratie.

Kader 6.a

De Nederlander

Registratie van de Nederlandse bevolking

Het inwonertal in de CBS-statistieken heeft betrekking op de mensen die zijn ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA; voorheen: de gemeentelijke bevolkingsregisters). Hoewel iedereen die voor langere tijd in Nederland verblijft behoort te zijn ingeschreven, zijn er mensen die hieraan niet voldoen. Enerzijds betreft het een onbekend aantal mensen die, al dan niet in het bezit van een geldige verblijfsvergunning, zich aan inschrijving onttrekken, anderzijds beletten door de overheid gestelde regels dat bepaalde categorieën personen worden ingeschreven. Hiertoe behoren ondermeer personen die in Nederland diplomatieke immuniteit genieten, NAVO-militairen en hun gezinnen en de meeste asielzoekers die zich in opvangcentra bevinden, in afwachting van de beslissing over hun asielverzoek. Voor de laatste categorie geldt dat ze, bij inwilliging van hun verzoek, in een latere fase alsnog in de GBA worden ingeschreven dan wel dat hen toegang tot Nederland wordt geweigerd.

De opvallendste demografische ontwikkeling in 1996 is de sterke toename van de immigratie na een daling in de voorgaande twee jaar. De aantallen levendgeborenen, overledenen en emigranten zijn in 1996 niet veel veranderd. De emigratie vertoont sinds 1990 een licht stijgende trend. De toename van de emigratie komt vooral door het vertrek van meer personen met de Nederlandse nationaliteit.

In het begin van de jaren negentig kwamen jaarlijks bijna 120 000 immigranten naar Nederland. In 1994 liep de immigratie terug naar 99 000. Deze daling betreft voornamelijk mensen zonder Nederlandse nationaliteit en houdt waarschijnlijk verband met aanscherpingen van het beleid. In september 1993 zijn de regels voor gezinshereniging en gezinsvorming strenger geworden, in april 1994 is de procedure verzaamd voor het aanvragen van een vergunning voor een verblijf van meer dan drie maanden en in mei 1994 zijn de regels voor inschrijving in het bevolkingsregister strenger geworden. Verder zijn er maatregelen genomen tegen schijnhuwelijken en is de procedure voor asielzoekers aangescherpt.

Na de teruggang in 1994 volgde in 1995 een verdere daling van de immigratie tot 96 000. De daling van de immigratie heeft zich in 1996 niet voortgezet. Integendeel, in dat jaar nam de immigratie weer toe, met 13 000. Deze toename heeft een aantal oorzaken. Allereerst heeft de Immigratie- en Naturalisatiedienst in 1996 achterstanden in de behandeling van aanvragen voor verblijfsvergunningen teruggebracht. Voorts is het denkbaar dat een aantal immigranten dat hun komst naar Nederland heeft uitgesteld na de aanscherping van de toelatingsregels in 1993 en 1994, inmiddels aan de voorwaarden voldeed en in 1996 alsnog naar Nederland kwam. Een laatste verklaring kan worden gezocht in de gunstige economische ontwikkeling in Nederland. In het algemeen geldt dat de immigratie toeneemt als de werkloosheid daalt.

De stijging in 1996 betrof vooral mensen met een niet-Nederlandse nationaliteit. Zowel de immigratie van Turken en Marokkanen als die van Surinamers en Antillianen nam toe. Bovendien was er sprake van hogere immigratie uit de landen van de Europese Unie. Het aantal immigranten uit voormalig Joegoslavië was evenwel minder dan de helft van het aantal in 1995. Bovendien nam het aantal asielzoekers af. Na de piek van bijna 53 000 asielzoekers in 1994 volgde in 1995 een sterke daling tot 29 000 asielzoekers. In 1996 volgde een verdere daling: er werden 23 000 asielaanvragen ingediend.

De groei van het aantal immigranten komt echter niet tot uiting in de toename van de Nederlandse bevolking, zoals blijkt uit het aantal personen dat in de gemeentelijke basisadministraties is ingeschreven (zie kader 6.a). Integendeel, mede door de koppeling van de gemeentelijke basisadministraties met de registers van de Vreemdelingenpolitie was het aantal administratieve afvoeringen uit de basisadministraties in 1996 10 000 hoger dan in 1995. De verschillen tussen de beide typen registers zijn onderzocht, hetgeen ertoe heeft geleid dat vele duizenden niet-

Nederlanders administratief uit de gemeentelijke basisadministraties zijn verwijderd.

In 1996 vonden per saldo 27 000 administratieve afvoeringen plaats. Dit betekent een forse stijging ten opzichte van het voorgaande jaar, toen dit saldo 18 000 bedroeg. Bij administratieve afvoeringen gaat het voor een deel om mensen die naar het buitenland zijn vertrokken zonder dit bij hun woongemeente te melden. Voor een ander deel betreft het mensen die, volgens de administraties, met onbekende bestemming zijn vertrokken, maar die in feite (ongeregistreerd) in Nederland blijven wonen.

In 1996 zijn er vrijwel evenveel mensen *binnen* Nederland verhuisd als in het voorgaande jaar. Daarbij moet een onderscheid worden gemaakt tussen het aantal verhuizingen binnen gemeenten en het aantal verhuisbewegingen naar een andere gemeente. Het laatstbedoelde aantal nam met 4% toe tot 630 000. Het aantal binnengemeentelijke verhuizingen daalde daarentegen met 2,4% tot 1,084 miljoen. Vooral in de eerste maanden van het jaar is het aantal binnengemeentelijke verhuizingen sterk achtergebleven bij de aantallen van een jaar eerder. Dit was het gevolg van de strenge winter van 1995/1996, waardoor de voortgang van veel bouwwerken is belemmerd. Het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen lag in de eerste vier maanden van 1996 ruim een kwart lager dan in dezelfde periode van 1995. In de daaropvolgende maanden lag het aantal verhuizingen beduidend hoger dan in 1995, maar dit was onvoldoende om de opgelopen achterstand geheel te compenseren.

Het aantal personen van 65 jaar of ouder neemt verhoudingsgewijs sneller toe dan de totale bevolking van Nederland. Dit komt omdat mensen gemiddeld op steeds hogere leeftijd komen te overlijden. Na 2010, als de naoorlogse geboortegolf 65 wordt, zal de vergrijzing in versneld tempo voortgaan.

Het aantal personen jonger dan 20 jaar groeit de laatste jaren weer licht, zij het minder snel dan de totale bevolking. Het aandeel van de 0-19-jarigen in de totale bevolking wordt daardoor steeds kleiner. Dit proces wordt wel ontgroening genoemd.

Het aantal huishoudens is de afgelopen acht jaar met 13% gestegen. Deze toename is aanmerkelijk groter dan de bevolkingsgroei. In samenhang hiermee is het gemiddeld aantal personen per huishouden gedaald, van 2,48 in 1988 naar 2,31 in 1996. De groei van het aantal eenpersoonshuishoudens was met 25% beduidend groter dan de toeneming van het aantal meerpersoonshuishoudens (8%). Daarbij is het meerpersoonshuishouden de afgelopen jaren sterk van karakter veranderd. Terwijl in 1988 het aantal al dan niet gehuwde paren met kinderen nog bijna anderhalf keer zo groot was als het aantal paren zonder thuiswonende kinderen (respectievelijk 2,2 miljoen en 1,6 miljoen), was in 1996 het aantal paren met kinderen daarentegen

6.1 Bevolking en huishoudens

	Eenheid	Stand						Gemiddelde jaarlijkse mutatie 1991/1996*
		1991	1992	1993	1994	1995	1996*	
Bevolking gemiddeld over het jaar ¹⁾	1 000	15 070	15 184	15 290	15 383	15 459	15 531	92,2
w.v.								
0-19 jaar	1 000	3 774	3 754	3 749	3 756	3 766	3 779	1,2
20-64 jaar	1 000	9 349	9 457	9 545	9 606	9 646	9 679	66,0
65 jaar of ouder	1 000	1 947	1 973	1 997	2 021	2 047	2 072	25,1
w.v.								
geboren in Nederland	1 000	13 819	13 878	13 938	14 001	14 062	14 110	58,2
geboren in het buitenland	1 000	1 251	1 306	1 352	1 381	1 397	1 420	33,8
Levendgeborenen	1 000	199	197	196	196	191	190	-1,7
gemiddeld kindertal per vrouw	1	1,61	1,59	1,57	1,57	1,53	1,53	
Overledenen	1 000	130	130	138	133	136	138	1,5
levensverwachting bij geboorte, mannen	jaren	74,05	74,30	73,98	74,58	74,59	74,66	
levensverwachting bij geboorte, vrouwen	jaren	80,15	80,28	80,00	80,31	80,36	80,34	
Immigratie	1 000	120	117	119	99	96	109	-2,3
Emigratie	1 000	57	59	59	62	63	65	1,5
Saldo correcties	1 000	-13	-15	-16	-17	-18	-27	
Particuliere huishoudens op 1 juli	1 000	6 164	6 266	6 368	6 445	6 516	6 601	87,4
w.o.								
eenpersoonshuishoudens	1 000	1 844	1 913	1 968	2 003	2 048	2 100	51,2

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

¹⁾ Rekenkundig gemiddelde van de aantallen per 1 januari en 31 december.

nog maar nauwelijks groter dan het aantal paren zonder kinderen (respectievelijk 2,1 miljoen en 2,0 miljoen). Hierbij speelt een rol dat de gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind nog steeds stijgt. Maar ook zijn er steeds meer (oudere) paren waarvan de kinderen het ouderlijk huis inmiddels hebben verlaten.

Het aantal eenoudergezinnen daarentegen verandert slechts weinig. Weliswaar wordt tegenwoordig gemiddeld bijna een op de zes kinderen buitenechtelijk geboren, maar in de meeste gevallen wonen de ouders van deze kinderen samen (in een niet-gehuwde relatie). Het aantal vrouwen dat ervoor kiest een kind te krijgen en op te voeden zonder samen te wonen, is zeer beperkt. De meeste eenoudergezinnen ontstaan door het verbreken van een huwelijk of van een andere samenwoonrelatie.

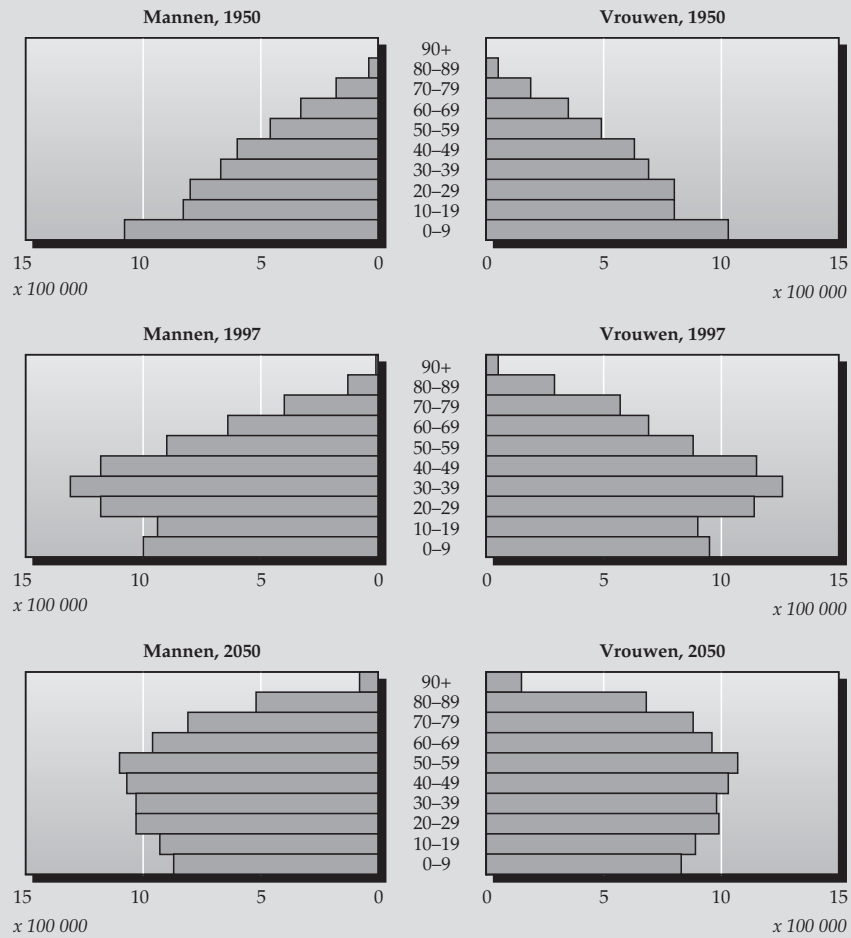
Kader 6.b

Steeds meer ouderen

Verandering in leeftijdsopbouw

Nederland vergrijsd. In 1950 woonden er op iedere 100 inwoners 8 ouderen. Inmiddels zijn dat er 13. De oorzaak van deze stijging ligt in het verleden, toen de gezinnen gemiddeld veel kinderrijker waren dan tegenwoordig. Volgens de middenvariant van de Nationale Bevolkings- en Huishoudensprognose 1996 zal de vergrijzing in het jaar 2040 zijn top bereiken. In dat jaar zal een kwart van de bevolking van Nederland 65 jaar of ouder zijn. Daarna neemt het percentage ouderen weer langzaam af. Midden volgende eeuw, in 2050, zullen er naar verwachting op iedere 100 inwoners 24 mensen van 65 jaar of ouder zijn.

Het beleid van de overheid is er op gericht mensen zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen. Tegenwoordig woont ruim 1% van de 65-69-jarigen in een bejaardentehuis of een verpleeghuis. Voor de 80-84-jarigen is dit aandeel 15%, en voor de 90-plussers iets meer dan de helft. Voor de toekomst wordt geen stijging van het aantal plaatsen in bejaardentehuizen voorzien. De verwachting is dat ouderen tot op steeds hogere leeftijd zelfstandig blijven wonen.

Bron: CBS, Bevolkingsprognose.

6.2 Welzijn

Veel facetten die het welzijn van de bevolking mede bepalen, lieten in 1996 een positieve ontwikkeling zien. Het voornaamste is dat de werkloosheid afnam.

Armoede

In 1995 hadden bijna 1 miljoen huishoudens een laag inkomen. Dat is 16% van het totaal (zie tabel 6.2).

Bij de raming van het aantal arme huishoudens is rekening gehouden met het aantal mensen dat afhankelijk is van het inkomen (zie ook kader 6.c). De lage-inkomensgrens is dan ook afgestemd op het type huishouden. Alleenstaanden bijvoorbeeld zijn in 1995 tot de huishoudens met een laag inkomen gerekend, als hun netto maandinkomen exclusief huursubsidie niet hoger was dan 1 550 gulden; voor (echt)paren zonder kinderen bedroeg deze grens 2 100 gulden. Deze grenzen worden elk jaar aangepast aan de prijsontwikkeling.

Van de arme huishoudens had 43% ook in de voorafgaande drie jaren een laag inkomen. Het aantal huishoudens met een duurzaam laag inkomen is in 1995 met 5% toegenomen. Van de 996 000 huishoudens met een laag inkomen had twee derde deel een inkomen lager dan 105% van het bijstandsniveau.

6.2 Huishoudens met een laag inkomen, 1990-1995*

	Huishoudens totaal	w.o. naar hoogte van inkomen ingedeeld ¹⁾		
		totaal	w.v.	
			met laag inkomen	w.o. met duurzaam laag inkomen ²⁾
	<i>x 1 000</i>			
1990	6 128	5 712	857	.
1991	6 219	5 809	882	.
1992	6 309	5 886	884	389
1993	6 401	5 964	913	397
1994	6 454	6 034	970	411
1995*	6 560	6 112	996	432

Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek.

¹⁾ Huishoudens waarvan het hoofd (of eventuele partner) het gehele jaar inkomen heeft en geen studiefinanciering ontvangt.

²⁾ Huishoudens met ook in de drie voorafgaande jaren een laag inkomen.

Kader 6.c

Gemiddeld inkomensverschil tussen ouderen en rest van bevolking niet groot

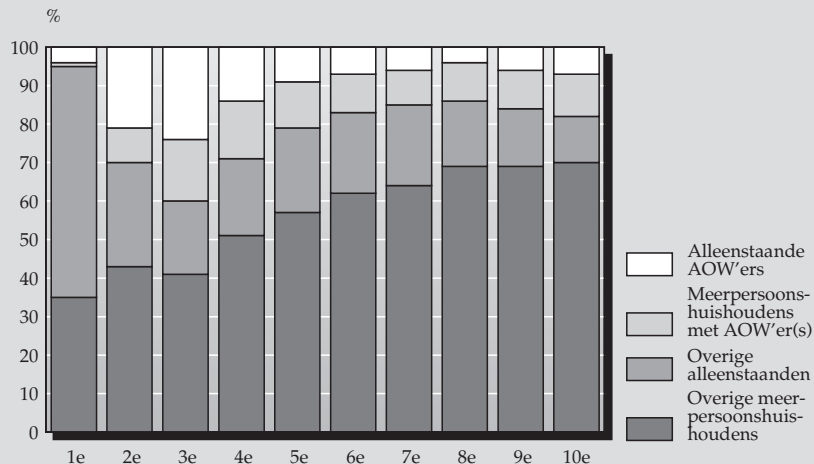
Een vergelijking op basis van het gestandaardiseerde besteedbaar inkomen

In 1995 bedroeg het gemiddeld besteedbaar inkomen van huishoudens waarin tenminste één persoon AOW ontving, 37 500 gulden. Dat is bijna 10 000 gulden (20%) minder dan de 47 400 gulden waarover de overige huishoudens konden beschikken. Onder huishoudens met ouderen komen echter verhoudingsgewijs veel alleenstaanden voor. Daardoor zijn er gemiddeld genomen minder mensen van het huishoudensinkomen afhankelijk dan bij de overige huishoudens. Na correctie voor de omvang en samenstelling van het huishouden is het inkomensverschil nog slechts 6%.

Standaardisatie van het inkomen heeft tot doel het inkomen van huishoudens van verschillende omvang en samenstelling vergelijkbaar te maken. Voor een gelijk welvaartsniveau heeft een alleenstaande, bijvoorbeeld, een hoger inkomen nodig dan het gemiddelde inkomen per persoon van een echtpaar. Immers, bij samenwonenden treden schaalvoordelen op. Zo hebben zij maar één stofzuiger nodig.

Op basis van het gestandaardiseerde inkomen zijn de huishoudens verdeeld over tien inkomensklassen met een gelijk aantal huishoudens. De grens tussen de vijf laagste en de vijf hoogste inkomensklassen (de mediaan) lag in 1995 op 28 700 gulden. AOW-huishoudens zijn sterk vertegenwoordigd in de lagere inkomensklassen. Van de huishoudens met een gestandaardiseerd besteedbaar inkomen tot 28 700 gulden ontving een kwart AOW. In de groep met een inkomen vanaf 28 700 gulden is daarentegen iets minder dan één op de zes een huishouden met tenminste één AOW-er. De hogere inkomensklassen bestaan grotendeels uit meerpersoonshuishoudens gevormd door werkende tweeverdieners.

Particuliere huishoudens per 10%-groep van het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen, 1995*

Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek.

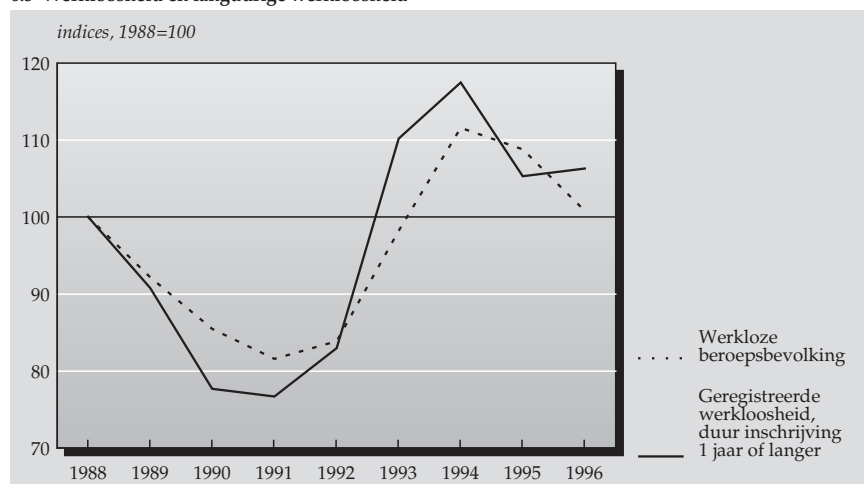
Werkloosheid

De werkloze beroepsbevolking daalde in 1996 voor het tweede achtereenvolgende jaar. De werkloosheid nam af met 39 000 tot 494 000, dat is 7,4% van de totale beroepsbevolking. In 1995 bedroeg het werkloosheidspercentage nog 8,1. Bij de vrouwen daalde dit percentage van 11,1 naar 10,5 en bij de mannen van 6,2 naar 5,4. Deze daling is de resultante van een stijging van de werkgelegenheid met 124 000 en een groei van de beroepsbevolking met 85 000. De totale bevolking van 15–64 jaar groeide met 31 000. De arbeidsparticipatie nam dus wederom beduidend toe.

De arbeidsparticipatie van vrouwen steeg tussen 1987 en 1995 van 35% naar 44%. In 1996 nam het aantal vrouwen met een baan van 12 uur of meer per week toe met 66 000, deze stijging is meer dan vier keer zo hoog als de groei van de omvang van de vrouwelijke bevolking van 15–64 jaar (15 000). De arbeidsparticipatie van vrouwen steeg daardoor met 1,1 procentpunt tot 45% in 1996. De arbeidsparticipatie van mannen steeg van 70% in 1987 tot 72% in 1996.

Als werkloosheid van relatief korte duur is, zijn de (sociale) gevolgen meestal nog wel te overzien. Een echt groot sociaal probleem vormt langdurige werkloosheid. In 1996 is de langdurige werkloosheid stabiel gebleven, na een daling in 1995. In de periode 1992–1994 was deze nog fors opgelopen. In 1996 stonden nog 219 000 werklozen langer dan één jaar ingeschreven bij een arbeidsbureau. Waarschijnlijk is het einde aan de forse stijgingen mede te danken aan de zogenaamde Melkertbanen, die speciaal voor deze groep bedoeld zijn.

6.3 Werkloosheid en langdurige werkloosheid

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking en Statistiek van de geregisteerde werkloosheid.

De positie van achterstandsgroepen blijft zwak. Zo blijft de werkloosheid hoog onder laagopgeleiden. Onder de mensen die alleen basisonderwijs hebben gevolgd, was de werkloosheid in 1996 dubbel zo hoog als onder de totale beroepsbevolking. Van de allochtonen in de beroepsbevolking was 18% werkloos, en van de autochtonen 6%. Onder de Turken en Marokkanen was de werkloosheid zelfs vier maal zo hoog als onder autochtonen.

Onder jongeren is de werkloosheid het hoogst en onder de mensen van 45–64 jaar het laagst. Anderzijds is deze laatste leeftijdscategorie de enige die in 1996 een stijging van het werkloosheidspercentage laat zien.

De helft van de werkgelegenheidsgroei betrof flexibele contracten. Het aantal flexwerkers nam hierdoor toe tot bijna 540 000. Flexwerkers zijn werknemers met een flexibel aantal uren (zoals oproepkrachten) of met een arbeidscontract van een beperkte duur (korter dan één jaar). De flexibilisering van de arbeidsmarkt vindt in een hoog tempo plaats. Inmiddels heeft 1 op de 10 werknemers een flexibel contract en in 1993 was dit nog 1 op de 13.

Veiligheid

Na een stabilisering van de criminaliteit in voorgaande jaren lijkt nu een daling van het criminaliteitsniveau ingetreden te zijn. De slachtofferenquêtes onder de bevolking laten over 1996 een forse afname van de veel voorkomende criminaliteit zien: per 100 inwoners van 15 jaar en ouder vonden er 32 delicten plaats in 1996, terwijl dat aantal in de jaren 1992–1995 gemiddeld 37 bedroeg. Zo laag is dat aantal na 1980 niet meer geweest. Ook in het aantal misdrijven geregistreerd door de politie is dezelfde trend zichtbaar.

Het aantal branden lag in 1996 wel op een aanzienlijk hoger niveau dan in 1995: +25%. De stijging trad vooral op bij de buitenbranden, met name de berm-, bos- en heidebranden, als gevolg van het droge weer in het voorjaar van 1996. Het aantal binnenbranden (bedrijfsgebouwen en woningen) vertoont in de afgelopen jaren een licht stijgende trend. Het totale bedrag aan brandschade is in 1996 circa 20% hoger dan in 1995, vooral als gevolg van een aantal branden met uitzonderlijk hoge schade. Een probleem vormt het toenemende aantal meldingen van loos alarm. Vooral brandmeldinstallaties zijn vaak de oorzaak van loos alarm.

Cultuur en recreatie

Voor de musea was 1996 een topjaar met 25,9 miljoen bezoekers. Dat betekent een stijging met 20% ten opzichte van 1995. De groei van de afgelopen jaren in het bezoek aan podiumkunsten hield aan.

In de afgelopen vijf jaar is een groei van 8% opgetreden in het uitgaan, gemeten aan het aantal dagtochten. Daaronder vallen zowel dagrecreatie (zoals bezoek aan een pretpark) als sporten, als een avondje uit. In 1996 is daarbij ruim 15 miljard uitgegeven.

Het aantal buitenlandse vakanties van Nederlanders in voorjaar en zomer (7,2 miljoen) liet een licht herstel zien, na de daling die was opgetreden in 1995. Frankrijk bleef de favoriete bestemming, maar Duitsland en België hebben een opmerkelijke winst geboekt. Het aantal binnenlandse vakanties (4,7 miljoen) liet een lichte daling zien, wellicht door de matige zomer. De vakantiegangers hebben aan deze vakanties vrijwel evenveel uitgegeven als in het voorgaande jaar.

De ontwikkeling van het buitenlands toerisme in Nederland kende in 1996 een lichte daling, wanneer dit wordt afgemeten aan het aantal overnachtingen. In de voorgaande twee jaren was nog sprake geweest van lichte groei.

Onderwijs

Het onderwijsniveau blijft toenemen. In 1996 had 59,2% van de 15-64 jarigen tenminste een havo-opleiding. In 1995 bedroeg dit percentage 58,3 en in 1990 nog maar 51,9.

De daling van het aantal eerstejaars studenten in het wetenschappelijk onderwijs, die in 1992 is ingezet, lijkt hiermee in tegenspraak. Terwijl er in 1991 nog 35 700 eerstejaars waren, bedroeg in 1996 dit aantal 27 900 (stand per 1 december). Ook het totaal aantal studenten in het wetenschappelijk onderwijs daalde en wel met 11,3% van 185 500 tot 164 600. Echter, het aantal 15-19 jarigen nam tussen 1 januari 1991 en 1 januari 1996 met 11,6% af en het aantal 20-24 jarigen met 14,5%. Naar verhouding nam het aantal studenten dus toe.

Gezondheidszorg

In vergelijking met de jaren tachtig is het gebruik van de gezondheidszorg toegenomen. Sinds het begin van de jaren negentig is het bezoek aan huisarts, tandarts en fysiotherapeut echter vrijwel constant gebleven. Het aantal ziekenhuisopnamen vertoont ook een stabiel beeld. Het bezoek aan de specialist vertoont zelfs enige daling.

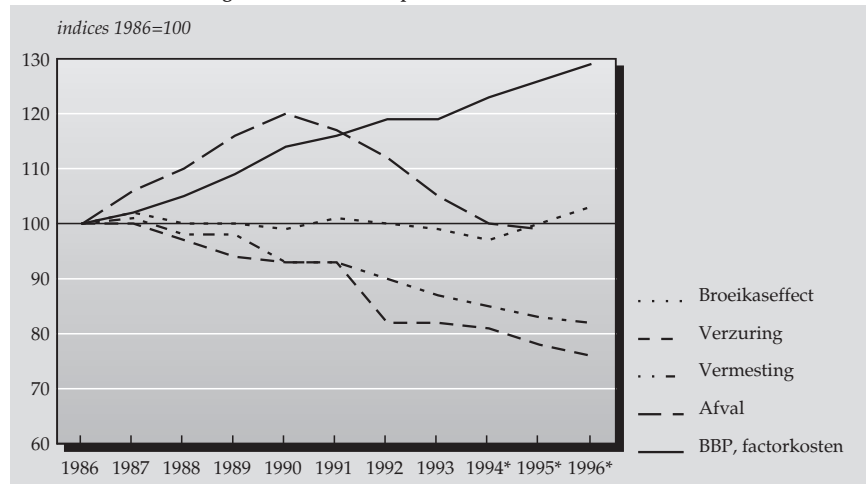
De kosten van de gezondheidszorg laten een geleidelijk voortgaande stijging zien: per hoofd van de bevolking zijn de kosten in zes jaar tijd met 6% gestegen, van 3 500 gulden in 1990 naar 3 709 gulden in 1996. Deze stijging, die in de afgelopen jaren overigens afvlakt, is lager dan de materiële welvaartstoename. Het nationaal inkomen per capita steeg met 10,6% in de periode 1990-1996.

Het ziekteverzuimpercentage liet in 1996 een verdere daling zien naar 5,1 procent. In 1993 bedroeg het ziekteverzuim nog 6,7 procent. De sterkste daling is opgetreden bij bedrijven met minder dan 10 werknemers. De daling was het grootst in de industrie en de bouwnijverheid.

6.3 Milieu

De uitstoot van een aantal belangrijke milieubelastende stoffen groeide in 1996 minder dan de productie. Dit blijkt uit grafiek 6.4, waarin de uitstoot van milieubelastende stoffen is gegroepeerd naar de bijdrage aan vier belangrijke milieuproblemen, zoals het broeikaseffect en de verzuring. Het afval en de emissies die bijdragen aan de verzuring en de vermesting, vertonen een duidelijk dalende trend. Alleen de emissies die bijdragen aan het broeikaseffect, vertoonden in 1995 en 1996 een stijgende lijn en lagen in 1996 boven het niveau van 1989. De realisatie van de doelstelling uit het tweede Nationale Milieubeleids Plan, om de emissies voor broeikasgassen in 2000 met 3 tot 5% terug te dringen ten opzichte van het niveau van 1989, zal dus nog de nodige inspanning vergen.

6.4 Volume-ontwikkeling bruto binnenlands product en milieu-indicatoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

De toegenomen uitstoot van broeikasgassen in 1996 betrof met name CO₂, waarvan de emissies ook in 1995 al stegen. In mindere mate nam ook de uitstoot van methaan toe, terwijl in 1995 nog sprake was van een daling. De stijging van de CO₂-emissies is slechts in zeer beperkte mate toe te schrijven aan het autoverkeer. Door de koude winter was het vooral extra verwarming door huishoudens en landbouwbedrijven waardoor meer kooldioxide werd uitgestoten. In de chemische industrie en de energiebedrijven werden in 1996 daarentegen juist minder broeikasgassen uitgestoten dan in 1995. Deze twee bedrijfstakken veroorzaken samen ongeveer een derde van de CO₂-uitstoot.

Voor wat betreft de verzuring, de vermesting en de hoeveelheid afval lijkt de ontkoppeling van emissietoename en economische groei wel te werken, gezien de daling van de betrokken indicatoren sinds 1986. Een belangrijke oorzaak van de aanzienlijke daling van de hoeveelheid vermestende stoffen was de invoering van de 'derde trapzuivering', ofwel de defosfatering van afvalwater. De instroom van fosfor via de grote rivieren uit het buitenland nam mede hierdoor met bijna 60% af in de beschouwde periode. De emissie van fosfaten door huishoudens is vrij klein, maar de relatieve afname is ook daar aanzienlijk geweest, vooral door het verwijderen van fosfaten uit wasmiddelen. In 1994 werd iets meer dan 80% van de vermesting veroorzaakt door de landbouw en iets minder dan 10% door huishoudens.

De daling van vrijgekomen netto-afval is goeddeels te verklaren uit een toegenomen hergebruik van afval, met name bij bouw- en sloopafval; het hergebruik steeg in deze categorie met bijna 25% tussen 1990 en 1995. De netto-afvalstroom betreft alleen het afval dat gestort of verbrand wordt. Ook de totale afvalstroom veroorzaakt door huishoudens is na 1991 gedaald; het niveau bedroeg in 1995 nog slechts 80% van het niveau in 1991. Ook hier blijft het hergebruik stijgen en het gescheiden ophalen van afval lijkt wel degelijk vruchten af te werpen. In 1994 was bijna 38% van de afvalstroom afkomstig van huishoudens. De bouwnijverheid veroorzaakte één vijfde van het afval. Andere grote afvalproducenten waren de voedings- en genotmiddelenindustrie (12%) en de chemische industrie (11%). Het lijkt erop dat in 1995 de daling van netto-afvalstromen enigszins is afgevlakt.

Kader 6.d

Rekening houden met het milieu

De milieumodule vergeleken met het 'groen' BBP

Het BBP is een maatstaf voor het feitelijke inkomen dat in een bepaald jaar in een land verdiend wordt. Net zoals het gezinsinkomen, is dit inkomen een onvolledige indicator voor de welvaart. Dit komt onder andere omdat het welvaartsverlies ten gevolge van milieuvervuiling slechts zeer ten dele in het BBP tot uiting komt. Zo worden in het BBP geen denkbeeldige uitgaven geregistreerd voor milieuvervuiling die niet in rekening gebracht is. Dit illustreert de moeilijkheid om, in aanvulling op het BBP, een zogenaamd 'groen' BBP of 'duurzaam' nationaal inkomen te berekenen. Hierbij zou moeten worden vastgesteld welke vervuiling niet-duurzaam is en zouden de kosten daarvan op macro-niveau moeten worden geraamd en verrekend met het feitelijke BBP. Het probleem daarbij is dat de economie er geheel anders uitgezien zou hebben, indien deze rekening daadwerkelijk aan de vervuilers was gepresenteerd. Waarschijnlijk waren hierdoor de (relatieve) prijzen van alle goederen en diensten sterk gewijzigd. Er zou ook schoner zijn geproduceerd en geconsumeerd dan in werkelijkheid. Een 'groen' BBP kan daarom alleen op basis van een wiskundig economisch model geschat worden.

Het is ook mogelijk om voor verschillende aspecten van milieuvervuiling afzonderlijke indicatoren te ontwikkelen en deze te koppelen aan economische activiteiten. Dit vindt plaats in de milieumodule (NAMEA) van het CBS, een informatiesysteem waaraan volledig consistente economische en milieu-indicatoren worden ontleend. Dergelijke milieu-indicatoren kunnen een rol spelen die vergelijkbaar is met de werkloosheidsindicator. De werkloosheid en het BBP worden door het CBS niet samengewogen in één indicator.

De daling van de uitstoot van ozonlaagaantastende stoffen is niet in grafiek 6.4 weergegeven. Deze daling was zo spectaculair dat de afname van de uitstoot van andere milieubelastende stoffen hierbij volledig in het niet valt: in 1996 bedroeg de miliedruk nog slechts 12% van het niveau in 1990. Het verbod op het gebruik van CFK's als drijfgassen, bijvoorbeeld in spuitbussen, speelde hierbij een belangrijke rol. De daling gaat nog steeds door. De resterende uitstoot van ozonlaagaantastende stoffen werd in 1994 voor meer dan 90% door producenten veroorzaakt. De bouwnijverheid was verantwoordelijk voor ongeveer een kwart van de emissies en de chemische industrie voor circa 13%.

Miliedruk neemt af, maar is nog steeds (te) hoog

In het afgelopen decennium is de milieuvervuiling achtergebleven bij de economische groei. Voor de meeste thema's is zelfs een absolute daling van de vervuiling te

zien. Hieruit mag echter niet worden geconcludeerd dat het ook beter gaat met het milieu. Daarvoor is het nodig dat de uitstoot, of de concentratie van milieuvervuilende stoffen daalt tot een duurzaam niveau. De situatie waarin door producenten en consumenten op duurzame wijze met het milieu wordt omgesprongen is (waarschijnlijk) nog niet bereikt.

Finale vraag en vervuiling

Eindproducten kunnen worden ingedeeld naar een aantal finale vraagcategorieën, zoals consumptie, uitvoer en investeringen in vaste activa. Per categorie kan worden berekend hoeveel vervuiling in totaal heeft plaatsgevonden tijdens de productie van de betrokken goederen en diensten. Hierbij zijn ook indirect veroorzaakte emissies in de beschouwing betrokken, namelijk door de vervuiling bij de productie van grond- en hulpstoffen toe te rekenen aan de afzet van eindproducten. Hierbij is ook rekening gehouden met indirecte vervuiling in het buitenland die samenhangt met het verbruik van ingevoerde goederen.

Tabel 6.5 laat zien in welke mate de productie ten behoeve van een drietal finale vraagcategorieën bijdroeg aan de milieudruk. De gegevens in tabel 6.5 hebben betrekking op 1993, het meest recente jaar waarvoor informatie op detailniveau beschikbaar is.

6.5 Gecumuleerde vervuiling voor een aantal finale vraagcategorieën, 1993

	Uitvoer	Consumptieve bestedingen van huis- houdens	Investerings in vaste activa	Gemiddeld
	<i>aandeel in de vervuiling/aandeel in de afzet ¹⁾</i>			
Afval	1,18	0,59	1,80	1,00
Afvalwater	1,31	0,89	0,60	1,00
Broeikaseffect	1,54	0,67	0,60	1,00
Ozonlaagaantasting	1,54	0,52	1,13	1,00
Verzuring	1,77	0,57	0,33	1,00
Vermesting	1,85	0,59	0,07	1,00

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

¹⁾ Aandeel in het totaal van de uitvoer, consumptieve bestedingen van huishoudens en investeringen in vaste activa.

Uit tabel 6.5 valt op te maken dat het aandeel van de uitvoer in de verschillende milieuthema's onevenredig hoog is. Dit betreft bijvoorbeeld de vermesting. Een groot deel van de fosfor en stikstof is afkomstig uit de landbouw. Landbouwproducten worden voor een belangrijk deel uitgevoerd en zodoende draagt de landbouw bij aan een hoog aandeel van de uitvoer in de vermesting. Ook de voedings- en genotmiddelenindustrie produceert voor een aanzienlijk deel voor de uitvoer. Doordat de voedings- en genotmiddelenindustrie veel landbouwproducten

verwerkt, leidt dit er ook toe dat de export een relatief grote bijdrage levert aan het Nederlandse vermistingsprobleem.

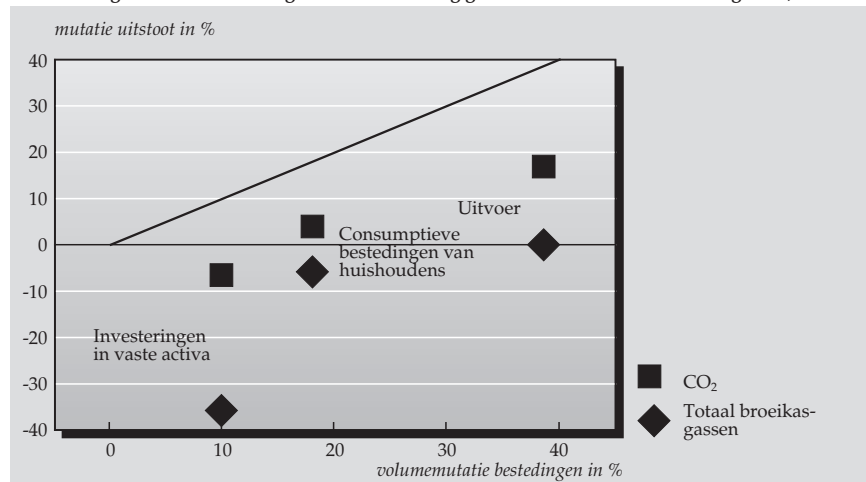
Van de binnenlandse bestedingen zorgen alleen de investeringen in vaste activa voor een meer dan evenredige vervuiling, en dan alleen bij de uitstoot van afval en van ozonlaagaantastende stoffen. Dit hangt samen met het grote aandeel van woningen in de investeringen. De hierbij betrokken bouwnijverheid is de bedrijfstak die verreweg de grootste afvalstroom veroorzaakt.

Met behulp van grafiek 6.6 wordt het broeikas effect nader onder de loep genomen. In de grafiek wordt voor de investeringen, de gezinsconsumptie en de uitvoer de volumemutatie en de verandering in de gecumuleerde uitstoot in de periode 1986–1993 vergeleken. In het gebied tussen de diagonale lijn en de horizontale as is sprake van relatieve ontkoppeling: de uitstoot blijft achter bij de groei van de bestedingen, maar stijgt zelf nog wel. Onder de horizontale as is sprake van absolute ont koppeling van emissietoename en economische groei: de uitstoot daalt, terwijl de bestedingen groeien. Overigens is er geen sprake van *volledige* ont koppeling, omdat het productieproces ook hier blijft leiden tot de uitstoot van milieubelastende stoffen.

Bij de uitstoot van broeikasgassen als totaal was in de periode 1986–1993 bij alle drie de bestedingscategorieën sprake van absolute ont koppeling. Verhoudingsgewijs was deze ont koppeling het sterkst bij de investeringen. De uitstoot ten behoeve van de uitvoer daalde slechts licht, maar de volumegroei bedroeg hier maar liefst bijna 40%.

Bij de emissies van CO₂, één van de belangrijkste broeikasgassen, is sprake van relatieve ont koppeling bij de consumptie en de uitvoer. Alleen de investeringen lieten een absolute ont koppeling zien.

6.6 Volumegroei finale bestedingen en ontwikkeling gecumuleerde uitstoot broeikasgassen, 1986–1993

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

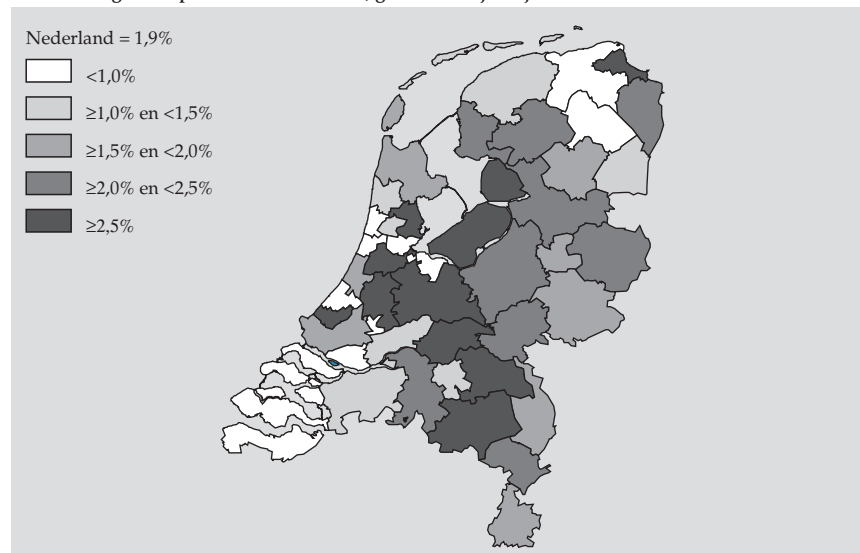
6.4 Regio

Economische groei in de regio's

De regionale verschillen in economische groei binnen Nederland zijn aanzienlijk. Het groeicijfer van de regio Schiphol (COROP-gebied Groot-Amsterdam exclusief de gemeente Amsterdam) bijvoorbeeld lag met 5,5% per jaar in de periode 1991–1995 beduidend hoger dan het landelijk gemiddelde (1,9%). De commerciële dienstverlening en met name de transportbedrijven waren verantwoordelijk voor deze goede resultaten in Schiphol en omgeving. Op provinciaal niveau waren het vooral de centrumprovincies Flevoland (4,2%) en Utrecht (2,5%) die beter presteerden. De volumetoename van het bruto regionaal product (factorkosten) in Noord-Holland exclusief de regio Schiphol ging de 1,0% niet te boven, terwijl Zuid-Holland bleef steken op 1,5%. In Zuid-Holland liet het gebied Rotterdam en omgeving (inclusief zeehaven) een gemiddelde jaarlijkse groei zien van 1,6%. Ter vergelijking: voor de regio Groot-Amsterdam (luchthaven, stad en omgeving samen) bedroeg dit cijfer 2,5%.

De groeivoeten van de provincies Groningen en Drenthe (beide 0,9%) en Zeeland (0,7%) lagen aanzienlijk onder het landelijk gemiddelde. Wanneer echter de winning van aardolie en aardgas buiten beschouwing wordt gelaten, dan verbetert het beeld van de twee genoemde noordelijke provincies behoorlijk. De economische groei van beide provincies lag dan maar net onder het landelijke niveau. Het lage groeicijfer van Zeeland in de periode 1990–1995 hing vooral samen met een oververtegenwoordiging van de chemische industrie in deze provincie. Deze industrie kende overigens sterk wisselende jaarlijkse groeicijfers.

6.7 Bruto regionaal product (factorkosten), gemiddelde jaarlijkse volumemutaties 1991–1995*

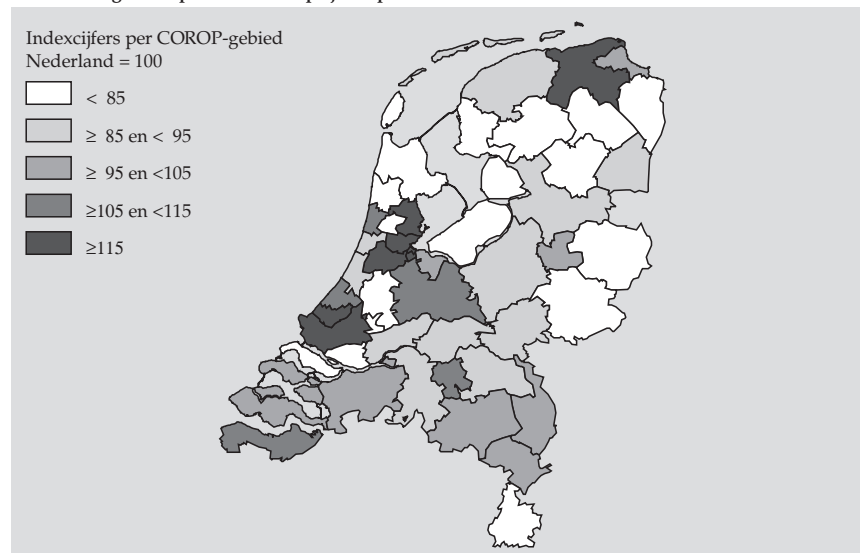
Bron: CBS, Regionale economische jaarcijfers 1995.

Op het niveau van de veertig COROP-gebieden, een regio-indeling tussen gemeente en provincie in, zijn de verschillen nog wat scherper. Een opmerkelijke uitkomst is dat Oost-Groningen, toch een regio die bekend staat om zijn structurele problemen, een meer dan gemiddelde economische groei kende (2,3%). Iets dergelijks geldt voor de regio Zuidoost-Noord-Brabant. Ondanks inkrimpingen bij Philips en Daf in de periode 1991-1995 was de jaarlijkse groei toch 2,6%. Over deze periode is in geen enkele Nederlandse regio de economie gekrompen. Het ontbreken van groei in Noord-Drenthe (0,0%) werd vooral veroorzaakt door de volumedaling van de toegevoegde waarde in de delfstoffenwinning. Exclusief deze bedrijfstak was de groei 1,1%. De groei in de Agglomeratie 's-Gravenhage was zeer beperkt: 0,4%. De rijksoverheid is hier sterk vertegenwoordigd en deze laat al jaren matige groeicijfers zien. Ook de groeicijfers van de zakelijke dienstverlening bleven in deze regio enigszins achter bij de rest van het land. Andere regio's met lage groeicijfers waren IJmond (0,4%) met een dominante rol voor de basismetaleenindustrie en Overig Groningen (0,5%). In deze laatste regio is de winning van aardgas verantwoordelijk voor sterk variërende jaarlijkse mutaties. De overige bedrijfstakken zijn stabiel en realiseerden hier een volumegroei van 1,5%.

Bruto regionaal product per inwoner

Het bruto regionaal product (BRP) geeft aan hoeveel toegevoegde waarde in een regio wordt gevormd door bedrijfsleven en overheid. Dit cijfer gedeeld door het aantal inwoners is één van de criteria voor het al dan niet ontvangen van geld uit de zogenaamde structuurfondsen van de Europese Unie. Toch is het een onvolledige indicator van het gemiddelde inkomen. Forensen verdienen immers hun geld elders

6.8 Bruto regionaal product (marktprijzen) per inwoner 1995*

Bron: CBS, Regionale economische jaarcijfers 1995.

en verder zorgen bijvoorbeeld belastingen en uitkeringen voor een inkomenshervdeling tussen regio's. Qua BRP per capita gaat er niets boven Overig Groningen: 52% boven het landelijk gemiddelde. Wanneer echter de aardgaswinning buiten beschouwing wordt gelaten dan is dit verschil nog maar +3%. Dit positieve beeld geldt niet voor de andere noordelijke regio's. Sterker nog, boven de lijn Arnhem-Zaandam is er behalve Overig Groningen geen enkele regio met een toegevoegde waarde per inwoner boven het gemiddelde van Nederland. Hier bevinden zich de regio's met de allerlaagste cijfers: Oost-Groningen (39% onder het landelijk gemiddelde), Flevoland en Zuidwest-Friesland (beide 29% eronder), Kop van Noord-Holland en Noord-Drenthe (respectievelijk 28% en 26% onder het gemiddelde). Echte uitschieters naar boven zijn Groot-Amsterdam, inclusief Schiphol (28% boven het landelijk gemiddelde), Groot-Rijnmond (23% erboven) en Delft en Westland (22% erboven).

25 jaar regionaal-economische ontwikkeling

Door groeiverschillen kunnen op de wat langere termijn de regionale aandelen in het BBP wijzigen. Figuur 6.9 toont deze veranderingen tussen 1970 en 1995. Het aandeel van de drie noordelijke provincies in de nationale economie is gelijk gebleven, namelijk 10%. Ook wanneer de delfstoffenwinning buiten beschouwing wordt gelaten, blijft het aandeel vrijwel gelijk. Het Noorden heeft in deze periode dus dezelfde economische groei doorgemaakt als de rest van Nederland.

Het aandeel van de provincies Noord- en Zuid-Holland staat onder druk. Ondanks enige COROP-gebieden met toegenomen aandelen binnen de provinciegrenzen, is het aandeel van deze provincies gedaald: van 45% naar 40%. Indien de provincies Noord- en Zuid-Holland het aandeel van 1970 hadden behouden, zou het bruto

6.9 Wijziging aandeel regio's in het bruto binnenlands product, 1970-1995*

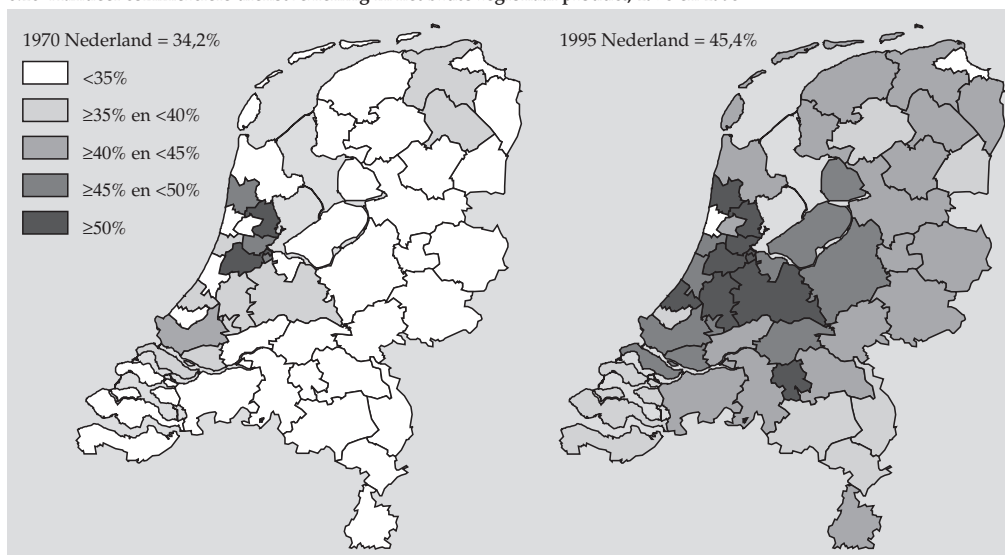
Bron: CBS, Tijdsreeksen Regionale economische jaarcijfers 1970, 1973-1993 en Regionale economische jaarcijfers 1995.

regionaal product in 1995 circa 32 miljard gulden hoger zijn uitgevallen. Zeer globaal hoort daar een arbeidsvolume van 270 000 arbeidsjaren bij. Toch vormen de beide Hollanden in economisch opzicht nog steeds het zwaartepunt. Op 18% van het Nederlandse landoppervlak wordt daar 40% van het BBP verdiend. Overigens woont hier ook ruim 37% van de Nederlandse bevolking. De COROP-gebieden Groot-Amsterdam en Groot-Rijnmond staan altijd in de belangstelling, mede vanwege de zogenaamde mainports Schiphol en Rotterdam. In deze twee gebieden werd in 1995 bijna 20% van het BBP gegenereerd. In 1970 was dit nog ruim 23%. Het aandeel van Groot-Rijnmond is in deze periode iets sterker afgenomen dan dat van Groot-Amsterdam, dat profiteerde van de groei van Schiphol en omgeving.

Commerciële dienstverlening

In alle regio's zijn in de periode 1970–1995 grote veranderingen in de economische structuur opgetreden. Figuur 6.10 toont de veranderde aandelen van de commerciële dienstverlening per regio. Terwijl er in 1970 nog maar één gebied was waar meer dan de helft van het BRP in de commerciële dienstverlening werd verdiend, zijn dat er in 1995 al zeven. Na 25 jaar zijn er nog maar twee regio's in ons land waar minder dan 35% van de toegevoegde waarde wordt voortgebracht door handel, transport en zakelijke dienstverlening: Delfzijl en omgeving en IJmond. In beide regio's overheerst de nijverheid (met name de zware industrie): respectievelijk 45% en 51%. Het zwaartepunt van de commerciële dienstverlening ligt duidelijk in het midden en westen van ons land. Het is opmerkelijk dat ook in de 'ambtenarenregio' Agglomeratie 's-Gravenhage meer dan de helft van het regionaal product wordt gecreëerd in de commerciële dienstverlening.

6.10 Aandeel commerciële dienstverlening in het bruto regionaal product, 1970 en 1995*

Bron: CBS, Tijdreeksen Regionale economische jaarcijfers 1970, 1973–1993 en Regionale economische jaarcijfers 1995.

7. *Internationale vergelijkingen*

Uit de vorige hoofdstukken bleek dat de Nederlandse economie sterk internationaal gericht is. De waarde van de invoer en uitvoer tezamen is ruwweg gelijk aan die van het bruto binnenlands product (BBP). In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen in Nederland daarom afgezet tegen die elders in de wereld.

In 1996 lag de economische groei in Nederland ruim boven het gemiddelde in de Europese Unie (EU) als geheel. Binnen de EU is Nederland bezig aan een indrukwekkende opmars, nadat de materiële welvaart per Nederlander aan het eind van de jaren tachtig was afgezak tot één van de laagste binnen de Unie. Zowel de investeringsgroei als de consumptiegroei zijn de laatste jaren hoog in vergelijking met de rest van de EU. Ook op het gebied van de werkgelegenheid en de werkloosheid steekt Nederland positief af. De arbeidsmarktparticipatie in Nederland blijft internationaal gezien laag, ook al neemt deze de laatste jaren toe. In ons land heeft betaalde arbeid hiermee deels de plaats ingenomen van vrije tijd en van onbetaalde productie binnen het huishouden. Meer exacte uitspraken over de internationale trends zijn niet mogelijk vanwege het ontbreken van voldoende gegevens.

In 1996 voldeed Nederland aan bijna alle criteria voor toetreding tot de Economische en Monetaire Unie (EMU). Alleen de overheidsschuld bleef boven de EMU-norm van 60% van het BBP, maar vanwege de dalende trend wordt dit niet langer als een hinderpaal voor de toetreding beschouwd.

7.1 *Productie*

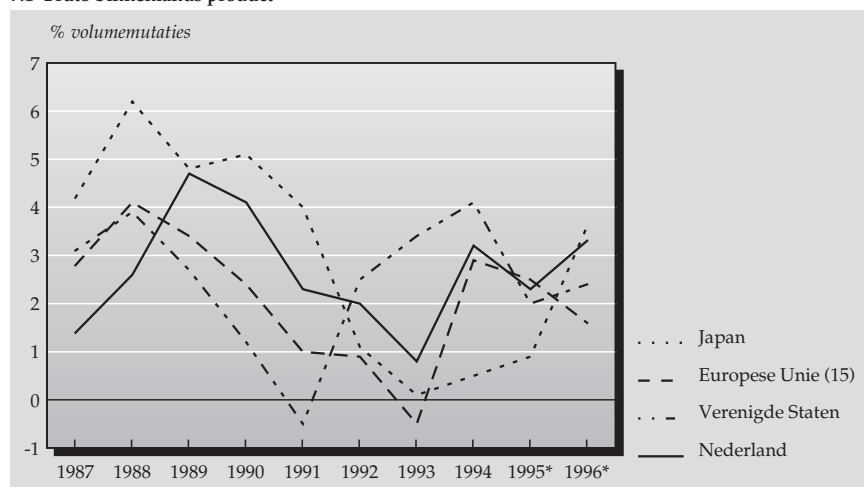
De Nederlandse economische groei in 1996 slaat in internationaal verband geen slecht figuur. Deze is met 3,3% meer dan het dubbele van die in de EU als geheel (1,6%). De BBP-groei in de EU was lager dan in 1995 en bleef duidelijk achter bij die in de twee andere grote economieën, de Verenigde Staten (2,4%) en Japan (3,6%). Opvallend is dat de Nederlandse groei in 1996 hoger was dan in het jaar ervoor, terwijl die van de meeste andere EU-landen juist terugviel. Alleen de Griekse en de Portugese economie groeiden in 1996 sneller dan in 1995.

Binnen de Europese Unie was alleen de groei in Luxemburg en Ierland hoger dan de Nederlandse. Ierland is al drie opeenvolgende jaren de snelste groeier binnen de EU. De industrie is de grote motor achter deze ontwikkeling. Terwijl het aandeel van de industriële activiteiten in het BBP in alle andere EU-landen daalt, neemt dit percentage in Ierland nog toe. Dit komt vooral door de omvangrijke directe investeringen uit het buitenland in de fabricage van hoogwaardige producten. De Italiaanse economie presteerde het slechtst, met een groei die bijna 1 procentpunt onder het EU-gemiddelde lag.

De Oost-Europese landen zijn erg afhankelijk van de export naar de EU-landen. De teruglopende groei in de EU heeft dus aanzienlijke repercussies voor deze landen. De meeste landen kenden dan ook een lagere of zelfs negatieve groei. Ook de

BBP-groei in China en in de 'dynamische Aziatische economieën' (Taiwan, Hongkong, Maleisië, de Filippijnen, Singapore en Thailand) was in 1996 over het algemeen lager dan het jaar ervoor, zij het op een niveau (5–10%) waar vrijwel geen enkel ander land aan kan tippen.

7.1 Bruto binnenlands product

Bron: OESO, National accounts en Quarterly National Accounts en CBS, Nationale rekeningen 1996.

In de VS is al sinds 1992 sprake van een gestage groei. Het groeipercentage in 1996 is vergelijkbaar met dat in 1995, het jaar van de zogenaamde zachte landing, na twee jaren met groeipercentages van 3 à 4%. De Japanse economie trok in 1996 duidelijk aan na vier jaar kwakkelen.

De conjunctuur in Nederland ontwikkelt zich tamelijk synchroon aan die van de EU als geheel. Vanaf 1989 werd het groeicijfer van de EU evenwel ieder jaar door ons land overtroffen, behalve in 1995. De Nederlandse jaarlijkse groei lag vanaf 1989 gemiddeld een procentpunt boven die van de EU als geheel.

De Nederlandse conjunctuur ontwikkelt zich over het algemeen ook parallel aan die van Duitsland. Ook al ligt de economische groei in Nederland de laatste jaren op een hoger niveau, toch zijn er wel degelijk overeenkomsten met de ontwikkelingen in Duitsland. In 1993 kenden beide landen een forse dip, die gepaard ging met een daling van de investeringen. In Nederland was er echter dankzij de exportgroei nog sprake van een beperkte BBP-groei, terwijl de Duitse economie kromp. In 1994 en 1995 was de totale volumegroei van de nationale bestedingen vergelijkbaar, ook al

7.2 Bruto binnenlands product

	1993	1994	1995*	1996*	1996*
					per hoofd van de bevolking, koopkracht- pariteiten
	% volumemutaties				1 000 ECU
Nederland	0,8	3,2	2,3	3,3	19,6
België	-1,4	2,3	1,9	1,4 ¹⁾	20,2
Denemarken	1,5	4,4	2,8	2,4	21,0
Duitsland	-1,1	2,9	1,9	1,4	19,9
Finland	-1,2	4,4	4,2	3,3	17,6
Frankrijk	-1,3	2,7	2,1	1,5	19,3
Griekenland	0,2	2,2	2,0	2,6 ¹⁾	11,9
Ierland	3,7	7,3	10,7	8,4 ¹⁾	17,9
Italië	-1,2	2,1	3,0	0,7	18,5
Luxemburg	8,7	4,2	3,8	3,6 ¹⁾	31,0
Oostenrijk	0,4	3,0	1,8	1,0 ¹⁾	20,0
Portugal	0,3	0,7	1,9	3,0 ¹⁾	12,3
Spanje	-1,2	2,1	2,8	2,2	13,9
Verenigd Koninkrijk	2,1	3,9	2,5	2,1	17,5
Zweden	-2,2	3,3	3,6	1,1	18,1
Europese Unie (15)	-0,5	2,9	2,5	1,6	18,1
Verenigde Staten	3,4	4,1	2,0	2,4	26,8
Japan	0,1	0,5	0,9	3,6	21,8

Bron: OESO, National Accounts en Quarterly National Accounts; Europese Commissie, European Economy en CBS, Nationale rekeningen 1996.

¹⁾ Op basis van schattingen door de Europese Commissie.

verschilde de samenstelling van de groei. Dat de Nederlandse economische groei in beide jaren hoger lag is dan ook met name toe te schrijven aan de buitenlandse handel. In 1996 was de ontwikkeling echter volslagen verschillend. Terwijl de economie in Duitsland zich in 1996 teleurstellend ontwikkelde, kende Nederland de hoogste groei sinds 1990. In het voormalige West-Duitsland was de groei lager dan in de voormalige DDR, maar hier was de terugval groter. De groeipercentages bewogen zich in de periode 1992-1996 nog tussen 5% en 10% per jaar, maar in 1996 was de groei afgezwakt tot 3%, mede door tegenvallende bouwactiviteiten als gevolg van de strenge winter. Een ander belangrijk verschil tussen de Nederlandse en Duitse economische ontwikkeling, dat al vanaf 1992 speelt, is dat zij in Nederland gepaard ging met een vrijwel aanhoudende stijging van de werkgelegenheid, terwijl er in Duitsland voortdurend banen verloren zijn gegaan.

Ondanks de florissante ontwikkelingen van de laatste jaren, behoort Nederland qua materiële welvaart slechts tot de goede middenmotors binnen de EU. Luxemburg

staat al jaren eenzaam aan de top, terwijl Portugal en Griekenland de rij sluiten. Het verschil in materiële welvaart kan het best worden berekend op basis van koopkrachtpariteiten (zie ook kader 7.a).

Kader 7.a

De welvaart internationaal gemeten

Het nut van koopkrachtpariteiten

Bij de vergelijking van de materiële welvaart tussen landen wordt gebruik gemaakt van het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking. Deze is uitgedrukt in de munteenheid van het betreffende land. De BBP's van de verschillende landen worden vaak met behulp van de wisselkoersen in de munt van één bepaald land uitgedrukt, of in het geval van de EU in de gemeenschappelijke munt, de ECU. Wisselkoersen zijn echter niet de best denkbare omrekenenheden omdat de onderlinge verhoudingen tussen de waarde van munten voor een belangrijk deel worden bepaald door factoren die niet indicatief zijn voor het materiële welvaartsniveau, zoals ontwikkelingen in de rentevoeten en speculatieve kapitaalbewegingen. Een betere maatstaf zijn daarom de zogenoemde koopkrachtpariteiten. Deze worden bepaald door vergelijking van de prijzen van afzonderlijke goederen. Er bestaan echter meetproblemen bij het vergelijken van prijzen van dezelfde goederen in verschillende landen. Ook het vaststellen van het wegingsschema van de verbruikte goederen is een heikele kwestie. Bovendien wordt geen rekening gehouden met productiviteitsverschillen tussen de overheidsactiviteiten in de onderscheiden landen en is de wijze van omrekening van de internationale handel per land niet onomstreden. Desondanks is het gebruik van koopkrachtpariteiten te prefereren boven een materiële welvaartsvergelijking die alleen op wisselkoersen gebaseerd is.

De Nederlandse materiële welvaart lag de afgelopen vijftientig jaar voortdurend boven het gemiddelde van de landen die op dit moment tot de Europese Unie behoren. In 1971 lag het Nederlandse welvaartspeil 13,6 procentpunten boven het EU-gemiddelde, maar in 1988 was dit verschil geslonken tot 1 procentpunt. Sindsdien ontwikkelde het BBP per hoofd van de bevolking zich in Nederland voorspoediger dan in de EU als geheel. In 1996 lag de welvaart dan ook 8,6 procentpunten boven het EU-gemiddelde. Dit betekent ook dat Nederland in de loop der tijd nogal eens van plaats veranderd is in de EU-rangorde. Van 1974 tot en met 1978 bevond Nederland zich qua materiële welvaart op de vierde plaats, na Luxemburg, Frankrijk en Zweden. Sindsdien begon ons land aan een vrije val die leidde tot de elfde plaats van 1987 tot en met 1989. Het vergelijkbare BBP per hoofd van de bevolking lag toen alleen lager in Ierland, Spanje, Griekenland en Portugal. Sindsdien stijgt ons land op de welvaarts ladder. In 1990 werd het Verenigd Koninkrijk gepasseerd, waarna in 1991 Zweden en Finland voorbij werden gestreefd. Vanaf 1993 is het welvaartspeil van Nederland hoger dan dat van Italië en in 1996 werd Frankrijk gepasseerd. Zodoende komt het Nederlandse welvaartspeil binnen de EU nu op de zesde plaats.

7.3 Bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking, koopkrachtpariteiten

	1970	1980	1990	1996*
<i>Europese Unie (15) indexcijfer=100</i>				
Luxemburg	131	123	148	171
Denemarken	116	108	107	116
België	104	110	107	112
Oostenrijk	99	109	108	111
Duitsland	103	104	104	110
Nederland	113	108	103	109
Frankrijk	117	117	112	107
Italië	99	104	105	102
Zweden	125	114	110	100
Ierland	61	65	74	99
Finland	94	99	105	97
Verenigd Koninkrijk	106	99	103	97
Spanje	73	72	76	77
Portugal	51	57	61	68
Griekenland	58	66	60	66
Europese Unie (15)	100	100	100	100

Bron: OESO, National Accounts; Eurostat, Statistics in Focus en CBS, Nationale rekeningen 1996.

Kader 7.b

Nederland gebruikt veel energie

De ontwikkeling van de energie-intensiteit vergeleken

Het milieu is een thema dat zeer in de internationale belangstelling staat. Een aanzienlijk deel van de milieuvuiling wordt veroorzaakt door het energieverbruik, waarbij het natuurlijk wel uitmaakt welke energiebron gebruikt wordt. Om een goede indicatie te krijgen van de mate waarin een land bijdraagt aan het wereldwijde energieverbruik zou het totale verbruik ten behoeve van de nationale bestedingscategorieën, consumptie en investeringen, moeten worden vergeleken. Voor ons land blijkt dan dat slechts een beperkt deel van het energieverbruik wordt ingezet voor de nationale bestedingen. Van het totale energieverbruik in Nederland wordt meer dan 70% verwerkt in exportproducten. Helaas zijn dit soort berekeningen voor de meeste andere landen niet voorhanden. Internationaal wordt de energie-intensiteit daarom vaak afgemeten aan het verbruik van energie per eenheid BBP. Een dergelijke maatstaf geeft echter een vertekend beeld, want netto importeurs van energie, zoals Japan springen er dan per definitie veel beter uit dan netto exporteurs zoals Nederland. Dit bezwaar kleeft in mindere mate aan een analyse van de *ontwikkeling* van het energieverbruik per eenheid BBP.

In de jaren zeventig nam de energie-intensiteit in de meeste landen licht af. Dit gold evenwel niet voor Nederland. Waarschijnlijk was dit het gevolg van de geringere energieprijstijging in ons land vanwege de grootscheepse exploitatie van de aardgasbel bij Slochteren. Pas tijdens de tweede oliecrisis trad een forsere daling op. In de jaren negentig is de energie-intensiteit wereldwijd minder snel afgenomen dan voorheen. In Japan trad zelfs een stijging op. Een en ander kan mogelijk verklaard worden uit de gematigde prijsontwikkeling van energie in de afgelopen tien jaar.

Totaal eindverbruik van energie in eenheden van het bruto binnenlands product

	1972/'78	1979/'83	1984/'90	1991/'95*
<i>% gemiddelde jaarlijkse mutaties</i>				
Nederland	1,3	-3,1	-1,4	-0,3
Europese Unie (15)	-1,1	-2,9	-1,3	-0,4
Verenigde Staten	-1,6	-3,5	-2,0	-1,4
Japan	-1,9	-3,9	-1,0	0,9

Bron: OESO, National Accounts en Energy balances of OECD countries en CBS, Nationale rekeningen 1996.

7.2 Bestedingen

In de VS, Japan en de meeste EU-landen was de groei van de gezinsconsumptie in 1996 hoger dan in 1995, terwijl die van in- en uitvoer lager was. Een groot verschil in ontwikkeling is er bij de investeringsgroei. Deze nam in de VS en Japan toe, maar daalde in de landen van de EU, met uitzondering van Griekenland, Portugal, Verenigd Koninkrijk en Nederland.

Internationale handel

De groeipercentages van de internationale handel waren voor de meeste landen lager dan het jaar ervoor. Hierbij moet worden aangetekend dat deze groeipercentages in 1994 en 1995 op een historisch hoog niveau lagen. Het belang van de internationale handel voor de nationale economieën is in de loop der jaren steeds groter geworden.

In de VS is de verhouding van de internationale handel tot het BBP tussen de jaren zestig en de jaren negentig meer dan verdubbeld, van 10% tot 23%. Daarmee is de

7.4 Het belang van de internationale handel voor nationale economieën

	Invoer plus uitvoer in procenten van het BBP				Mutatie
	1960/'69	1970/'79	1980/'89	1990/'96*	1960/'69-1990/'96*
	%				procentpunten
Nederland	84	91	106	100	16
België	86	109	143	139	53
Denemarken	60	60	68	65	5
Duitsland	34	42	53	48	14
Finland	43	54	58	58	15
Frankrijk	26	37	45	44	18
Griekenland	23	32	42	43	20
Ierland	74	91	109	121	47
Italië	28	41	43	43	15
Luxemburg	154	168	188	181	27
Oostenrijk	50	64	76	77	26
Portugal	46	52	69	70	24
Spanje	21	30	39	42	21
Verenigd Koninkrijk	41	53	52	53	12
Zweden	44	54	64	64	21
Europese Unie (15)	40	50	57	54	14
Verenigde Staten	10	15	19	23	13
Japan	19	23	24	18	-1

Bron: OESO, National Accounts en Quarterly National Accounts; Europese Commissie, European Economy en CBS, Nationale rekeningen 1996.

VS een minder gesloten economie geworden dan Japan. In tegenstelling tot wat veelal gedacht wordt, is in Japan de verhouding van de in- en uitvoer tezamen tot het BBP heel bescheiden: 18%. Bovendien is dit het enige land (van de in tabel 7.4 weergegeven economieën) waar deze verhouding in de jaren negentig lager lag dan in de jaren zestig.

In de jaren zestig, zeventig en tachtig steeg het aandeel van de internationale handel overal ter wereld. In de jaren negentig echter lag de invoer plus uitvoer in procenten van het BBP gemiddeld genomen lager dan in de jaren tachtig. Het volume van de internationale handel is evenwel ook in deze periode alleen maar toegenomen. Deze volumetoename was in de meeste landen tenminste gelijk aan de toename in de jaren tachtig en lag ook ruim boven de volumegroei van het BBP. De verklaring is gelegen in de uiteenlopende prijsontwikkelingen. Als gevolg van een zeer gematigde ontwikkeling van de grondstoffenprijzen (bijvoorbeeld olie) en de toenemende concurrentie op de wereldmarkt was de prijsindex van de in- en uitvoer in de periode 1990–1996 over het algemeen lager dan de prijsindex van het BBP. In Nederland en België lagen de export- en importprijzen in 1996 in absolute zin gemiddeld zelfs lager dan in 1990. Japan kende in die periode zelfs een prijsdaling van maar liefst 25%, hetgeen in één klap een verklaring biedt voor het afnemende aandeel van de internationale handel in het BBP.

Consumptie

In 1995 en 1996 lag de volumegroei van de consumptieve bestedingen door huishoudens in de VS, Japan en de EU redelijk bij elkaar in de buurt. In elk van deze drie landen(blokken) lag het groeicijfer in 1996 hoger dan in het jaar ervoor. Terwijl de groei van het consumptievolumen in 1995 nog lag tussen 1,7% in de EU en Japan en 2,3% in de VS, varieerde deze in 1996 van 1,8% in de EU tot 2,9% in Japan.

Binnen de EU kende Ierland in 1996 met 7% verreweg de grootste volumegroei van de gezinsconsumptie. In de overige lidstaten liep de stijging uiteen van 1% in Italië tot 3% in Nederland, Finland en het Verenigd Koninkrijk. Daarmee bevindt Nederland zich ook op dit gebied in de kopgroep. Alleen in Finland en in Italië kwam de consumptiegroei in 1996 lager uit dan het jaar ervoor.

Doorgaans is de ontwikkeling van de consumptie door huishoudens van grote invloed op de economische groei. Dat is niet verwonderlijk gezien het grote aandeel van de gezinsconsumptie in het BBP. In de EU varieert dit aandeel van iets meer dan 50% in de Scandinavische landen tot 75% in Griekenland. Japan en de VS liggen binnen deze marges met respectievelijk 60% en 68% van het BBP. Het Nederlandse aandeel komt precies overeen met het Europese gemiddelde: 60%.

Investerings

De volumegroei van de investeringen in de VS, Japan en de EU verschilde nogal in 1996. In de EU was deze veel bescheidener, iets meer dan 1%, dan in de VS en Japan, waar groeipercentages van respectievelijk 6% en 9% gemeten werden. Voor de VS

betekende dit een voortzetting van de trend van de afgelopen jaren. In Japan was er sprake van een fors herstel, na een krimp in 1993 en 1994 en een beperkte volumetoename in 1995.

De investeringsgroei in de EU als geheel bleef in 1996 duidelijk achter bij die in 1994 en 1995. Tussen de lidstaten kwamen in dit opzicht grote verschillen voor. Zo groeide het investeringsvolume in Griekenland en Ierland met meer dan 10%. Voor Griekenland betekende dat een versnelling van de groei, terwijl Ierland in 1995 ook al een hoge groei kende. In twee van de vier grootste economieën, Duitsland en Frankrijk, namen de investeringen in omvang af. In de andere twee, Italië en het Verenigd Koninkrijk, bedroeg de groei in 1996 slechts 1%. In Italië waren de investeringen in 1995 nog met 7% uitgebreid. Voor het Verenigd Koninkrijk is de 1%-groei daarentegen een verbetering; in 1995 waren de investeringen nog in omvang afgenomen. Daarmee behoorde het Verenigd Koninkrijk samen met Nederland, Griekenland en Portugal tot het selecte gezelschap van EU-landen waar de investeringen in 1996 sneller toenamen dan in het jaar ervoor.

De groei van het investeringsvolume in Nederland stak zeer gunstig af bij die van de grote landen binnen de EU. Vooral de investeringen in machines en werktuigen groeiden in ons land harder.

7.5 Bruto investeringen in vaste activa

	1993	1994	1995*	1996*
	<i>% volumemutaties</i>			
Nederland	-2,8	2,2	5,0	6,1
Duitsland	-5,6	4,2	1,5	-0,8
Frankrijk	-6,9	1,2	2,8	-0,5
Italië	-12,8	0,2	5,9	1,2
Verenigd Koninkrijk	0,6	2,9	-0,1	1,0
Europese Unie (15)	-6,8	2,4	3,5	1,1
Verenigde Staten	11,9	12,3	5,2	6,1
Japan	-2,0	-1,0	0,9	8,7

Bron: OESO, National Accounts en Quarterly National Accounts en CBS, Nationale rekeningen 1996.

Kader 7.c

Door lagere arbeidskosten kent Nederland ruilvoetverslechtering ondanks sterke gulden

Ruilvoetontwikkelingen geanalyseerd

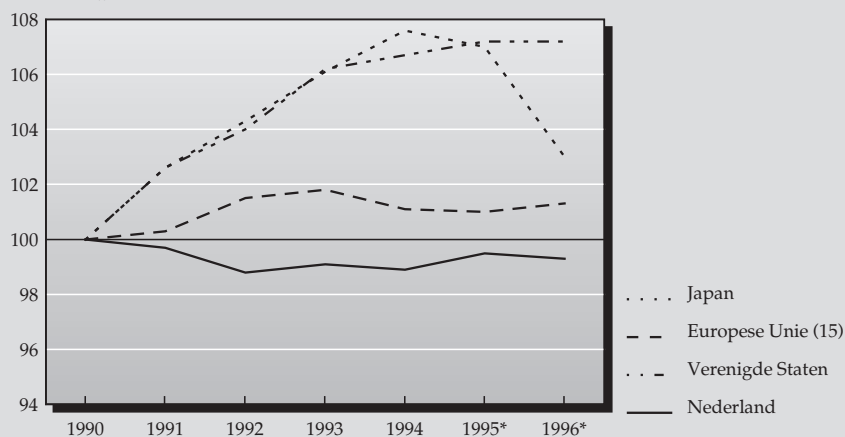
De ruilvoet verbetert als het prijspeil van de uitvoer sneller stijgt dan dat van de invoer. Een land hoeft dan minder te exporteren om de deviezen te verdienen teneinde dezelfde hoeveelheid producten te kunnen importeren.

Terwijl de Verenigde Staten, Japan en de Europese Unie als geheel een ruilvoetverbetering kenden tussen 1990 en 1996, was er voor Nederland sprake van een geringe ruilvoetverslechtering. Dit is opmerkelijk gezien de krachtige gulden, die op zichzelf aanleiding geeft tot een verbetering van de ruilvoet vanwege de dempende werking op de invoerprijzen. In ons land kon echter een gematigde ontwikkeling van de exportprijzen worden gerealiseerd, vooral door de gematigde arbeidskostenontwikkeling.

Sinds 1990 is de dollar aanzienlijk in waarde gedaald ten opzichte van de yen, terwijl zij ten opzichte van de ECU rond de 0,8 bleef zweven. Desondanks verbeterde de Amerikaanse ruilvoet aanmerkelijk, als gevolg van een daling van de importprijzen bij nagenoeg gelijkblijvende exportprijzen. De koersstijging van de yen in de eerste helft van 1995 ging gepaard met een gestage stijging van de ruilvoet. Deze ruilvoetverbetering werd echter danig afgezwakt doordat de Japanse bedrijven de prijs van hun producten moesten laten dalen om internationaal concurrerend te blijven. In 1996 begon de dollar aan een opmerkelijke opmars. Japan kreeg hierdoor te maken met een ruilvoetverlies van bijna 4%.

Ruilvoet

indexcijfers 1990=100

Bron: OESO, National Accounts en Quarterly Accounts en CBS, Nationale rekeningen 1996.

7.3 Arbeidsmarkt

Werkgelegenheid

De ontwikkeling van de werkgelegenheid in de Japan en de EU was in 1996 behoorlijk teleurstellend. Alleen de Verenigde Staten wisten nog een redelijke groei te realiseren. Hier nam de werkgelegenheid voor het vierde achtereenvolgende jaar toe met meer dan 1%. De Japanse werkgelegenheids groei bedroeg slechts een half procent in 1996, al is hier wel sprake van een verbetering in vergelijking met de groeipercentages vanaf 1993. In de EU als geheel stagneerde de werkgelegenheids-groei. In 1995 was er nog een lichte opleving na de krimp in 1993 en 1994, maar in 1996 was de groei duidelijk afgezwakt.

Binnen de EU waren de verschillen groot. Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk en Zweden zagen hun werkgelegenheid in 1996 afnemen. De dalingen varieerden van 0,2% voor Frankrijk tot 1,2% voor Duitsland. Duitsland kent al vijf jaar op rij een daling van de werkgelegenheid. Bovendien was de afname in 1996 veel groter dan in het voorgaande jaar. Ook de Zweedse werkgelegenheid daalde in 1996. Sinds 1990 is de werkgelegenheid er met 11% afgenomen.

7.6 Werkgelegenheid (werkzame personen)

	1993	1994	1995*	1996*
	<i>% mutatie</i>			
Nederland	0,7	-0,1	2,4	1,9
Duitsland	-1,7	-0,7	-0,3	-1,2
Frankrijk	-1,2	0,1	0,9	-0,2
Italië	-2,5	-1,7	-0,6	0,4
Verenigd Koninkrijk	-0,8	0,8	0,8	0,5
Europese Unie (15)	-1,8	-0,3	0,5	0,1
Verenigde Staten	1,5	2,3	1,5	1,4
Japan	0,2	0,1	0,1	0,5

Bron: OESO, Economic Outlook.

In Ierland draaide de banenmotor op volle toeren. Gedragen door de voorspoedige economische groei steeg de werkgelegenheid in 1996 met 4%. Binnen de EU behoort ook Nederland tot de snelle groeiers met een werkgelegenheidstoename van bijna 2%.

Bovenstaand cijfers betreffen het aantal werkzame personen. Vooral in Nederland nam het arbeidsvolume (de werkgelegenheid omgerekend naar voltijdbanen)

minder dan evenredig toe als gevolg van de groeiende populariteit van flexwerk en deeltijdwerk

Nederland loopt voorop waar het gaat om deeltijdwerk, maar ook in Japan, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Zweden speelt deeltijdwerk een rol van betekenis. In deze landen werkt tussen 20% en 25% van alle werkenden in deeltijd. Voor Nederland is dit maar liefst meer dan 35%. In Finland, Luxemburg en de Zuid-Europese landen is minder de 10% van de werknemers in deeltijd actief. In de VS heeft ruim 18% van de werknemers een deeltijdbaan.

Vooraf vrouwen hebben vaak een deeltijdbaan. In de VS heeft 27% van de vrouwelijke werknemers een deeltijdbaan en 11% van de mannelijke werknemers. Voor Japan liggen deze getallen op respectievelijk 36% en 12%. Binnen de EU zijn de verschillen groot. In Luxemburg bijvoorbeeld heeft slechts 2% van de mannelijke werknemers een deeltijdbaan en 18% van de vrouwelijke. Nederland kent zowel voor mannen als voor vrouwen de hoogste deeltijdpercentages: 16% van de mannelijke en maar liefst 66% van de vrouwelijke werknemers werken in deeltijd. Het aandeel vrouwen in het totaal aantal deeltijdwerkers staat wereldwijd onder invloed van twee ontwikkelingen met een tegengesteld effect. Enerzijds gaan mannen steeds vaker in deeltijd werken. Anderzijds neemt de arbeidsparticipatie van vrouwen over het algemeen sneller toe dan die van mannen en daarmee stijgt ook het aantal vrouwen dat in deeltijd werkt.

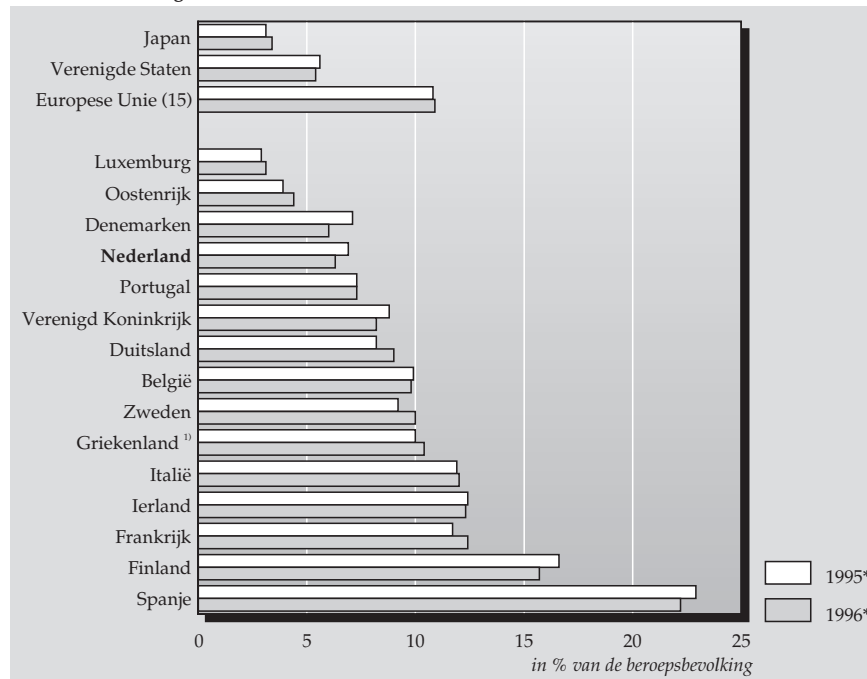
Werkloosheid

De werkgelegenheidsontwikkeling in Japan en de EU schoot tekort om de werkloosheid te laten dalen. In de VS daarentegen nam het aantal werklozen voor het vierde achtereenvolgende jaar af. In 1996 was daar 5,4% van de beroepsbevolking zonder werk. Ondanks de stijging van de laatste jaren, ligt dit cijfer in Japan nog 2 procentpunten lager, op 3,4%. In de EU is de werkloosheid tweemaal zo hoog als in de VS. Vanaf het begin van de jaren negentig is de werkloosheid in de EU voortdurend toegenomen, behalve in 1995.

Binnen de EU waren er evenveel landen waar de werkloosheid steeg als waar deze daalde. Nederland behoorde tot de laatste groep. De daling was in procentpunten gemeten gelijk aan die in het Verenigd Koninkrijk. Duitsland en Zweden werden geconfronteerd met een grote toename van de werkloosheid.

Nederland behoort samen met Luxemburg, Oostenrijk en Denemarken tot de landen met een relatief geringe werkloosheid. Spanje heeft verreweg het hoogste werkloosheidspercentage, ruim 22%, gevolgd door Finland waar bijna 16% van de beroepsbevolking werkloos was in 1996. In deze landen daalde het werkloosheidspercentage overigens wel in 1995 en 1996. Daarentegen nam in Frankrijk en Italië het aandeel van de mensen zonder werk in de beroepsbevolking nog verder toe tot 12%. De slechts bescheiden daling van de hoge werkloosheid in Ierland heeft te maken met een relatief grote stijging van de beroepsbevolking.

7.7 Werkloosheid (gestandaardiseerd)

Bron: OESO, Main Economic Indicators en Economic Outlook.

¹⁾ Niet gestandaardiseerd.

Beroepsbevolking

De internationaal gebruikelijke definitie van beroepsbevolking omvat iedereen van 15 tot en met 64 jaar die werkt of te kennen geeft te willen werken.

In de VS en Japan lag het aandeel van de beroepsbevolking in de totale bevolking van 15-64 jaar in 1996 op ruim 77%. In de EU als geheel was het 11 procentpunten lager. In de jaren zeventig lag dit cijfer voor de EU (66%) en de VS (67%) nog dicht bij elkaar. Japan kende dat in de jaren zeventig al een arbeidsmarktdeelname van ruim 71% maar evenals in de VS is dit percentage de afgelopen jaren gestaag toegenomen.

In Nederland kwam de beroepsbevolking uitgedrukt als percentage van de bevolking van 15-64 jaar uit op ruim 62%. Hiermee ligt dit bijna 4 procentpunten onder het EU-gemiddelde. In 1985 was de arbeidsmarktparticipatie slechts 56%. Deze toename in het afgelopen decennium laat onverlet dat de deelnamepercentages in 1996 binnen de EU alleen lager waren in Italië, Spanje, Griekenland en Luxemburg. In het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavische landen ligt de arbeidsmarktparticipatie het hoogst met waarden tussen de 73% en 79%.

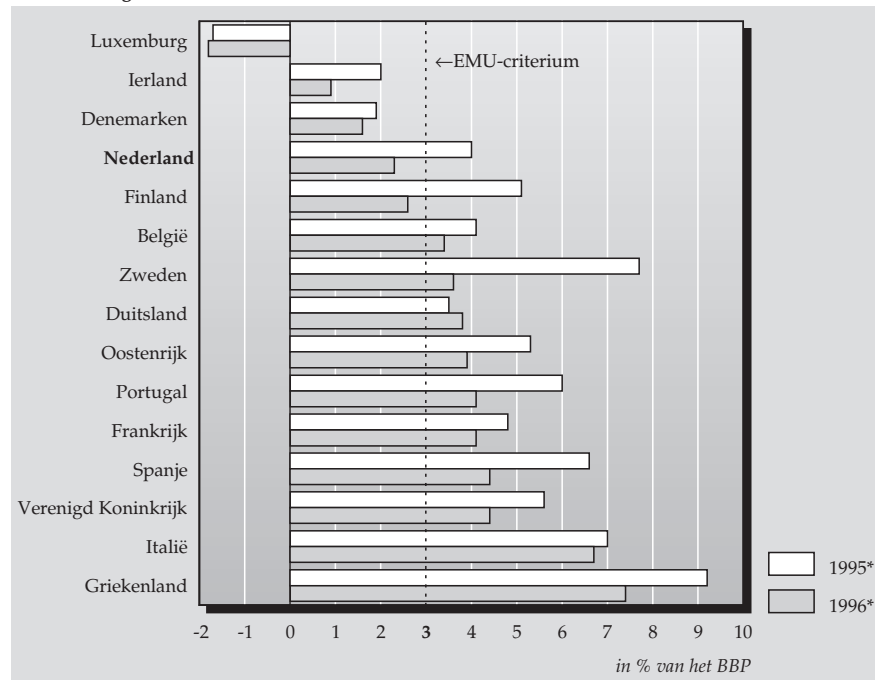
7.4 Criteria voor toetreding tot de EMU

Over toetreding van afzonderlijke landen tot de Economische en Monetaire Unie (EMU) wordt besloten op basis van de zogenaamde convergentiecriteria. Dit zijn normen die gesteld worden aan de overheidsfinanciën, de inflatie, de rente op de kapitaalmarkt en de wisselkoers.

Overheidstekort en overheidsschuld

Aan de overheidsfinanciën worden twee eisen gesteld: ten eerste mag het overheidstekort maximaal 3% van het BBP bedragen en ten tweede mag de overheidsschuld niet hoger dan 60% van het BBP zijn (zie kader 7.e). Maar het is ook voldoende als een land deze criteria nadert in een tempo dat bevredigend wordt geacht. Volgens de Raad van Ministers van Financiën (Ecofin-Raad) voldeden in 1996 Nederland, Finland, Luxemburg, Ierland en Denemarken aan deze eisen. In vergelijking met 1995 zijn Nederland en Finland aan deze lijst toegevoegd. Alleen voor Luxemburg en Finland waren de schuld- en de tekortquote beide al lager dan de maximaal toegestane waarden. Bij Nederland, Ierland en Denemarken voldeed de schuldquote nog niet aan de voorwaarde, maar werd het verloop ervan als positief beoordeeld.

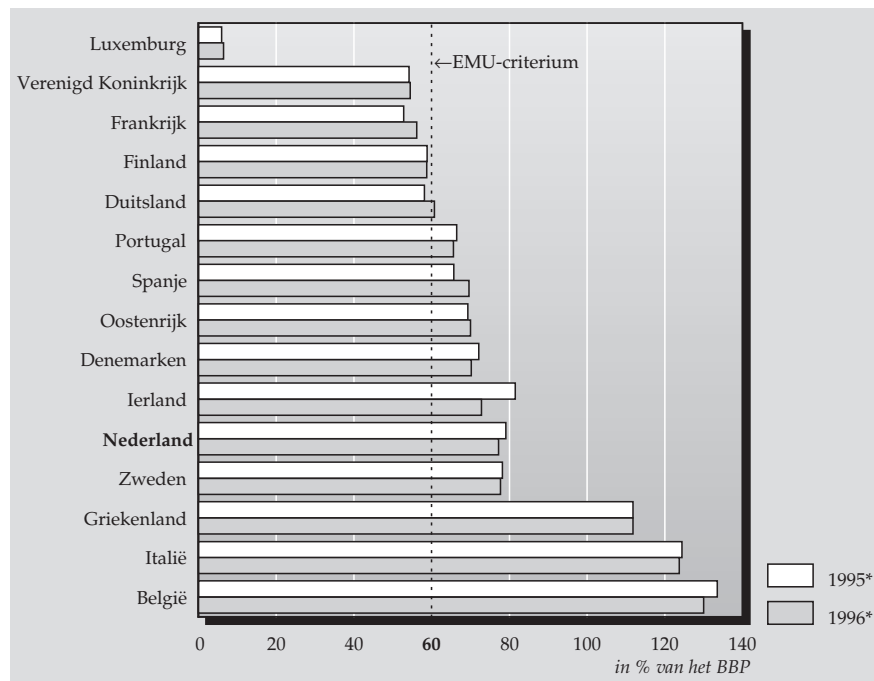
7.8 Vorderingstekort van de overheid

Bron: Europese Commissie, European Economy en CBS, Nationale rekeningen 1996.

Noot: Voor Nederland zijn de geharmoniseerde cijfers gebruikt. (Zie kader 7.e).

7.9 Overheidsschuld

Bron: Europese Commissie, European Economy en CBS, Nationale rekeningen 1996.

Noot: Voor Nederland zijn geharmoniseerde cijfers gebruikt. (Zie kader 7.e).

Kader 7.d

Het Verdrag van Maastricht en het Stabiliteitspact

Hoe is de toetreding tot de EMU geregeld en wat gebeurt erna?

In 1991 heeft de Europese Raad op de conferentie van Maastricht een verdrag opgesteld over onder meer de vorming van de Economische en Monetaire Unie (EMU). In dit verdrag van Maastricht zijn afspraken vastgelegd over het voorgenoemde tijdspad, alsmede over de criteria voor de toetreding van de lidstaten tot de EMU. De belangrijkste doelstelling van de EMU is te komen tot vaste wisselkoersen tussen de valuta van de lidstaten. Dit moet uiteindelijk leiden tot de invoering van een gemeenschappelijke munt, de euro. Vanwege de verstreckende gevolgen van deze operatie heeft men besloten de invoering stapsgewijs te laten plaatsvinden. De laatste fase van de vorming van de EMU - de feitelijke toetreding van de lidstaten - zal uiterlijk op 1 januari 1999 van start gaan. Bij het besluit of landen al dan niet kunnen toetreden wordt gekeken naar de convergentiecriteria.

Jaarlijks wordt in de Raad van Ministers van Financiën (Ecofin-Raad) beoordeeld welke landen op dat moment voldoen aan de gestelde eisen. Afgesproken is dat in het voorjaar van 1998 een definitief besluit over de toetreding genomen zal worden, op basis van de (voorlopige) realisatiecijfers over 1997.

In 1996 hebben de EU-landen in Dublin afgesproken dat alle landen die deel uit zullen maken van de EMU zullen streven naar een verdere reductie van het overheidstekort naar een niveau rond de nul procent. EMU-landen die een tekort hebben dat hoger is dan 3% van het BBP krijgen een boete tenzij ze daarvoor uitzonderlijke omstandigheden kunnen aanvoeren, zoals bijvoorbeeld een volumedaling van het BBP met 2% of meer.

Geen van de grote landen binnen de EU hebben zich op dit moment gekwalificeerd. De schuldquote van Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk lag in 1996 onder de 60%, maar hun tekortquote lag ruim een procentpunt boven de 3%-norm. In beide landen daalde het overheidstekort overigens wel in 1996. Voor Italië was zowel de tekort- als de schuldquote nog ruim tweemaal zo hoog als de EMU-norm voorschrijft.

Opmerkelijk is de ontwikkeling in Duitsland. De overheidsfinanciën voldeden 1994 nog ruim aan de toetredingseisen. In 1995 kwam het overheidstekort echter boven de norm van 3% en in 1996 was er sprake van een verdere stijging. Mede hierdoor overschreed de Duitse schuldquote in 1996 de 60%-grens.

Inflatie, kapitaalmarktrente en wisselkoersstabiliteit

Het inflatiecriterium schrijft voor dat de inflatie van een lidstaat niet meer dan 1,5 procentpunt boven een vastgesteld referentieniveau mag liggen. Dit referentieniveau is de gemiddelde inflatie van (ten hoogste) de drie landen met de laagste inflatie. In 1996 was de inflatie het laagst in Zweden (0,8%), Finland (1,0%), en Luxemburg (1,2%). Dit betekent dat de normwaarde komt op $(0,8\% + 1,0\% + 1,2\%) / 3 + 1,5\% = 2,5\%$. Portugal, het Verenigd Koninkrijk, Spanje, Italië en Griekenland voldeden in 1996 niet aan dit criterium, evenals het jaar ervoor. De Nederlandse inflatie bleef ruim onder de normwaarde.

7.10 De geharmoniseerde prijsindex en de kapitaalmarktrente, 1996

	Geharmoniseerde consumentenprijsindex	Kapitaalmarktrente
	% mutatie	%
Zweden	0,8	8,0
Finland	1,0	7,1
Luxemburg	1,2	6,3
Duitsland	1,2	6,2
Nederland	1,5	6,2
België	1,8	6,5
Oostenrijk	1,8	6,3
Denemarken	1,9	7,2
Frankrijk	2,1	6,3
Ierland	. ¹⁾	7,3
EMU-criterium	2,5	9,1
Portugal	2,9	8,6
Verenigd Koninkrijk	. ¹⁾	7,9
Spanje	3,6	8,7
Italië	4,0	9,4
Griekenland	7,9	15,1

Bron: Europese Commissie, EC Economic Data Pocket Book en Eurostat, Statistics in Focus.

¹⁾ Voor Ierland en het Verenigd Koninkrijk is geen geharmoniseerde prijsindex beschikbaar.

Deze landen zijn gerangschikt op basis van de waarde van de voorloper van de geharmoniseerde prijsindex, de interim index voor consumentenprijzen.

Kader 7.e

Geharmoniseerd bruto nationaal product (BNP) van Nederland lager

Op weg naar een geharmoniseerd BNP in Europa

De uitgaven van de Europese Unie (EU) worden gefinancierd uit verplichte afdrachten van de lidstaten. Dit zijn de landbouweffingen, de BTW-afdracht, de invoerrechten en de BNP-afdracht. In 1996 bedroegen de afdrachten van Nederland tezamen bijna 10 miljard gulden. De totale afdracht van een lidstaat aan de EU is gebonden aan een maximum. Deze maximale bijdrage wordt berekend op basis van het aandeel van het BNP per lidstaat in het totale EU-BNP. Hiermee wordt beoogd dat de lasten van alle lidstaten een weerspiegeling vormen van hun economische belang en hun financiële draagkracht.

Voor een eerlijke verdeling van de lasten over de lidstaten is het van belang dat de vaststelling van het BNP volgens uniforme richtlijnen plaatsvindt. Dit moet resulteren in onderling vergelijkbare, geharmoniseerde, BNP's. Door de Europese Raad is besloten dat de huidige richtlijnen voor de samenstelling van Nationale rekeningen, zoals vastgelegd in het Europees Stelsel van Economische Rekeningen (ESER) uit 1979, hiervoor vooralsnog van kracht blijven. Overigens vormt dit ESER ook het uitgangspunt voor de berekening van overheidstekort en -schuld in het kader van de EMU. Net zoals met alle 'wetboeken' het geval is, geeft ook het ESER in sommige gevallen nog ruimte voor meerdere interpretaties, met een substantiële invloed op de uitkomsten. Om deze reden wordt door Eurostat, het Europese bureau voor de statistiek, in samenwerking met de nationale rekenaars uit de lidstaten 'jurisprudentie' ontwikkeld. Dit gebeurt in het zogenaamde BNP-comité en in het Comité voor Monetaire, Financiële en Betalingsbalansstatistieken (CMFB), waarin vertegenwoordigers van zowel de centrale bureaus voor de statistiek als de centrale banken zitting hebben. Het CMFB houdt hierbij in de gaten dat er in de lidstaten niet 'gesjoemeld' wordt met de boekingsregels voor overheidstekort en -schuld.

De ontwikkeling van 'jurisprudentie' heeft geleid tot enige aanvullende richtlijnen van de Europese Raad. Deze hebben onder meer betrekking op de volledigheid van de raming van het BNP (inclusief de 'zwarte' economie), de ramingsmethode van de waarde van de diensten van de 'eigen' woning, de registratiewijze van de betalingen van deelnemers van de sociale werkvoorzieningen en de berekeningswijze van de productiewaarde van de verzekeringsinstellingen. Voor Nederland zijn op dit moment reeds aangepaste ramingen gemaakt. Deze leiden voor alle jaren tot een significant lager BBP en BNP (gemiddeld 4 miljard in de jaren '90). Dit is vooral het gevolg van een aanzienlijk lagere toegerekende huurwaarde van het eigen woningbezit. De nieuwe richtlijnen schrijven namelijk het gebruik van een 'markthuur' voor de eigen woning voor. Deze is aanzienlijk lager dan de tot nu toe in Nederland gebruikte maximale (kale) huur die op een eigen woning kan worden verkregen.

Overigens worden de geharmoniseerde macro-cijfers voor Nederland de komende jaren alleen in Europees verband gebruikt. De consequenties van de aanpassingen voor de consistente tijdreeks van gedetailleerde, Nederlandse nationale rekeningen worden pas verwerkt bij de algehele herziening van het totale systeem, die in 1999 zijn beslag krijgt.

De lagere waarde van het geharmoniseerde BBP heeft overigens een verwaarloosbaar effect op de tekortquote van de overheid, die mede bepalend is voor de toetreding tot de EMU. Wel is er een opwaarts effect van ongeveer 0,5%-punt op het niveau van de schuldquote. De neerwaartse trend van deze quote verandert hierdoor evenwel niet.

Oorspronkelijke en geharmoniseerde BNP

	1990	1991	1992	1993	1994	1995*	1996*
	<i>mln gld</i>						
1 Oorspronkelijke BNP	516 550	542 570	566 100	581 460	614 270	638 380	667 640
2 Correcties t.b.v. harmonisatie	-2 670	-1 470	-3 310	-3 500	-7 050	-4 680	-5 320
3 (1+2) Geharmoniseerde BNP	513 880	541 100	562 790	577 960	607 220	633 700	662 320

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Bij de toepassing van het inflatiecriterium wordt gebruik gemaakt van de geharmoniseerde consumentenprijsindex. Voor Nederland lag deze in 1996 0,6 procentpunten lager dan de nationale consumentenprijsindex (CPI). Dit komt omdat onderdelen van de CPI die relatief hard gestegen zijn, zoals de huurwaarde van de eigen woning, rioolrecht, afvalstoffenheffing, onroerende-zaakbelasting en collegegelden, niet vertegenwoordigd zijn in de geharmoniseerde consumentenprijsindex.

Volgens de EMU-normen mag de kapitaalmarktrente in een land niet meer dan 2 procentpunten hoger zijn dan de gemiddelde kapitaalmarktrente van (ten hoogste) de drie landen met de laagste inflatie. Voor 1996 komt dit uit op 9,1%. De kapitaalmarktrente lag overal lager dan het jaar ervoor. In overeenstemming hiermee lag de normwaarde en daarmee het EMU-criterium een half procentpunt lager dan in 1995. In 1996 lag de kapitaalmarktrente alleen in Italië en Griekenland boven de norm. Mede dankzij de sterke munt, was de Nederlandse kapitaalmarktrente, samen met de Duitse, de laagste binnen de EU.

Met betrekking tot de wisselkoers wordt een stabiele ontwikkeling van de nationale munt vereist. Hiertoe moet het betrokken land ten minste twee jaar hebben deelgenomen aan het wisselkoersmechanisme van het Europese Monetair Stelsel, zonder spanningen en zonder devaluatie op eigen initiatief. Dit houdt in dat de verandering in de wisselkoers binnen bepaalde marges moet blijven. Met de harde gulden voldoet Nederland probleemloos aan dit criterium. Op dit moment doen de valuta van Zweden, Griekenland en het Verenigd Koninkrijk niet mee aan het Europese wisselkoersmechanisme.

8. Slot

Dit boek geeft een beeld van de ontwikkelingen van de Nederlandse economie tot en met 1996. Tot besluit worden hier nog enkele van de gesignaleerde structurele veranderingen samengevat.

Een belangrijke structurele ontwikkeling in de afgelopen jaren betrof de vermindering van de uitstoot van een aantal belangrijke milieubelastende stoffen, terwijl de productie bleef groeien. Er vond een zekere mate van ont koppeling plaats van economische groei en milieuvuiling. In 1995 en 1996 lijkt dit proces tot staan gekomen bij de uitstoot van broeikasgassen: de uitstoot groeide net zo snel als de economie. De uitstoot van kooldioxide (CO₂) steeg zelfs nog sneller. De stijging in 1996 werd echter deels veroorzaakt door een incidentele factor: de relatief koude winter, waardoor huishoudens en landbouwbedrijven extra moesten stoken. De CO₂-emissies door de industrie daalden juist.

Bij vele economische en sociale ontwikkelingen die in dit boek de revue passeerden speelde flexibilisering een grote rol. De belangrijkste uitingsvormen hiervan zijn: een toenemend gebruik van flexibel, uitzend- en deeltijdwerk, de voortgaande uitbesteding van activiteiten die niet tot de kerntaken van een bedrijf behoren en de groei van het aantal ondernemingen en het aantal zelfstandigen. Deels ontstaat hierdoor een overtrokken beeld van de afname van het economisch belang van de industrie en de dienovereenkomstige toename van dat van de diensten. Immers, deze verschuiving betreft deels de uitbesteding door de industrie van dienstverlenende werkzaamheden die voorheen tot de industriële werkgelegenheid werden gerekend, en deels de verrichting van industriële werkzaamheden door uitzendkrachten, die evenwel als werknemers in een dienstenbranche worden beschouwd.

De flexibilisering zou een positieve invloed kunnen hebben op het banenscheppend vermogen van de Nederlandse economie. Dankzij flexwerkers zou immers ook een kleine toename in de vraag direct vertaald kunnen worden in een groei van de werkgelegenheid.

Met name uitzendwerk en banen op oproepbasis betreffen relatief vaak vrij eenvoudig werk met een lage toegevoegde waarde. Zowel het salarisniveau als de opleidingseisen zijn daarom in verhouding lager dan gemiddeld. Vooral voor laagopgeleiden vormt dit soort werk dan ook steeds vaker de belangrijkste toegang tot de arbeidsmarkt.

Uiteraard krijgen hierdoor steeds meer huishoudens te maken met een grotere onzekerheid over de toekomstige ontwikkeling van hun inkomen. Een tweede gevolg is dat het aantal mensen met bijbanen toeneemt. Dit betekent onder andere

dat een banengroei minder dan evenredig leidt tot een daling van het aantal werklozen.

Ten slotte tekent zich een aantal ontwikkelingen af bij de relatie tussen de reële en de monetaire sfeer, oftewel bij de manier waarop productie en bestedingen enerzijds en de geld- en kapitaalmarkten anderzijds op elkaar inwerken. In de eerste plaats is de kapitaalbehoefte van de overheid naar verhouding teruggelopen. In 1996 vond zelfs een daling plaats van door de overheid betaalde rente. Voor de institutionele beleggers in Nederland, die inmiddels een vermogen beheren dat groter is dan het BBP, viel deze ontwikkeling samen met een wens om verhoudingsgewijs een groter gedeelte van de hun toevertrouwde middelen in aandelen te beleggen. Dit verklaart deels waarom de koersen op de Amsterdamse effectenbeurs nog sneller zijn gestegen dan elders in de wereld.

In de tweede plaats is het vermogen van veel huishoudens sterk toegenomen, mede als gevolg van de waardestijging van de eigen woning en het effectenbezit. Een deel van die vermogenswinst is in 1996 consumptief aangewend. Dit kan betekenen dat de ontwikkeling van de consumptieve bestedingen gevoeliger wordt voor de gebeurtenissen op de beurzen en de huizenmarkt.

Chronologisch overzicht 1996

Een overzicht van de belangrijkste economische gebeurtenissen.

Vanaf 1 januari 1996 kunnen particulieren in een aantal regio's in Nederland consumentencontracten met schoonmaakbedrijven sluiten waarbij tegen betaling schoonmaakwerkzaamheden in en rond het huis worden verricht door langdurig werklozen.

De Algemene Bijstandswet verplicht vanaf januari 1996 bepaalde groepen zich aan te bieden op de arbeidsmarkt. Hieronder vallen alleenstaande vrouwen met kinderen van vijf tot twaalf jaar, alsmede partners van bijstandsontvangers.

Op 1 januari 1996 wordt een regulerende energiebelasting op brandstoffen (ecotax) ingevoerd voor kleingebruikers. Deze huishoudens en kleine bedrijven worden gecompenseerd door lagere loonbelastingen. Een kleine verschuiving van belasting op arbeid naar belasting op natuurlijke hulpbronnen is hiervan het gevolg.

Met ingang van 1996 worden alle telecommunicatiediensten belast met het normale BTW-tarief (17,5%).

De bruteringsoperatie volkshuisvesting uit 1995 heeft voor woningcorporaties als uitvloeisel dat grote bedragen aan te ontvangen subsidies en terug te betalen leningen tegen elkaar zijn weggestreept. Deze administratieve ingreep heeft tot gevolg dat in 1996 de door het Rijk betaalde subsidies sterk afnemen.

Het ambtenarenpensioenfonds (ABP) is per 1 januari 1996 geprivatiseerd.

In februari 1996 kondigt de KNVB aan samen met ondermeer ING Bank, Philips en Endemol een nieuw sportkanaal op te richten. Na beëindiging van de overeenkomst met de NOS sluit deze zender met de KNVB een overeenkomst af waarbij Sport7 het recht krijgt alle door de KNVB georganiseerde of met toestemming van de KNVB gespeelde voetbalwedstrijden uit te zenden. Het kanaal gaat in september van start maar moet nog voor het eind van het jaar stoppen door gebrek aan inkomsten.

In maart 1996 vindt de officiële ondertekening plaats van het Milieuconvenant tussen de overheid en de organisaties van de Nederlandse textiel-, tapijt- en papierindustrie. De hiermee bekrachtigde Integrale Milieu Taakstelling (IMT) legt de emissiereducties voor milieubelastende stoffen voor de middellange termijn vast.

Het Duitse DASA-concern weigert nog langer de vliegtuigbouwer Fokker financieel te steunen. Hierdoor komt het bedrijf in acute liquiditeitsproblemen die er toe leiden dat op 15 maart 1996 de Amsterdamse rechtbank de Koninklijke Nederlandse Vliegtuigenfabriek Fokker failliet verklaart. Aan 5 664 werknemers wordt ontslag aangezegd.

In maart 1996 leidt het eventuele verband tussen de 'gekke koeien ziekte' en de voor mensen dodelijke ziekte van Creutzfeld-Jacob tot een wereldwijd exportverbod voor Britse runderen, rundvlees en afgeleide producten door de Europese Commissie.

De privatisering van de Ziektewet wordt op 1 maart 1996 een feit met het in werking treden van de *Wet uitbreiding loondoorbetalingsplicht bij ziekte* (WULBZ).

In het eerste kwartaal van 1996 ondervindt vooral de bouwproductie veel hinder van de koude.

Met ingang van juni 1996 biedt de nieuwe Winkeltijdenwet aan de detailhandel de mogelijkheid om op werkdagen tot tien uur 's avonds open te blijven.

Op 17 juni verkoopt Libertel het honderdduizendste abonnement voor mobiel telefoneren. Het bedrijf is een belangrijke concurrent voor PTT Telecom geworden op het gebied van mobiel bellen.

Per 1 juli 1996 is de Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWW) vervangen door de Algemene Nabestaandenwet (ANW).

De huurverhoging per 1 juli 1996 komt uit op gemiddeld 4,1%.

In 1996 gaat Duitsland over tot nabetalingen voor gasleveranties uit de *common area*.

De Regering verkoopt in 1996 20% van de aandelen van het chemieconcern DSM en reduceert hiermee haar aandeel in DSM tot 11%.

In augustus 1996 krijgt de Nederlandse Spoorwegen concurrentie. Het Amsterdamse rondvaartbedrijf Lovers krijgt van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat het groene licht voor de exploitatie van een spoorlijn tussen Amsterdam en IJmuiden.

De Amsterdamse Effectenbeurs heeft een goed jaar achter de rug. Het rendement op aandelen over 1996 is volgens de CBS-herbeleggingsindex opgelopen van 20% tot 40%. Voor het vijfde opeenvolgende jaar presteert Amsterdam beter dan het wereldgemiddelde.

Statistische bijlage

Tabel 1 Bestedingen

	1989/'93	1994	1995*	1996*
<i>% volumemutaties</i>				
Bruto binnenlands product	2,7	3,2	2,3	3,3
Consumptieve bestedingen	2,6	1,9	1,6	2,7
overheid	1,6	0,6	0,6	1,2
huishoudens	2,9	2,2	1,8	3,0
Investerings in vaste activa (bruto)	0,9	2,2	5,0	6,1
overheid	3,1	2,8	2,6	3,8
bedrijven	0,5	2,1	5,4	6,5
Uitvoer	4,2	6,7	7,1	4,5
Invoer	3,0	6,7	7,2	5,3
<i>% prijsmutaties</i>				
Bruto binnenlands product	2,1	2,3	1,6	1,3
Consumptieve bestedingen	2,4	2,5	1,9	1,3
overheid	2,5	1,5	3,4	1,1
huishoudens	2,4	2,8	1,5	1,3
Investerings in vaste activa (bruto)	1,9	1,0	1,0	1,4
overheid	2,1	1,2	1,2	1,3
bedrijven	1,8	1,0	0,9	1,4
Uitvoer	-0,1	0,5	1,1	0,6
Invoer	0,0	0,1	0,9	0,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Tabel 2 Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten) naar bedrijfstakken en -klassen

	1989/'93	1994	1995*	1996*	1996*
<i>% volumemutaties</i>					<i>mln gld</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	5,2	6,0	1,4	1,1	19 753
Delfstoffenwinning	3,3	-1,0	0,7	10,5	17 698
Industrie	1,1	6,1	3,2	1,5	102 764
Voedings- en genotmiddelenindustrie	3,0	6,0	2,8	1,4	18 501
Textiel- en lederindustrie	-1,6	-2,2	-7,0	0,4	2 450
Papierindustrie	0,9	6,9	1,3	-0,8	3 071
Uitgeverijen en drukkerijen	1,9	3,1	1,6	2,2	10 378
Aardolie-industrie	0,7	11,8	4,3	4,6	3 922
Chemische basisproductenindustrie	0,2	15,9	9,0	-2,2	10 348
Chemische eindproductenindustrie	2,4	2,7	3,8	3,6	5 393

Tabel 2 Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten) naar bedrijfstakken en -klassen (slot)

	1989/'93	1994	1995*	1996*	1996*
	% volumemutaties				mln gld
Rubber- en kunststofindustrie	2,9	6,9	-0,1	0,3	3 447
Basismetaleindustrie	-0,5	12,0	0,8	-3,5	3 440
Metaalproductenindustrie	1,3	5,1	3,4	0,3	8 090
Machine-industrie	0,5	5,6	5,2	3,7	8 342
Elektrotechnische industrie	1,7	5,4	4,0	3,6	11 530
Transportmiddelenindustrie	-0,2	3,0	5,6	5,3	4 877
Overige industrie	-0,8	3,9	0,1	1,8	8 975
Energie- en waterleidingbedrijven	1,6	1,9	3,2	2,9	11 191
Bouwnijverheid	-0,7	1,1	-1,2	0,9	33 345
Handel, horeca en reparatie	3,0	2,0	3,3	2,9	92 589
Vervoer en communicatie	4,9	4,4	3,7	5,5	48 415
Vervoer over land	4,8	2,5	1,1	1,4	18 009
Vervoer over water	2,9	4,9	-8,8	7,8	2 300
Vervoer door de lucht	16,8	18,1	16,3	8,4	4 124
Dienstverlening t.b.v. vervoer	1,0	4,5	5,8	2,1	8 365
Post en telecommunicatie	4,2	2,8	4,5	11,4	15 617
Overige dienstverlening	2,7	2,1	2,1	2,9	290 856
Banken	0,8	-1,6	-1,5	4,1	23 934
Verzekeringswezen en pensioenfondsen	-5,7	15,0	-2,9	9,6	4 681
Financiële hulpactiviteiten	3,5	7,0	4,7	12,9	4 288
Verhuur van en handel in onroerend goed	3,8	2,8	2,2	2,5	66 594
Verhuur van roerende goederen	6,8	10,0	4,3	-7,6	5 214
Computerservicebureaus e.d.	↑	1,6	16,8	15,2	6 222
Speur- en ontwikkelingswerk	↑	4,2	5,3	7,7	3 694
Juridische en economische dienstverlening	↑	4,0	1,9	3,4	17 058
Architecten- en ingenieursbureaus	↑	3,7	7,3	5,2	8 323
Reclamebureaus	↑	1,8	13,0	11,9	3 255
Zakelijke dienstverlening n.e.g.	↑	-0,9	3,1	2,5	9 980
Uitzendbureaus	1,5	23,4	28,7	20,0	9 742
Gezondheids- en welzijnszorg	2,0	1,5	0,4	1,0	44 931
Milieudienstverlening ¹⁾	.	2,7	14,5	1,3	1 820
Cultuur, sport, recreatie	2,2	0,7	3,3	1,8	7 592
Particuliere huishoudens met personeel	1,1	0,3	2,1	3,0	2 146
Overige dienstverlening n.e.g. ¹⁾	2,3	-1,2	-1,8	-0,8	8 221
Overheidsbestuur en sociale verzekering	1,8	0,5	0,9	1,0	31 842
Defensie	-1,0	-3,1	-6,9	-8,6	6 470
Gesubsidieerd onderwijs	0,8	1,4	0,1	2,0	24 849
Verbruik toegerekende bankdiensten	0,8	-2,0	2,1	4,0	-25 723
Verschil toegerekende en afgedragen BTW	970
Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten), = binnenlands product (bruto, factorkosten)	2,6	3,2	2,3	2,7	591 860

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

¹⁾ De milieudienstverlening is tot en met 1992 begrepen in overige dienstverlening n.e.g.

Tabel 3 Macrogegevens nationale rekeningen

	1989/'93	1994	1995*	1996*	1996*
	<i>% waardenmutaties</i>				<i>mln gld</i>
Het BBP benaderd vanuit de productiekant					
1 Productie (basisprijzen)	4,2	4,6	4,9	4,8	1 192 760
2 Intermediair verbruik (aankooprijzen exclusief aftrekbare BTW)	3,7	3,9	6,7	5,7	596 550
3 (1-2) Toegevoegde waarde (basisprijzen)	4,8	5,2	3,2	4,0	596 210
4 Productgebonden belastingen (excl. BTW) minus productgebonden subsidies	36,3	28,7	34,3	16,5	23 840
5 Toegerekende BTW	2,2	4,2	2,7	6,7	47 590
6 (3 t/m 5) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,9	5,6	3,9	4,6	667 640
Het BBP benaderd vanuit de bestedingenkant					
1 Consumptieve bestedingen	5,1	4,5	3,4	4,0	492 170
2 Investerings in vaste activa (bruto)	2,8	3,2	6,0	7,6	131 430
3 Veranderingen in voorraden	1 350
4 Uitvoer (fob)	4,1	7,3	8,3	5,2	358 260
5 Invoer (cif)	3,0	6,9	8,1	6,1	-315 570
6 (1 t/m 4-5) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,9	5,6	3,9	4,6	667 640
Het BBP benaderd vanuit de inkomenskant					
1 Beloning van werknemers	4,7	1,9	3,6	3,7	338 090
2 Belastingen op productie en invoer minus subsidies	6,7	9,1	10,9	8,9	75 780
3 Afschrijvingen	5,1	3,5	3,7	4,3	76 750
4 Exploitatie-overschot	4,7	13,1	2,1	4,6	177 020
5 (1 t/m 4) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,9	5,6	3,9	4,6	667 640

Tabel 3 Macrogegevens nationale rekeningen (slot)

	1989/'93	1994	1995*	1996*
Verdeling beschikbaar nationaal inkomen	<i>mln gld</i>			
6 Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	538 326	614 270	638 380	667 640
7 Saldo uit het buitenland ontvangen primaire inkomens	-980	1 740	560	5 110
8 (6+7) Nationaal inkomen (bruto, marktprijzen)	537 346	616 010	638 940	672 750
9 Saldo uit het buitenland ontvangen inkomensoverdrachten	-4 714	-7 710	-8 200	-8 950
10 (8+9) Beschikbaar nationaal inkomen (bruto)	532 632	608 300	630 740	663 800
w.v. afschrijvingen	62 794	70 980	73 610	76 750
w.v. beschikbaar nationaal inkomen (netto)	469 838	537 320	557 130	587 050
w.v.				
huishoudens	369 796	417 810	433 340	454 390
overheid	70 790	76 850	79 170	88 420
vennootschappen	29 252	42 660	44 620	44 240
11 Consumptieve bestedingen	399 526	457 480	473 210	492 170
12 (10-11) Nationale besparingen (bruto)	133 106	150 820	157 530	171 630
13 Investerings in vaste activa (bruto)	109 484	115 210	122 140	131 430
14 Veranderingen in voorraden	3 334	2 310	30	1 350
15 (12-13-14) Nationaal inkomensoverschot (= Saldo lopende transacties met het buitenland)	20 288	33 300	35 360	38 850
16 Saldo uit het buitenland ontvangen kapitaaloverdrachten	-1 470	-2 280	-2 610	-4 570
17 (15+16) Nationaal vorderingenoverschot (+) c.q. -tekort (-)	18 818	31 020	32 750	34 280
w.v.				
huishoudens	31 114	25 250	27 730	29 350
overheid	-21 186	-23 110	-58 250	-15 330
vennootschappen	8 890	28 880	63 270	20 260
w.v. beleggingen in en kredietverlening aan het buitenland	13 752	30 140	35 760	43 820

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Tabel 4 Consumptieve bestedingen van huishoudens

	1989/'93	1994	1995*	1996*	1996*
	volumemutatie in %				mln gld
Voedings- en genotmiddelen	1,7	1,8	1,9	2,1	55 520
Kleding en schoeisel	3,6	0,1	-0,1	1,8	22 980
Woningdiensten, verwarming, verlichting en water	3,1	1,7	2,2	3,6	81 950
Woninginrichting en -onderhoud	2,7	1,1	1,5	3,3	25 760
Medische verzorging	3,2	1,6	1,2	1,9	49 460
Vervoer en communicatie	3,1	4,3	3,0	3,9	52 250
Ontspanning en ontwikkeling	3,7	0,7	2,8	3,6	38 580
Overige goederen en diensten	3,2	4,2	0,4	3,2	66 070
Binnenlandse particuliere bestedingen	3,0	2,2	1,7	3,0	392 570
Af: consumptie door niet-ingezetenen in Nederland	6,0	-2,7	4,3	0,4	8 750
Consumptie door huishoudens in het buitenland	1,7	-0,9	6,0	1,5	14 650
Consumptieve bestedingen door huishoudens	2,9	2,2	1,8	3,0	398 470

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Tabel 5 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	1989/'93	1994	1995*	1996*	1996*
	volumemutaties in %				mln gld
Woningen	-0,3	6,2	0,9	0,1	33 520
Gebouwen voor bedrijven en overheid	-0,3	-1,8	0,2	4,2	19 670
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	1,9	-1,1	2,6	4,8	15 210
Externe vervoermiddelen	3,3	6,7	9,2	-0,9	14 990
Toeneming veestapel (gebruiksvee)					-80
Machines en werktuigen	1,5	-0,9	9,2	13,4	45 980
Overdrachtskosten	4,6	18,3	3,5	9,7	5 650
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	7,9	7,6	-7,0	-5,4	3 510
Investerings in vaste activa (bruto)	0,9	2,2	5,0	6,1	131 430

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Tabel 6 Baten en lasten van de overheid

	1989/'93	1994	1995*	1996*
	<i>mln gld</i>			
Belastingen op productie en invoer	67 696	78 830	81 770	88 170
Belastingen op inkomen en vermogen	85 350	85 980	83 060	89 190
Inkomen uit vermogen	21 730	19 630	18 370	18 740
Premies sociale verzekering	97 814	116 480	120 930	119 850
Inkomenoverdrachten	8 260	6 370	6 310	5 520
Kapitaaloverdrachten	1 826	2 510	2 460	3 860
Afschrijvingen	4 398	4 970	5 170	5 420
Totale baten	287 074	314 770	318 070	330 750
Consumptieve bestedingen	78 988	88 030	91 540	93 700
Investerings in vaste activa (bruto)	14 428	16 430	17 060	17 950
Saldo aan- en verkopen van grond	-3 296	-3 940	-4 620	-5 090
Inkomen uit vermogen	33 008	35 880	38 000	37 220
Subsidies	17 130	16 050	12 170	12 390
Uitkeringen sociale voorzieningen	25 276	27 290	26 250	26 680
Uitkeringen sociale verzekering	107 252	121 190	123 590	125 470
Overige inkomensoverdrachten	27 394	30 030	31 260	31 290
Kapitaaloverdrachten	8 080	6 920	41 070	6 470
Correctie bruteringsoperatie			-32 820	
Totale lasten	308 260	337 880	343 500	346 080
Vorderingentekort	-21 186	-23 110	-25 430	-15 330

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

Tabel 7 Netto bijdragen van economische activiteiten aan milieuthema-indicatoren en toegevoegde waarde, 1994¹⁾

	Broei- kas- effect	Ozon- laag- aan- tas- ting	Ver- zuring	Vermes- ting	Afval	Afval- water	Toege- voegde waarde (factor- kosten)
	%						
Emissie door consumenten	17,0	6,9	13,5	8,2	37,8	247,3	
Eigen vervoer	7,2	3,1	9,9	1,2	0,5	–	
Overige consumptie	9,8	3,9	3,5	7,0	37,2	247,3	
Emissie door producenten	78,0	91,1	86,5	91,8	62,2	–237,8	
Landbouw	13,2	3,5	39,7	81,7	5,9	3,5	3,5
Visserij	–	0,1	0,1	–	0,3	0,2	0,1
Delfstoffenwinning, uitgezonderd aardolie en aardgas	0,1	–	0,1	–	0,5	–	0,2
Aardolie- en aardgaswinning	2,3	–	0,4	–	–	–	2,4
Industrie							
Voedings- en genotmiddelenindustrie	2,2	7,8	1,1	2,9	12,3	31,5	3,3
Textiel- en lederindustrie	0,2	0,2	0,1	0,2	0,6	3,9	0,5
Papierindustrie	0,7	–	0,2	0,8	2,7	3,8	0,5
Uitgeverijen en drukkerijen	0,1	0,1	0,1	0,0	0,6	0,9	1,7
Aardolie-industrie	5,1	–	8,6	0,2	0,3	1,3	0,6
Chemische industrie	15,7	13,3	5,0	2,2	11,2	12,8	2,4
Rubber- en kunststofindustrie	0,1	3,0	0,1	0,0	0,5	0,1	0,9
Basismetalenindustrie	3,1	0,1	2,3	0,2	1,2	1,8	0,6
Metaalproductenindustrie	0,2	0,1	0,2	0,1	0,7	2,0	1,4
Machine-industrie	0,1	0,2	0,1	0,1	0,7	1,1	1,4
Elektrotechnische industrie	0,2	1,9	0,2	0,1	0,6	1,2	2,0
Transportmiddelenindustrie	0,1	0,1	0,1	0,0	0,5	0,7	0,8
Voorbereiding tot recycling	–	9,2	0,1	0,0	0,2	–	0,0
Houtindustrie	0,1	–	0,1	0,0	0,6	0,4	0,3
Bouwmaterialenindustrie	1,5	0,1	1,8	0,2	2,1	0,2	0,7
Overige industriële bedrijven	–	0,1	–	–	0,8	0,4	0,6
Energie- en waterleidingbedrijven							
Energiebedrijven	19,6	0,1	6,9	0,7	1,2	–	1,5
Waterleidingbedrijven	–	–	0,0	0,0	0,3	0,2	0,4
Bouwnijverheid	1,0	24,7	1,6	0,2	20,1	1,2	5,6
Autohandel en -reparatie	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	3,3	1,8
Groothandel, uitgezonderd afval en schroot	1,9	0,4	0,9	0,2	1,1	2,2	6,8
Groothandel in afval en schroot	0,2	–	0,1	0,0	–	–	0,4
Detailhandel, horeca en reparatie	0,5	1,0	0,5	0,8	1,6	17,3	6,7
Vervoer over land	2,9	2,4	6,4	0,8	0,8	1,4	3,1
Vervoer over water	1,3	0,4	6,2	0,6	3,6	0,1	0,5
Vervoer door de lucht	0,3	0,1	0,2	0,0	0,1	0,3	0,7
Dienstverlening t.b.v. vervoer	0,3	0,1	0,1	0,0	0,2	0,7	1,4
Zakelijke dienstverlening, verhuur en communicatie	0,6	1,0	0,9	0,5	2,3	10,2	29,0
Overheidsbestuur en sociale verzekering	0,4	0,6	0,5	0,2	3,3	2,4	6,7
Onderwijs	0,2	0,2	0,1	0,2	0,7	4,7	4,5
Gezondheids- en welzijnszorg	0,3	0,6	0,1	0,5	1,4	10,2	7,7
Milieudienstverlening	2,1	19,4	1,0	–1,8	–18,8	–367,1	0,3
Overige diensten	1,3	0,2	0,4	0,0	1,7	9,3	2,7
Overige binnenlandse emissies	5,0	1,9	–	–	–	90,5	
Totale binnenlandse vervuiling, netto	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1996.

¹⁾ Negatieve netto emissies betreffen reinigingsactiviteiten.

Lijst van gebruikte begrippen

afschrijvingen: de berekende waardevermindering van machines, gebouwen en andere duurzame productiemiddelen die worden ingezet in het productieproces, voor zover die vermindering het gevolg is van normale technische slijtage, economische veroudering of verzekerbare schade.

arbeidsjaar: komt overeen met de gemiddelde contractuele arbeidsduur van een voltijd baan op jaarbasis. Personen die niet gedurende het gehele jaar een volledige werkkring hebben gehad, tellen daarbij slechts mee voor het aantal (gedeelten van) dagen dat de werkkring voor hen bestond.

arbeidsproductiviteitsontwikkeling: de volumeverandering van de *toegevoegde waarde* per arbeidsjaar.

arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen: de hoeveelheid arbeid die in een bepaalde periode is ingezet. Wordt uitgedrukt in arbeidsjaren.

bankwezen: zie *kredietinstellingen*.

basisprijzen: wordt gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde*. De waardering tegen basisprijzen gaat uit van de prijs die de producent uiteindelijk overhoudt, dus exclusief handels- en vervoersmarges van derden en exclusief het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden subsidies. Zie ook *factorkosten* en *marktprijzen*.

belastingen: door de overheid opgelegde, verplichte heffingen (exclusief successierechten), zonder een direct aanwijsbare tegenprestatie, die dienen ter dekking van overheidsuitgaven.

belastingen op inkomen en vermogen: *belastingen* die rechtstreeks bij de betaler worden geheven over het inkomen en vermogen van personen, de winsten van bedrijven en aan het buitenland betaalde dividenden.

belastingen op productie en invoer: *belastingen* die verband houden met de productie en de invoer van goederen en diensten. Zij omvatten alle door bedrijven (en de overheid zelf) betaalde belastingen, met uitzondering van die welke worden geheven op de winst of het vermogen van de bedrijven. Veelal worden zij direct doorberekend aan de consumenten. Voorbeelden zijn de BTW, accijnzen en verontreinigingsheffingen.

beloning van werknemers: de loonsom.

beroepsbevolking: alle personen van 15–64 jaar die tenminste twaalf uur per week werken of actief dergelijk werk zoeken.

beschikbaar inkomen: het inkomen na belastingen, uitkeringen en dergelijke, dat besteed wordt aan consumptie en besparingen; dit komt overeen met het secundair inkomen, dat wil zeggen alle inkomens die een *sector* ontvangt na herverdeling van het *primaire inkomen*.

besparingen (nationale-): de (nationale) besparingen zijn gelijk aan het *beschikbaar (nationaal) inkomen* verminderd met de (nationale) *consumptie*.

besparingen (van een sector): het bedrag dat, na toevoeging van de per saldo ontvangen *kapitaaloverdrachten*, beschikbaar is voor investeringen in niet-financiële activa dan wel voor het beleggen in obligaties, aandelen en andere financiële titels (of het aflossen van schulden).

binnenlands product: het totale inkomen dat door middel van productie in Nederland is gevormd. Het is daarmee gelijk aan de som van de toegevoegde waarden van alle bedrijfstakken. Wordt meestal *bruto* gebruikt. Kan worden uitgedrukt in *marktprijzen* en in *factorkosten*.

bruto (binnenlands product, nationaal inkomen etcetera): inclusief *afschrijvingen*.

buitenland (ten opzichte van Nederland): omvat alle transacties van *ingezetenen* van Nederland met alle deelnemers die niet tot de Nederlandse economie worden gerekend. Het betreft hier onder andere de invoer en uitvoer van goederen en diensten, ontvangsten (betalingen) van rente, dividenden en dergelijke uit (aan) het buitenland, en de aan- en verkopen van aandelen en andere financiële titels met het buitenland.

consumptiequote (gemiddelde-): het verhoudingsgetal van de *gezinsconsumptie* en het (bruto) *binnenlands product* tegen *marktprijzen*.

consumptieve bestedingen: de geproduceerde goederen en diensten die niet voor productieve doeleinden worden gebruikt, exclusief de uitvoer. Kan worden onderscheiden in *overheidsconsumptie* en *gezinsconsumptie*.

deflator: zie *prijsmutatatie*.

directe belastingen: zie *belastingen op inkomen en vermogen*.

doorvoer: de goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, door Nederland heen vervoerd wordt, zonder hier te worden bewerkt en zonder door de douane te worden ingeklaard. Maakt geen deel uit van de *uitvoer* of de *invoer*. Nauw verwant aan de *wederuitvoer*.

economische groei: de procentuele *volumegroei* van de *toegevoegde waarde* ofwel het BBP (meestal tegen marktprijzen) in een bepaalde periode ten opzichte van een eerdere periode.

exploitatie-overschot: het deel van de *toegevoegde waarde* tegen *factorkosten* dat resteert na de beloning van werknemers. Bij vennootschappen kan het worden opgevat als beloning voor de inzet van kapitaal in het productieproces. In het geval van zelfstandigen bevat het daarnaast een beloning voor de ingezette arbeid van zelfstandigen en eventueel hun meewerkende gezinsleden.

export: zie *uitvoer*.

factorkosten: wordt gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*. De waardering tegen factorkosten omvat de beloningen voor de productiefactoren arbeid en kapitaal en is als zodanig gelijk aan de loonsom plus het *exploitatie-overschot*. Zie ook *basisprijzen* en *marktprijzen*.

finale bestedingen: de waarde van de geproduceerde eindproducten, dat wil zeggen de goederen en diensten die in dezelfde periode niet (geheel) in het Nederlandse productieproces worden gebruikt. Deze bestaan uit *uitvoer*, *consumptieve bestedingen* en *investerings* en vormen samen met het *intermediair verbruik* de totale bestedingen aan goederen en diensten.

financiële transacties: de veranderingen in diverse typen vorderingen op en schulden van een *sector* aan andere sectoren en het buitenland.

geregistreerde werkloosheid: mensen zonder werk (of met werk van minder dan twaalf uur per week) die bij een arbeidsbureau staan ingeschreven en direct beschikbaar zijn voor een baan van minstens twaalf uur per week.

gezinsconsumptie: de *consumptieve bestedingen* van *huishoudens*. Ook wel particuliere consumptie genoemd, ter onderscheiding van de (collectieve) *overheidsconsumptie*.

gezinshuishoudingen: zie *huishoudens*.

huishoudens: de *sector* in de economie die alle particuliere huishoudens en de personen in bejaardenoorden en andere instellingen in Nederland omvat. Dit is inclusief de bedrijven van zelfstandige ondernemers voorzover die geen BV, NV of

een andere rechtspersoon zijn; personenvennootschappen (maatschappen, vennootschappen onder firma, etcetera) worden echter ook tot deze sector gerekend. In de huidige nationale rekeningen omvat deze sector ook de niet-productieve activiteiten van de instellingen zonder winstoogmerk die werken ten behoeve van huishoudens. Dit betreft bijvoorbeeld liefdadigheidsorganisaties.

import: zie *invoer*.

indirecte belastingen: zie *belastingen op productie en invoer*.

ingezetenen: alle personen en bedrijven die behoren tot de Nederlandse economie. Het betreft hier grosso modo alle personen die, onafhankelijk van hun nationaliteit, langer dan één jaar verblijven in Nederland en alle bedrijven die gevestigd zijn in Nederland. Het laatste geldt ook voor vestigingen van buitenlandse ondernemingen in Nederland, terwijl omgekeerd vestigingen van Nederlandse ondernemingen in het buitenland niet tot de ingezetenen worden gerekend.

inkomensherverdeling: de wijze waarop *inkomensoverdrachten* een deel van het *primaire inkomen* op een andere manier over deelnemers aan het economisch proces verdelen. Vindt vooral plaats door middel van de heffing van belastingen en premies en het verschaffen van sociale uitkeringen.

inkomensoverdrachten (van sectoren): alle betalingen van de ene aan de andere deelnemer in het economisch proces waar geen directe tegenprestatie tegenover staat, met uitzondering van de *kapitaaloverdrachten*. Voorbeelden zijn giften, belastingen, premies, uitkeringen, afdrachten aan de Europese Unie en diverse overdrachten tussen de verschillende overheidslagen.

inkomensverdeling: de verdeling van het gevormde inkomen over de verschillende binnenlandse *sectoren* en het *buitenland*. Kan worden onderverdeeld in de primaire inkomensverdeling en de secundaire inkomensverdeling.

intermediair verbruik: de goederen en diensten die in het productieproces worden gebruikt voor verdere bewerking en voor de productie van andere goederen en diensten. Voorbeelden zijn de verwerking van grondstoffen en halffabrikaten en het gebruik van diensten van accountantskantoren. Kan worden onderscheiden van *finale bestedingen*.

investeringen: de *finale bestedingen* die bestemd zijn voor gebruik in een Nederlands productieproces, maar die in de betreffende periode niet of slechts voor een deel daadwerkelijk zijn verbruikt. Kan worden onderscheiden in investeringen in *vaste activa* en in *voorraden*.

investeringsquote (gemiddelde -): het verhoudingsgetal van de (bruto) *investeringen* in *vaste activa* en het (bruto) *binnenlands product* c.q. de totale *toegevoegde waarde*.

invoer: bestaat uit buitenlandse goederen die in het vrije verkeer van Nederland zijn gebracht en diensten die door het buitenland aan Nederland zijn geleverd.

kapitaalgoederenvoorraad: de totale waarde van de *vaste activa*.

kapitaaloverdrachten: alle betalingen van de ene aan de andere deelnemer in het economisch proces waar geen directe tegenprestatie tegenover staat, en die drukken op het vermogen van de betaler of dienen om *investeringen* in *vaste activa* of andere lange-termijnuitgaven van de ontvanger te financieren. Voorbeelden zijn successierechten en investeringsbijdragen van de overheid.

kredietinstellingen: de *sector* in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met financiële bemiddeling, dat wil zeggen het aantrekken, omzetten en uitzetten van financiële middelen.

lonen: de *beloning van werknemers* voor geleverde arbeid exclusief de *sociale premies ten laste van werkgevers*. Dit is inclusief de belastingen en premies ten laste van de werknemers.

loonquote: het verhoudingsgetal van de *beloning van werknemers* en het (bruto) *binnenlands product*.

loonsom: het totaal van *lonen* en *sociale premies ten laste van werkgevers*.

marktprijzen: wordt vooral gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*. De waardering tegen marktprijzen is gelijk aan die tegen *factorkosten* verhoogd met de *belastingen op productie en invoer* en verlaagd met de *subsidies op productie en invoer*.

nationaal inkomen: alle inkomens die Nederlandse *ingezetenen* ontvangen op grond van hun deelname aan een (binnen- of buitenlands) productieproces, dan wel op grond van hun bezit van vermogenstitels. Deze inkomens omvatten, onder andere, de beloning van werknemers, belastingen en subsidies op productie en invoer, rente, dividenden en niet-uitgekeerde winsten. Is gelijk aan de som van de *primaire inkomens* van alle sectoren. Het kan ook worden berekend als het binnenlands product plus de per saldo uit het buitenland ontvangen lonen, rente, dividenden etcetera. Kan worden uitgedrukt in *marktprijzen* en in *factorkosten*. In het laatste geval tellen belastingen en subsidies op productie en invoer niet mee.

nationaal product: de totale *toegevoegde waarde* die in Nederland wordt voortgebracht, plus de per saldo uit het buitenland ontvangen *primaire inkomens*. Is in waarde gelijk aan het nationaal inkomen. De reële verandering ervan is exclusief de invloed van de *ruilvoetverandering*, dit in tegenstelling tot de reële verandering van het nationaal inkomen.

nationale rekeningen: het statistische systeem waarmee de Nederlandse economie in kaart wordt gebracht. Ook wel de nationale boekhouding genoemd.

netto (binnenlands product, nationaal inkomen etcetera): exclusief afschrijvingen.

niet-financiële vennootschappen: de *sector* in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met de productie van goederen en verhandelbare, niet-financiële diensten. Zij bevat ook overheidsbedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die zich gedragen als ondernemingen, en particuliere *quasi-vennootschappen*.

niet-ingezetenen: alle personen en bedrijven die niet behoren tot de Nederlandse economie. Zie ook *ingezetenen*.

nijverheid: verzamelnaam voor alle bedrijven uit de bedrijfstakken delfstoffenwinning, industrie, openbare nutsbedrijven, bouwnijverheid en -installatiebedrijven.

overheid: de *sector* in de economie die zich vooral bezighoudt met het produceren van niet-verhandelbare, collectieve diensten en het herverdelen van inkomen en vermogen. Kan worden opgesplitst in het *Rijk*, de *overige publiekrechtelijke lichamen* en de *sociale verzekeringsinstellingen*.

overheidsconsumptie: de *consumptieve bestedingen* van de *overheid*. Het betreft hier de diensten geproduceerd door de overheid waar geen directe betaling tegenover staat. Voorbeelden zijn het overheidsbestuur, defensie en het gesubsidieerde onderwijs.

overige publiekrechtelijke lichamen: bevat alle onderdelen van de *overheid* die niet bij het *Rijk* en de *sociale verzekeringsinstellingen* horen. Voorbeelden zijn provincies, gemeenten, waterschappen en verzelfstandigde overheidsdiensten.

polishouders (inkomen toegerekend aan): de beleggingsopbrengsten op de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen worden in de *nationale rekeningen* opgevat als inkomen uit vermogen, dat de polishouders ontvangen van de verzekeringsmaatschappijen. Deze betalen daarmee op papier de toegerekende pensioen- en levensverzekeringspremies.

prijsmutatie (-ontwikkeling, -groei, etc): het gewogen gemiddelde van de prijsveranderingen van de onderdelen waaruit een bepaalde variabele bestaat. Bepaalt samen met de *volumemutatie* de *waardemutatie*.

primair inkomen: alle inkomens die een *sector* ontvangt op grond van de deelname aan een (binnen- of buitenlands) productieproces, dan wel op grond van het bezit van vermogenstitels. Deze inkomens omvatten onder andere de beloning van werknemers, belastingen en subsidies op productie en invoer, rente, dividenden uit het buitenland en niet-uitgekeerde winsten.

productiefactoren: de middelen die nodig zijn in het *productieproces*, zoals arbeid, natuurlijke hulpbronnen en kapitaal.

productieproces: de vervaardiging van goederen en diensten.

productiewaarde: de waarde van de goederen en diensten die in het *productieproces* zijn voortgebracht.

quasi-vennootschappen: bedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die zich gedragen als *vennootschappen*. Dit betreft allereerst vrij grote bedrijven zonder rechtspersoon. Verder worden hiertoe gerekend delen van de overheid of vennootschappen waarvan de rol in het economisch proces sterk verschilt van die van de eigenaar, zoals een gemeentelijk energiebedrijf.

reële ontwikkeling: de ontwikkeling van een inkomen of een andere transactie die geen direct verband houdt met goederen of diensten, voorzover deze ontwikkeling uitgaat boven een compensatie voor prijsveranderingen.

rentemarge: zie *toegerekende bankdiensten*.

Rijk: het onderdeel van de overheid dat de ministeries en enkele begrotingsfondsen omvat, zoals het Gemeente- en het Provinciefonds, het Mobiliteitsfonds en het Infrastructuurfonds.

ruilvoetverandering (van Nederland): een indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de gemiddelde ontwikkeling van de uitvoerprijzen en die van de importprijzen. Als het prijspeil van de uitvoer sneller stijgt dan dat van de invoer, is het indexcijfer groter dan 100. In dat geval is er sprake van een ruilvoetverbetering.

saldo lopende transacties met het buitenland: het totaal van het uitvoeroverschot, het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen lonen, rente, dividenden en dergelijke en het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen uitkeringen sociale verzekering en andere inkomensoverdrachten.

sector: een groep van deelnemers aan het economisch proces die dezelfde positie en functie in de economie hebben (huishoudens, vennootschappen en overheid).

secundaire inkomens: zie *beschikbaar inkomen*.

sociale premies ten laste van werkgevers: de premies geheven over de (bruto) lonen, voor zover die premies ten laste komen van de werkgevers. Omvatten naast de betaalde sociale verzekeringspremies ook pensioenpremies en de rechtstreeks door werkgevers betaalde uitkeringen.

sociale verzekeringsinstellingen: het onderdeel van de *overheid* dat zich bezighoudt met de administratie en uitvoering van de sociale verzekeringswetten, zoals de WAO, de AOW, de AWBZ en de Ziektewet.

subsidies: gelden die door of via de *overheid* aan bedrijven worden verstrekt met het doel de prijzen te verlagen of werkgelegenheid in stand te houden. Voorbeelden zijn de EU-subsidies op voedingsmiddelen, de subsidies op openbaar vervoer en huurprijsverlagende subsidies.

toegerekende bankdiensten (ook wel: rentemarge): banken fungeren als tussenpersoon bij het aantrekken, omzetten en uitzetten van geld. Voor deze bankdiensten betalen de gebruikers in de regel geen expliciete vergoeding. De beloning van de banken ontstaat impliciet, als het verschil tussen de rente, dividenden en dergelijke die ze ontvangen en de rente die ze betalen. Dit wordt de rentemarge genoemd. De rentemarge wordt beschouwd als een onderdeel van de productie van het bankwezen; als zodanig zou zij ook moeten worden toegerekend aan het verbruik van de andere sectoren. Zij wordt echter niet verdeeld over afzonderlijke sectoren of bedrijfstakken, maar in mindering gebracht op de totale *toegevoegde waarde*. Bij de beschrijving van de inkomensverdeling wordt bij de financiële instellingen een 'correctie rentemarge' opgevoerd, om dubbelstellingen te voorkomen.

toegevoegde waarde: het inkomen dat in het *productieproces* wordt gevormd. Het kan worden berekend als het verschil tussen de *productiewaarde* en het *intermediair verbruik*. Het is daarmee gelijk aan het inkomen dat beschikbaar is voor de beloning van de betrokken productiefactoren. Kan worden gewaardeerd tegen *marktprijzen*, *factorkosten* of *basisprijzen* en *bruto* of *netto* zijn.

uitkeringen sociale verzekering: hebben betrekking op uitkeringen op het gebied van werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, ziekte, ouderdom en dergelijke, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd.

uitkeringen sociale voorziening: sociale uitkeringen van de overheid die niet met behulp van premies worden gefinancierd, zoals bijstandsuitkeringen en individuele huursubsidies.

uitvoer: bestaat uit goederen die buiten het vrije verkeer van Nederland zijn gebracht en diensten die aan het buitenland zijn geleverd.

vaste activa: productiemiddelen die langer dan één jaar meegaan, zoals gebouwen en machines, en die een behoorlijke waarde vertegenwoordigen. De aankopen hiervan behoren tot de *investeringen*. De jaarlijkse waardevermindering ervan komt tot uitdrukking in de *afschrijvingen*.

verzekeringsinstellingen: de *sector* in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met het omzetten van individuele risico's in collectieve risico's. Omvat niet de sociale verzekeringsinstellingen, die tot de *overheid* behoren.

volumemutatie (-ontwikkeling, -groei, etc): het gewogen gemiddelde van de veranderingen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de onderdelen waaruit een bepaalde goederen- of dienstentransactie of de toegevoegde waarde bestaat. Bepaalt samen met de *prijsmutatie* de *waardemutatie*.

voorraden: de waarde van alle grondstoffen, halffabrikaten, goederen in bewerking en nog niet verkochte voltooide producten die op een bepaald moment in de bedrijven aanwezig zijn. Een bijzondere categorie is het onderhanden werk: de productie van gedeeltelijk voltooide (kapitaal)goederen. Gedurende de productietijd leidt de productie tot een toename van de voorraden. De uiteindelijke verkoop leidt tot een onttrekking aan de voorraden en een toename van de investeringen in vaste activa of de uitvoer, al naar gelang het product aan een binnen- of een buitenlandse afnemer wordt verkocht. In de bouwnijverheid wordt het maken van woningen en gebouwen al tijdens de bouw geregistreerd als *investering in vaste activa*.

vorderingentekort overheid: het saldo van de inkomens- en kapitaalontvangsten van de *overheid* enerzijds en de inkomens- en kapitaaluitgaven en de *finale bestedingen* van de overheid anderzijds.

waardemutatie (-ontwikkeling, -groei, etc): de ontwikkeling van de waarde van een variabele. Kan worden opgesplitst in een *prijsmutatie* en een *volumemutatie*.

wederuitvoer: de goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, door Nederland heen vervoerd wordt zonder hier industrieel te worden bewerkt maar die wel door de douane wordt ingeklaard. Dit betreft onder andere goederen die door Nederlandse bedrijven internationaal worden verhandeld. Maakt deel uit van de *uitvoer* en de *invoer*. Nauw verwant aan de *doorvoer*.

werkloosheid: het verschijnsel waarbij personen die wel betaald werk willen en kunnen verrichten, geen werk kunnen krijgen. Wordt in dit boek gemeten als de *werkloze beroepsbevolking* en niet als de *geregistreeerde werkloosheid*.

werkloze beroepsbevolking: de personen van 15–64 jaar die tenminste twaalf uur per week beschikbaar zijn voor betaald werk, en activiteiten ontplooiën om zulk werk te vinden maar niet over zulk werk beschikken.

werkzame beroepsbevolking: de personen van 15–64 jaar die tenminste twaalf uur per week betaald werken.

Trefwoordenregister

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Aandelen	1, 2.2, 4.2, 4.4, 4.5, 4.6, 6.4, 8
Accijnzen, zie belastingen op productie en invoer	
Afschrijvingen	3.2, 4.1
Afval (vrijgekomen)	6.3
Arbeidsmarkt	1, 2.2, 7.3, 6.2
Arbeidsparticipatie	1, 7.3, 6.2
Arbeidsproductiviteit	1, 3.2, 5.1
Arbeidsvolume	3.2, 4.1, 5.1, 5.3, 6.4, 7.3
BTW	1, 2.2, 2.3, 3, 4.3, 7.4
Bankwezen, zie kredietinstellingen	
Bedrijfsgebouwen	1, 4.1, 5.2, 6.2
Bedrijfstakingen	1, 2.3, 3.2, 3.4, 4.1, 5.1, 5.2, 5.3, 6.3, 6.4
Bedrijven demografie	1, 5.1
Bedrijven: exploitatie-overschot	1, 3.2, 4.1
Bedrijven: productie en verbruik	1, 3.2, 4.1, 6.3
Bedrijven: toegevoegde waarde	1, 3.2, 4.1
Bedrijven: werkgelegenheid	3.2, 5.2
Belasting- en premiedruk	1, 4.1, 4.7
Belastingen op inkomen en vermogen	4.1, 4.3, 4.6
Belastingen op productie en invoer	1, 3.1, 3.2, 3.3, 4.3
Beloning van werknemers	1, 3.2, 3.4, 4.1, 5.1, 5.2
Beroepsbevolking	1, 5.1, 6.2, 7.3
Beschikbaar inkomen: huishoudens	1, 4.1, 4.6
Beschikbaar inkomen: nationaal	1, 4.1, 4.6
Beschikbaar inkomen: overheid	1, 4.1, 4.6
Beschikbaar inkomen: vennootschappen	1, 4.1, 4.6
Besparingen: huishoudens	1, 4.1, 4.5
Besparingen: nationaal	4, 4.1
Besparingen: via pensioenfondsen en levensverzekeraars	1, 4.1, 4.4, 4.5
Bestedingen	1, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 3.1, 3.2, 3.3, 6.3, 7.1, 7.2, 8
Betalingsbalans, zie buitenland: lopende transacties met het	
Bevolking	1, 3.2, 4.1, 4.5, 6.1, 6.4, 7.1, 7.3
Bezettingsgraad	1
Binnenlands product	1, 2.2, 3.3, 4.1, 4.7, 6.4, 7.1

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Bouwnijverheid	1, 3.2, 4.1, 5.1, 6.2, 6.3
Broeikaseneffect	1, 6.3, 8
Bruteringsoperatie	1, 3.2, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4
Buitenland: in- en uitvoer	1, 2.1, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2, 4.4, 6.1, 6.3, 7.1
Buitenland: lopende transacties met het	1, 4.1, 4.4
Chemie	1, 2.1 3.2, 5.2
Communicatie, zie vervoer- en communicatiebedrijven	
Consumptiegoederen	1, 2.2
Consumptiequote	7.2
Consumptieve bestedingen: algemeen	1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 4.7, 6.3
Consumptieve bestedingen: huishoudens	1, 2.2, 3.1, 3.2, 4.1, 4.5, 4.6, 7.2
Consumptieve bestedingen: overheid	1, 2.2, 4.1
Defensie	1, 2.2, 3.2, 3.4, 4.1, 5.2
Delfstoffenwinning	1, 2.3, 3.2, 4.1, 5.1, 5.2, 6.4
Demografie	1, 6.1
Dienstverlenende bedrijven	1, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.4, 3.4, 4.1, 5.2, 5.3, 6.3, 6.4, 7.4, 8
Directe belastingen, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Dividenden	1, 4.1, 4.2
Drugs	3.3
Duitsland	2.1, 2.4, 3.1, 3.2, 4.1, 5.2, 5.3, 6.2, 7.1, 7.2, 7.3, 7.4
Duurzame consumptiegoederen	1, 2.2
Economische en Monetaire Unie	1, 7.4
Economische groei	1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 4.1, 4.3, 4.5, 4.6, 4.7, 5.1, 5.2, 5.3, 6.1, 6.2, 6.3, 6.4, 8
Energie	1, 2.3, 3.2, 3.3, 4.2, 5.2, 7.1
Energie- en waterleidingbedrijven	1, 2.4, 3.2, 5.2
Europese Unie	1, 2.1, 3.1, 3.2, 4.1, 6.1, 6.4, 7.1, 7.2, 7.3, 7.4
Exploitatie van onroerend goed	3.2, 4.1, 5.2
Exploitatie-overschot	3.2, 3.4, 4.1
Export, zie uitvoer	
Finale bestedingen	1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3
Financiële instellingen	1, 4.1, 4.4
Financieringstekort, zie overheid: vorderingentekort	
Flexibilisering	1, 6.2, 8
Frankrijk	1, 2.1, 3.1, 5.2, 5.3, 6.2, 7.1, 7.2, 7.3, 7.4

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Geharmoniseerd BBP	1, 7.4
Gewelddelicten	1, 6.2
Gezondheidstoestand	1, 6.2
Gezondheidszorg	2.2, 3.2, 6.2
Gokwezen	3.2, 3.3
Grond	4.1, 6.1, 6.3
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	2.3, 3.2
Handel	1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 5.3, 6.4, 7.1, 7.2
Handels- en vervoersmarges	3.2, 3.4
Horeca	1, 2.2, 3.2, 4.1, 5.3
Huishoudens: aantallen	1, 6.1
Huishoudens: algemeen	1, 4.1, 4.5, 6.1
Huishoudens: consumptie	1, 2.1, 2.2, 4.1, 4.6, 6.3, 7.2, 8
Huishoudens: inkomens	1, 4.1, 4.6, 8
Hypotheken	1, 4.5, 8
Illegale activiteiten	3.3
Immigratie	6.1
Import, zie invoer	
Inactiviteit, zie participatiegraad	
Industrie	1, 2.1, 3.2, 3.4, 6.2, 6.3, 6.4, 7.1, 8
Inflatie	1, 2.1, 4.5, 7.4
Inkomen: beschikbaar	1, 4.1, 4.6
Inkomensongelijkheid	1
Inkomensoverdrachten	1, 4.1, 4.3
Inkomensverdeling	1, 4.1, 4.3, 5.6
Inkomstenbelasting, zie belasting op inkomen en vermogen	
Intermediair verbruik	1, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 5.3
Investerings	1, 2.1, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.4, 4.1, 4.5, 4.6, 5.2, 7.1, 7.2
Investerings: directe- in het buitenland	1
Investerings: in vaste activa (algemeen)	1, 2.1, 2.3, 2.4, 3.2, 4.1, 4.5, 4.6, 7.2
Investerings: in vaste activa door bedrijven	1, 2.1, 2.3, 3.2
Investerings: in vaste activa door de overheid	1, 2.1, 2.3, 2.4, 3.2
Investerings: in voorraden	1, 2.1, 2.3, 3.2
Investeringsquote	7.2
Invoer	1, 2.1, 3.1, 4.3, 7.2, 7.3
Invoerrechten, zie belastingen op productie en invoer	

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Italië	5.3, 7.1, 7.2, 7.3, 7.4
Japan	1, 5.2, 5.3, 7.1, 7.2, 7.3
Kapitaalgoederenvoorraad	1, 5.2
Kapitaalintensiteit (-coëfficiënt)	1, 5.2
Kapitaaloverdrachten	4.1
Kennis	5.3
Koopkracht	4.1, 4.6
Koopkrachtpariteiten	7.1
Kredieten	4.2, 4.4
Kredietinstellingen	1, 4.1, 4.2, 4.4
Landbouw, bosbouw en visserij	1, 3.2, 4.1, 5.2, 5.3, 6.3
Lonen, zie beloning van werknemers	
Loonbelasting, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Loonsomquote	1
Loonsom	3.2, 4.1
Maastricht	7.4
Machines en werktuigen	1, 5.2, 7.2
Metaalindustrie	1, 2.1, 3.2, 5.2
Midden- en kleinbedrijf	1, 3.4
Migratie	1, 6.1
Milieubelastingen	2.2, 4.3
Milieudruk	1, 6.3, 7.1, 8
NAMEA	6.3
Nationaal inkomen	1, 4.6, 6.2, 6.3
Niet-financiële vennootschappen	1, 3.2, 4.1, 4.2, 4.4, 5.2
Nijverheid	1, 3.2, 5.2, 6.4
Obligaties	4.2, 4.4
Ondernemingen, zie vennootschappen	
Onderwijs: algemeen	2.2, 3.2, 3.4, 4.1, 6.2
Onderwijsniveau	1, 5.1, 6.2
Onderzoek en ontwikkeling (R&D)	5.2
Ontgroening	1, 5.1, 6.1
Ontwikkelingshulp	1
Overheid: algemeen	1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.2, 3.4, 4.1, 4.2, 4.4, 5.2, 6.1, 7.4, 8
Overheid: consumptie	1, 2.2, 2.4, 3.2, 4.1, 4.6
Overheid: investeringen	1, 2.4
Overheid: ontvangsten	1, 4.1, 4.3
Overheid: schuld	1, 4.1, 7.4
Overheid: uitgaven	1, 2.4, 3.2, 4.1, 4.3
Overheid: vorderingentekort	1, 4.1, 4.3, 7.4

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Overige publiekrechtelijke lichamen	2.3, 4.1, 4.3
Ozonlaagaantasting	1, 6.3
Participatiegraad	1, 6.2, 7.3
Penetratiegraad invoer	3.1
Pensioen- en levensverzekeringen	1, 4.1, 4.2, 4.4, 4.5
Prijsonwikkelingen	1, 3.2, 7.2, 7.4
Primair inkomen	4.1, 4.6
Productie	1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 5.2, 6.3, 7.1
Productiviteit	1, 3.1, 4.3, 5.3, 5.4
Prostitutie	3.3
Regionale gegevens	1, 6.4
Rente	1, 4.1, 4.2, 4.5, 7.4
Rentemarge	3.2, 4.1
Research and development (R&D)	5.2
Rijk	2.2, 3.2, 4.1
Ruilvoet	1, 3.2, 5.3, 7.2
Sociale aspecten	1, 6.1, 6.2
Sociale premies ten laste van werkgevers	1, 4.1, 4.3
Sociale verzekeringen	1, 3.4, 4.1, 4.3
Sociale voorzieningen	1, 2.2
Spaarquote	1
Spaartegoeden	4.5
Staatsschuld, zie overheid: schuld	
Stabiliteitspact	1, 7.4
Subsidies	1, 2.2, 4.1
Toegevoegde waarde	1, 3.2, 3.3, 4.1, 5.2, 5.3, 6.4
Transportmiddelen	1, 2.3, 5.2
Transportbedrijven, zie vervoer- en communicatiebedrijven	
Uitvoer	1, 2.1, 3.1, 3.2, 3.4, 5.3, 6.3, 7.2
Uitzendwerk	1, 3.2, 5.1, 8
Vennootschappen	1, 4.1, 4.2, 4.4, 4.6
Vennootschapsbelasting, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Verenigd Koninkrijk	2.1, 3.1, 5.3, 7.1, 7.2, 7.3, 7.4
Verenigde Staten	1, 2.1, 2.4, 3.1, 3.2, 5.1, 5.3, 7.1, 7.2, 7.3
Vergrijzing	1, 3.2, 4.3, 4.5, 6.1
Vermesting	1, 6.3
Vervoer- en communicatiebedrijven	1, 2.2, 3.2
Verzekeringsinstellingen	1, 2.2, 4.1, 4.2, 4.4, 7.4
Verzuring	1, 6.3
Voedings- en genotmiddelen	2.2, 3.2

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Vorraden	1, 2.3, 3.2
Vorderingenoverschot/tekort	1, 2.4, 4.1, 4.3, 4.6, 7.4
Wederuitvoer	1, 2.1, 3.1
Werkgelegenheid	1, 3.2, 3.4, 4.1, 5.1, 5.2, 6.2, 7.1, 7.3
Werkloosheid	1, 5.2, 6.1, 6.2, 6.3, 5.2, 7.3
Werknemers	1, 3.2, 3.4, 4.1, 5.1, 5.2, 6.2, 7.3
Winst	1, 4.1, 4.2, 6.2
Wisselkoers	1, 7.4
Woningen	1, 2.3, 3.1, 3.2, 4.1, 4.5, 5.2, 6.2, 6.3
Zakelijke dienstverlening	1, 3.2, 5.2, 6.4
Zelfstandigen	1, 3.4, 4.1, 5.1, 8
Ziekenfondswet	2.2, 4.3

Voor meer informatie...

De infogroepen van het CBS

	Telefoon	Fax	E-mail
Infoservice	(045) 570 70 70	(045) 570 62 68	infoserv@cbs.nl
Arbeid/lonen	(070) 337 58 50	(070) 337 59 94	infosec@cbs.nl
Bevolking	(070) 337 58 30	(070) 337 59 87	infosbv@cbs.nl
Bouw	(070) 337 42 41	(070) 337 59 75	infolbn@cbs.nl
Consumentenprijsindex (inflatie)	(070) 337 58 09	(070) 337 59 94	infosec@cbs.nl
Cultuur, Toerisme en Recreatie	(070) 337 58 67	(070) 337 59 96	infokcr@cbs.nl
Economische demografie	(045) 570 79 37	(045) 570 62 66	infogwm@cbs.nl
Industrie	(045) 570 76 17	(045) 570 62 77	infolin@cbs.nl
Internationale Handel	(045) 570 79 17	(045) 570 66 75	infohih@cbs.nl
Landbouw	(070) 337 58 03	(070) 337 59 51	infollb@cbs.nl
Milieu	(070) 337 58 96	(070) 337 59 76	infolmi@cbs.nl
Nationale Rekeningen	(070) 337 58 76	(070) 337 59 81	infopni@cbs.nl
Onderwijs	(070) 337 53 45	(070) 337 59 78	infosoz@cbs.nl
Overheid	(070) 337 58 99	(070) 337 59 80	infokov@cbs.nl

Enkele aanverwante CBS-publicaties

Papieren publicaties

(Achter de titel staat het bestelnummer vermeld)

Financieel-economisch

- Nationale rekeningen (inclusief diskette) P-2
- Sociale verzekering, pensioenverzekering, levensverzekering P-6
- Sociaal-economische rekeningen S-25
- Regionale economische jaarcijfers P-11
- Statistisch Bulletin (inclusief het Conjunctuurbericht) A-1
- Kwartaalrekeningen P-14
- Kennis en economie K-300
- Financiële maandstatistiek O-1
- Maandstatistiek van de prijzen U-2
- Overheidsfinanciën R-9
- Statistiek financiën van ondernemingen I-52
- Budgetonderzoek. Kerncijfers T-39
- Inkomen en vermogen S-27
- Maandstatistiek van de landbouw J-1
- Samenvattend overzicht industrie K-160
- Industriemonitor K-2
- Maandstatistiek bouwnijverheid K-3
- Detailhandel: totaal detailhandel L-26-14
- Maandstatistiek detailhandel L-10
- Onder de loep genomen: horeca L-36-6
- Maandstatistiek verkeer en vervoer N-1
- Jaarstatistiek van de buitenlandse handel M-12
- Maandstatistiek van de internationale handel M-11

Sociaal-economisch

- Maandstatistiek van de bevolking B-15
- Arbeidsrekeningen H-18
- Tijdreeksen arbeidsrekeningen; ramingen van het opleidingsniveau H-24
- Werken en leren in Nederland H-20
- Sociaal-economische maandstatistiek V-4
- Jaarboek welvaartsverdeling S-29
- Nederlandse energiehuishouding jaarcijfers K-117
- Rekeningen en indicatoren voor economie en milieu; 1986–1992 P-24
- Kwartaalbericht milieustatistieken C-51

Elektronische publicaties

(Achter de titel staat het bestelnummer vermeld)

CD-Rom van Statline, de statistische database van het CBS A159CD
Kwartaalrekeningen P14D
Nationale rekeningen (inbegrepen bij papieren publicatie) P-2
Reeksen Conjunctuurbericht P102D
Regionale economische jaarcijfers P11D
Tijdreeksen Regionale economische jaarcijfers 1970, 1973–1993 P26D
Arbeidsrekeningen H18D
Consumentenprijsindices U2D
Maanddiskette bouwnijverheid K3D
Tijdreeksen verkeer en vervoer N40D